EN VÄG TILL DELAKTIGHET OCH INFLYTANDE

– tolk för döva, dövblinda, vuxendöva, hörselskadade och talskadade

Ur KB:s samlingar
Digitaliserad år 2014
KUNGL. BIBLIOTEKET
National Library of Sweden

SOU 1991:97

Betänkande av 1989 års Handikapputredning

EN VÄG TILL DELAKTIGHET OCH INFLYTANDE

– tolk för döva, dövblinda, vuxendöva, hörselskadade och talskadade

SOU 1991:97

Betänkande av 1989 års Handikapputredning

Ref KB 0c

Statens offentliga utredningar
1991:97
Socialdepartementet

En väg till delaktighet och inflytande

– tolk för döva, dövblinda, vuxendöva, hörselskadade och talskadade

Delbetänkande av 1989 års handikapputredning
Stockholm 1991

SOU och Ds kan köpas från Allmänna Förlaget, som också på uppdrag av regeringskansliets förvaltningskontor ombesörjer remissutsändningar av dessa publikationer:

Adress: Allmänna Förlaget
Kundtjänst
106 47 Stockholm
tel 08/739 96 30
Telefax: 08/739 95 48

Publikationerna kan också köpas i Informationsbokhandeln, Malmtorgsgatan 5, Stockholm.

ISBN 91-38-10922-0
ISSN 0375-250X

Graphic Systems AB, Göteborg 1991

Till statsrådet och chefen för Socialdepartementet

Genom regeringens beslut den 15 september 1988 bemyndigades dåvarande statsrådet Bengt Lindqvist att tillkalla en kommitté med uppdraget att utreda frågor om socialtjänstens och habiliteringens/rehabiliteringens insatser för människor med omfattande funktionshinder (S 1988:03, dir. 1988:53).

Kommittén antog namnet 1989 års handikapputredning. (Dess sammansättning framgår av bilaga 1.)

Handikapputredningen har tidigare avlämnat fyra betänkanden jämte ett antal rapporter. Ett huvudbetänkande, Handikapp Välfärd Rättvisa (SOU 1991:46) är för närvarande föremål för remissbehandling.

Genom beslut av regeringen i augusti 1990 har till handikapputredningen överlämnats en skrivelse med begäran om översyn av bl.a. det framtida tolkbehovet. Bakom skrivelsen står Sveriges Dövas Riksförbund (SDR) tillsammans med Föreningen Sveriges Dövblinda (FSDB), Hörselskadades Riksförbund (HRF) och Handikappförbundens Centralkommitté (HCK). Av skrivelsen framgår bl.a. organisationernas erfarenheter av en tilltagande brist på tolkar, vilken drabbar såväl enskilda som olika verksamheter i samhället. Skrivelsen, som i sin helhet återfinns i bilaga 2, utmynnar i hemställan om en översyn av samhällets totala tolkservice för döva, dövblinda, vuxendöva, hörselskadade och talskadade.

Enskilda och grupper med nämnda funktionsnedsättningar är självfallet berörda av överväganden och förslag inom andra delar av utredningsarbetet. Handikapputredningen har emellertid funnit att frågor om tolkservice har en särskild karaktär, som också berör tolkarnas arbetsförhållanden, utbildningsmöjligheter m.m. Mot denna bakgrund har såväl brukarnas som yrkesutövarnas situation utretts i särskild ordning inom ramen för utredningens arbete. Handikapputredningen avlämnar härmed resultatet av detta särskilda utredningsarbete

genom föreliggande delbetänkande "En väg till delaktighet och inflytande – tolk för döva, dövblinda, vuxendöva, hörselskadade och talskadade" (SOU 1991:97) och har därmed slutfört sitt arbete i denna del. Detta betänkande har även framställts i lättläst version, på punktskrift, på kassett samt i en version på teckenspråk (videokassett). Detta material kan rekvireras under adress 1989 års handikapputredning, Socialdepartementet, 103 33 Stockholm.

Handikapputredningens resterande uppdrag slutförs genom ett planerat betänkande under år 1992.

Kommittén är enig i sina huvudfrågor i föreliggande betänkande. Särskilt yttrande har i några frågor avlämnats av sakkunniga från handikapprörelsen.

Stockholm i oktober 1991

Gerhard Larsson

Ingvar Björk *Ingegerd Anderlund* *Jan Andersson*

Folke Carlsson *Ingela Tuvegran* *Marianne Jönsson*

Hans Dau *Birgitta Rydberg* *Rolf L Nilsson*

Anita Stenberg

/Tore Karlsson
Gunnel Sträng

Innehåll

Förkortningar 8

Sammanfattning 9

Författningsförslag 19

Specialmotivering 21

1 *Utredningsuppdraget* 23

2 *Tolktjänstens brukare – behov av olika kommunikationssätt* 25
2.1 Barndomsdöva 26
2.2 Barndomshörselskadade 26
2.3 Dövblinda 27
2.4 Vuxendöva/vuxenhörselskadade 29
2.5 "Nya" brukargrupper 30
2.5.1 Döva/hörselskadade och dövblinda utvecklingsstörda 30
2.5.2 Döva/hörselskadade invandrare 31
2.6 Antal personer som är döva, dövblinda eller har en hörselnedsättning 32
2.7 Behov av olika kommunikationssätt 34

3 *Tolkverksamheten – tillkomst och aktuell situation* .. 37
3.1 Kort historik 38
3.2 Försöksverksamhet och utredningar om tolkservice 40
3.2.1 Försöksverksamhet med tolkhjälp för döva och dövblinda 40
3.2.2 Särskild försöksverksamhet med tolktjänst för vuxendöva 41

3.2.3 Handikappinstitutets utredningar och rekommendation 41
3.3 Andra utredningar om tolkfrågor m.m. 42
3.4 Överenskommelse om hjälpmedelsersättningen 43
3.5 Tolkverksamheten i dag 44
3.5.1 Organisation av tolkverksamheten 44
3.5.2 Regler och prioriteringar inom tolkverksamheten 45
3.5.3 Utvecklingen av antalet tjänster 45
3.5.4 Tillgång till tolkar 47
3.5.5 Tolkråden 49
3.6 Betalningsansvaret för tolkservice 49
3.7 Kostnader för tolkverksamheten 51

4 *Att bli tolk – aspekter på utbildning och rekrytering* 53
4.1 Utbildning i teckenspråk 54
4.2 Tolkutbildningen 57
4.3 Teckenspråkslärarlinjen 63
4.4 Särskilda medel för utbildning – Tolk- och översättarinstitutets roll 66

5 *Tolkyrket – några aspekter på professionalisering, etik och arbetsmiljö* 67
5.1 Professionalisering och etik 67
5.2 Tolkars arbetssituation 67

6 *Kan det framtida tolkbehovet beräknas?* 69
6.1 Utgångspunkt 69
6.2 Tidigare utredningar om tolkbehovet 70
6.3 Vår bedömning av tolkbehovet 73
6.4 Tolkbehov och samhällsförändringar 78

7 *Överväganden och förslag* 79
7.1 Grundläggande synsätt 79
7.2 Våra mål för tolktjänsten 80
7.3 Våra förslag 81
7.3.1 Lagstiftning 81
7.3.2 Huvudmannaskap – kostnadsansvar 83
7.3.3 Begreppet vardagstolkning 84
7.3.4 Förslag om utbildningsinsatser 87

7.4 Kompletterande förslag för att stärka enskildas självständighet, inflytande och delaktighet i samhället ... 105
7.5 Uppföljning och aktiv tillsyn av tolkverksamhet 106

8 *Talskadade* ... 111
8.1 Kort beskrivning av funktionsnedsättningar som berör tal, språk och röst ... 111
8.2 Projekt Taltjänst ... 112
8.3 Överenskommelse om taltjänst ... 113
8.4 Överväganden ... 114

9 *Kostnader och finansiering* ... 115

Särskilt yttrande ... 121

Bilagor
Bilaga 1 Sammansättning av 1989 års handikapputredning ... 123
Bilaga 2 Skrivelse från Sveriges Dövas Riksförbund m.fl. angående tolkverksamheten ... 125
Bilaga 3 Övriga betalningsansvariga för tolkservice ... 127
Bilaga 4 Tolkverksamheten i andra länder ... 133

Förkortningar

ADL-träning	Träning i dagliga aktiviteter
AMS	Arbetsmarknadsstyrelsen
AMU	Arbetsmarknadsutbildning
C-språk	Språk som studeras från nybörjarnivå i gymnasieskolan
DHB	Riksförbundet för döva, hörselskadade och språkstörda barn
dvtf	Dövblind- och vuxendövtolkföreningen
FSDB	Föreningen Sveriges Dövblinda
HCK	Handikappförbundens Centralkommitté
HI	Handikappinstitutet
HRF	Hörselskadades Riksförbund
HSL	Hälso- och sjukvårdslagen
HVU	Hörselvårdsutredningen
KOMVUX	Kommunal vuxenutbildning
LSS	Lag om stöd och service till vissa funktionshindrade (förslag av 1989 års handikapputredning, SOU 1991:46)
MHS-tolkning	Mun-Hand-System – en tolkmetod
NV	Nämnden för Vårdartjänst
SCB	Statistiska centralbyrån
SDR	Sveriges Dövas Riksförbund
SFS	Svensk författningssamling
SHR	Statens Handikappråd
SOU	Statens offentliga utredningar
SSVH	Statens Skola för Vuxna i Härnösand
STTF	Sveriges Teckenspråkstolkars Förening
SYO-verksamhet	Yrkesorientering för elever i grundskolan
SÖ	Skolöverstyrelsen
TSS	Tecken som stöd för tal
TÖI	Tolk- och översättarinstitutet vid Stockholms Universitet
UHÄ	Universitets- och Högskoleämbetet
UHÄ-FS	Universitets- och högskoleämbetets författningssamling
VUN-bidrag	Bidrag från vuxenutbildningsnämnd

Sammanfattning

Uppdraget

1989 års handikapputredning har uppdraget att utreda vissa frågor om samhällets stöd till människor med funktionshinder. Huvuduppgiften är att kartlägga och analysera insatser som görs inom socialtjänsten samt habiliteringen och rehabiliteringen. Om det föreligger brister i insatserna bör utredningen lämna förslag som kan leda till förbättringar och tillförsäkra personer med funktionshinder ett väl fungerande stöd.

Regeringens uppdrag till utredningen har lämnats i direktiv (dir 1988:53) jämte tilläggsdirektiv (dir 1988:65 resp. 1990:24). Därjämte har till handikapputredningen överlämnats vissa skrivelser och riksdagsuttalanden.

Utredningen har tidigare avlämnat tre delbetänkanden och ett huvudbetänkande jämte ett antal rapporter. Genom föreliggande delbetänkande om tolkfrågor för döva m.fl. samt genom ett slutbetänkande om olika aspekter på generell tillgänglighet till verksamheter och miljöer avser utredningen att fullfölja sitt uppdrag under 1992.

Innehållet i betänkandet om "En väg till delaktighet och inflytande – tolk för döva, dövblinda, vuxendöva, hörselskadade och talskadade" (SOU 1991:97) har nära samband med överväganden och förslag i vårt huvudbetänkande (SOU 1991:46): Personer med olika kommunikationshinder kan ha behov av de insatser som där beskrivs. Handikapputredningens bärande principer (se nedan) skall självfallet också vägleda utformningen av tolktjänst m.m.

Den översyn av tolkfrågorna som redovisas här har delvis initierats genom att regeringen i augusti 1990 överlämnade en skrivelse från Sveriges Dövas Riksförbund m.fl. till handikapputredningen (se bilaga 2). Av skrivelsen framkommer att den tilltagande bristen på tolkar för döva, dövblinda, vuxendöva, hörselskadade och talskadade allvarligt drabbar såväl enskilda som olika verksamheter i samhället. Krav ställs på en utredning av samhällets tolkservice i vid bemärkelse.

Skrivelsen uppmärksammar vidare att detta krav redan återfinns i den s.k. Hörselvårdsutredningen (HVU) som jämte remissyttranden även överlämnats till handikapputredningen.

Vår kartläggning (redovisad i SOU 1990:19) gav en bild av hur svår situationen kan vara för människor med funktionsnedsättningar i dagens Sverige. Vi fann i vår analys och i överläggningar med berörda organisationer att flera frågor påkallade omedelbar uppmärksamhet. Vi kunde notera avsevärda hinder i enskildas dagliga livsföring samt olikheter i stöd och serice mellan grupper, över landet och mellan samhällsområden (utbildningar, arbetsliv etc.). Detta har också lett oss till att belysa dövas m.fl. levnadsvillkor.

Handikapputredningen framlägger nu i detta delbetänkande förslag som på kort och lång sikt skall undanröja hinder för enskildas delaktighet och inflytande. Det handlar ytterst om att för döva, dövblinda, vuxendöva, hörselskadade och talskadade bevaka förutsättningarna för de grundläggande fri- och rättigheter som alla medborgare är tillförsäkrade enligt regeringsformen.

Grundläggande synsätt

Med utgångspunkt i den humanistiska synen på alla människors lika värde och de grundlagsfästa demokratiska fri- och rättigheterna för alla medborgare har handikapputredningen fastlagt kvalitetskrav på generella och individuella insatser som kan undanröja handikappande situationer. De bärande principerna för vårt arbete, också i detta betänkande om tolktjänst, gäller **tillgänglighet, självbestämmande och inflytande, delaktighet, helhetssyn och kontinuitet**.

Det är inte svårt att inse hur enskilda med kommunikationshinder (döva, dövblinda, vuxendöva, hörselskadade och talskadade) möter problem och hinder för sin personliga utveckling och i den dagliga livsföringen om tolkar, tekniska hjälpmedel, utbildningsinsatser etc. saknas eller är otillräckliga. Samtidigt skall det betonas att samhället gör betydande förluster om inte resurser hos personer med kommunikationshinder tas till vara. Därför handlar vårt betänkande om frågor som präglas av denna ömsesidighet och berör alla, inte enbart personer med funktionsnedsättningar.

Mellan 48 000-65 000 personer i vårt land har en så svår hörselnedsättning att de kan vara i behov av tolk, tekniska hjälpmedel eller alternativa kommunikationssätt. Till detta antal kommer de barn, ungdomar och vuxna som delvis har motsvarande behov av insatser, främst till följd av olika tal-, språk- och röststörningar.

Många personer med kommunikationshinder tvingas leva i en undantagssituation präglad av att andra bestämmer vilken information de skall få eller vid vilka tillfällen de skall få förmedla sina synpunkter.

Vi har i vårt utredningsarbete självfallet haft en utgångspunkt i det vedertagna miljörelaterade och relativa handikappbegreppet. Tillgången till tolk kan i många sammanhang utgöra skillnaden mellan att inte ha eller att ha ett handikapp.

Att åstadkomma en kvalificerad och lätt tillgänglig tolktjänst för döva m.fl. kräver att flera problem kan lösas. Framför allt avses bristen på väl utbildade tolkar. Ett förändringsarbete ställer krav på många sinsemellan samverkande åtgärder och är en process som måste ses i ett längre tidsperspektiv. Det har tett sig nödvändigt att nu prioritera vissa grundläggande insatser för att förbättra tillgången till tolkar.

Tolktjänstens brukare – behov av olika kommunikationssätt

En kvalificerad tolktjänst måste byggas upp med kunskap om innebörden av olika kommunikationshinder och de varierade sätten att genom tolk undanröja hindren.

Vi redovisar här förenklat vissa basfakta som återfinns mera utförligt beskrivna i olika delar av vårt betänkande.

Brukarsituation	**Antal personer**	**Tolkmetod**
Barndomsdöv: Döv från födseln eller från barn- och ungdomsåren, har teckenspråket som första språk (svenska som andra språk).	8–10 000 Barn och vuxna	Teckenspråket
Barndomshörselskadad: Hörselnedsättning finns från födseln eller från barn- och ungdomsåren.	14 800–19 800 Barn och vuxna	Teckenspråket
Dövblind: En kombinerad syn- och hörselskada, för vissa med blindhet/dövhet som följd. Andra kan ha syn- och/eller hörselrester. Funktionsnedsättningen kan finnas från födseln eller uppstå senare med förlust av antingen syn- eller hörselförmåga först (något som påverkar val av tolkmetod).	1 230 Barn och vuxna	Olika tolkmetoder: • Teckenspråket • Handalfabetet • Skrivtolkning, ibland via punktskrift • Handskriftstolkning • Skrift i hand
Vuxendöv/vuxenhörselskadad: Förlust eller nedsättning av hörsel har inträffat i vuxen ålder. Förmågan att uppfatta tal påverkas, förmåga till språkförståelse och talproduktion finns kvar.	4 000 vuxendöva 20–30 000 vuxenhörselskadade	Olika tolkmetoder: • Skrivtolkning • Mun-Hand-Systemet • Tecken som stöd för tal • Teckenspråket

Bland dem som behöver tolktjänst finns döva, hörselskadade eller dövblinda utvecklingsstörda. Erfarenheter under senare år har visat betydelsen av teckenspråket för personlighetsutveckling och samspel med omgivningen.

Även döva, hörselskadade och dövblinda invandrare uppmärksammas som brukare av tolktjänst. Deras situation kompliceras av att de även måste lära sig det svenska teckenspråket – teckenspråket är inte internationellt.

Enligt våra beräkningar är ca 10 000 vuxna personer (främst barndomsdöva) i behov av tolk.

Personer med tal-, språk- och röststörningar kan behöva tolktjänst som s.k. taltjänst, ett komplement till det stöd som kan ges genom olika tekniska hjälpmedel. Hur detta behov skall tillgodoses i framtiden bör bli föremål för ytterligare utvecklingsinsatser och ingår alltså inte i beräkningen här.

Tolkverksamheten

Tolkservice har utvecklats från att ha varit insatser som främst utförts av anhöriga eller genom ideella organisationer till att bli en tolktjänst i samhällets regi. Den har emellertid inte någon lång historia i vårt land utan daterar sig i huvudsak från 1960-talet.

Trots påtagliga kvarstående brister är den svenska organiserade tolkverksamheten framträdande i ett internationellt perspektiv. Några anledningar kan noteras inför olika initiativ som ökar samverkan bl.a. inom Europa:

- i varje landsting/landstingsfri kommun finns tolkcentraler som tillhandahåller och finansierar merparten av tolktjänsten, dvs. det finns en strävan att sprida tolkservice över hela landet
- tolktjänsten är i huvudsak kostnadsfri för den enskilde
- den svenska riksdagen har (1981) uttalat sitt erkännande av teckenspråket som dövas första språk
- världens första professur i teckenspråk finns sedan år 1990 inrättad vid Stockholms Universitet.

Bristerna

Det finns dock påtagliga brister om jämförelsemåttet är de kommunikationsmöjligheter som står till buds för andra medborgare i vårt land.

Förenklat kan bristerna uttryckas som att dövas, dövblindas, vuxendövas, hörselskadades och talskadades livsföring hindras av

- bristfällig tillgång till väl utbildade tolkar (i dag finns en tolk per ca 55 tolkbehövande, enligt vår bedömning att ca 10 000 vuxna behöver tolktjänst)
- otillräckliga åtgärder för att öka intresset för tolkyrket, dvs. rekryteringen
- oklarheter i tolkverksamhetens organisation och i betalningsansvaret för skilda tolkuppdrag

En bild av tolkbehovet

Vi anför att det behövs ett tillskott av ca 825 tolkar med utgångspunkt i nuvarande situation. (Fast anställda tolkar och arvodestolkar motsvarar idag ca 175 heltidsarbetande tolkar.) Beräkningsgrunden är uttryckt som en tolk per 12 tolkanvändare (3 tim/vecka och person) när det gäller barndomsdöva, barndomshörselskadade och vuxendöva samt, enligt en annan beräkning för dövblinda, tolk för vardagstolkning 8 timmar per vecka. Det innebär ett behov av ca 750 teckenspråkstolkar (för barndomsdöva och barndomshörselskadade), ca 50 tolkar för vuxendöva och ca 200 tolkar för dövblinda.

Sammantaget ställer detta stora krav på kraftfulla utbildnings- och rekryteringsfrämjande satsningar. Vi har också ansett att sådana åtgärder bör vidtas i första hand.

Förslag om utbildningsinsatser och rekryteringsfrämjande åtgärder

En förändring av utbildningsinsatserna i form av kvalitetshöjning och ökat antal utbildningstillfällen har ett egenvärde. Enligt vår mening är en sådan utveckling även av avgörande betydelse för intresset för och rekryteringen till tolkyrket.

De förslag vi lägger kan i sina huvuddrag sammanfattas enligt följande.

- Studietiden vid teckenspråkslinjen förlängs från 34 till 40 veckor samtidigt som antalet platser på teckenspråkslinjen utökas från 60 till 90.
- Möjlighet ges till påbyggnadsutbildning i teckenspråk (20 veckor). Utbildningen föreslås ha 45 platser.

- Antalet platser på teckenspråks/dövblindtolkutbildningen ökas från 45 till 75 platser.
- Gymnasiekompetens bör krävas för antagning till tolkutbildning.
- Tolkutbildningen föreslås bli högskoleanknuten och därmed jämställd med annan språkutbildning samtidigt som detta också ökar forsknings- och utvecklingsmöjligheterna.
- För att garantera en god utbildningsnivå, som skall vara lika oavsett utbildningsort, skall studieplaner utformas för teckenspråkslinjen och tolkutbildningarna.
- Lärarnas kompetens skall öka genom fortbildningsinsatser och genom att UHÄ ges i uppdrag att utforma en grundutbildning för lärare i tolkämnet.
- Teckenspråkslärarnas kompetens ökas genom att utbildning på högskolenivå etableras.

Våra förslag om utökad utbildningskapacitet innebär ett tillskott på 220 tolkar fram till våren 1996 – 185 teckenspråks/dövblindtolkar och 35 tolkar för vuxendöva. Antalet nya tolkar blir 440 efter 10 år. Vi har beräknat att nuvarande antal fast anställda tolkar och arvodestolkar motsvarar ca 175 heltidsarbetande tolkar.

Med detta som utgångspunkt innebär det teoretiskt att ca 400 tolkar finns om fem år (en tolk per ca 25 tolkanvändare) och 615 tolkar om 10 år (en tolk per ca 17 tolkanvändare).

Det uppsatta målet om en tolk per 12 tolkanvändare innebär som tidigare nämnts ett tillskott i jämförelse med dagens situation av 825 tolkar.

Kunskaperna om tolkyrket måste ges större spridning än vad som är fallet. Vi menar att AMS och SYO-verksamheten inom grundskolan här spelar en viktig roll liksom Tolk- och översättarinstitutet vid Stockholms Universitet.

Möjligheten att studera teckenspråk som C-språk i gymnasieskolan bör uppmärksammas liksom möjligheten att anordna teckenspråksutbildning som vuxenutbildning inom gymnasieskolans ram och även i form av arbetsmarknadsutbildning.

Förslag om ökade insatser för dövblinda – aktiveringskurser

Aktiveringskurserna riktar sig till alla dövblinda personer och har som målsättning att ge kunskaper för ett så självständigt liv som möjligt. I kurserna ingår ADL-träning, inlärning av olika kommunikationsmetoder, användning av hjälpmedel m.m. Vi föreslår en utökning av verksamheten och uppmärksammar särskilt nödvändigheten av att tolkbehovet kan tillgodoses under kurserna.

Taltjänst – behov av utvecklingsarbete

Taltjänst för talskadade finns endast inom ett landstingsområde. Erfarenheten av denna service är alltså begränsad. Verksamheten behöver därför bli föremål för ytterligare utvecklingsarbete. Enligt vår mening bör Handikappinstitutet tillsammans med Socialstyrelsen svara för en särskilt riktad utvecklingsinsats inom området och även belysa den nya teknikens betydelse för framtida planering av taltjänst och annan service till personer med tal-, språk- och röststörningar.

Huvudman för tolktjänst

Enligt ansvars- och finansieringsprincipen bör det åligga varje verksamhetsanordnare att svara för och finansiera åtgärder för att öka tillgängligheten till verksamheten för människor med handikapp.

Detta gäller i princip enligt vår mening även åtgärder som rör tolkservice och bör vara en självklarhet t.ex. vid utbildningsaktiviteter eller vid enskildas kontakter med olika myndigheter.

Med rådande brist på tolkar har vi dock funnit anledning att skapa förutsättningar för lättillgänglighet och trygghet genom förslaget att enskilda skall ha *en* instans att vända sig till beträffande grundläggande behov av tolktjänst, s.k. vardagstolkning. Landstingen föreslås bli ålagda en reglerad skyldighet att organisera, finansiera och tillhandahålla sådan viss tolktjänst. I våra överväganden har vi beaktat att utbyggnad av tolktjänst redan skett som ett frivilligt åtagande av landstingen. Vi har också funnit att ett landstingsområde utgör en

av flera skäl lämplig bas för utveckling av tolkverksamhet för personer med olika kommunikationshinder.

Landstingens skyldighet skall enligt vårt förslag framgå av ett tillägg till 1 § hälso- och sjukvårdslagen. Behov av tolk i andra situationer förutsätts bli tillgodosedda och finansierade av resp. anordnare av verksamheten enligt ansvars- och finansieringsprincipen. Landstingen skall dock kunna förmedla tolkar även i dessa situationer.

Kostnader och finansiering

Merkostnaderna för våra förslag om förbättrad tolkutbildning uppgår till ca 16 milj.kr., varav 14,3 milj.kr. avser utbildningsinsatser vid folkhögskola och 1,2 milj.kr. utbildning inom högskolan.

För att tillgodose behovet av aktiveringskurser för dövblinda, där tolkkostnaderna utgör en större del, har vi beräknat att anslaget som disponeras av Nämnden för Vårdartjänst behöver ökas med 3 milj.kr.

Fram t.o.m. våren 1996 kommer ytterligare 220 tolkar att ha utbildats. Dessa behövs i landstingens tolktjänst för att de skall kunna erbjuda en god tolkservice. Vi beräknar att landstingens kostnader för denna kapacitetsökning uppgår till i genomsnitt 15 milj.kr. per år under en femårsperiod, dvs. totalt 75 milj.kr. (fast penningvärde).

Sammanfattningsvis innebär våra förslag merkostnader för staten på 19 milj.kr. per år (utbildningskostnader och aktiveringskurser) och för landstingen på i genomsnitt ca 15 milj.kr. per år under en femårsperiod. Vi har inte räknat med utökat statligt stöd för landstingens kostnader då det endast till mindre del rör sig om någon utökad landstingsuppgift. Landstingen har redan i dag ett åtagande beträffande tolkning. Våra förslag innebär framför allt att landstingen skall kunna infria detta med en bättre tillgång på tolkar. Förslagen innebär vidare en precisering av vad som ingår i åtagandet. Eventuella framtida finansieringsdiskussioner kan tas upp i de årliga överläggningarna om kommunernas och landstingens ekonomi.

Fortsatta utvecklingsinsatser

I fråga om uppföljning och aktiv tillsyn avser vi att återkomma i vårt slutbetänkande 1992.

Vi vill emellertid redan nu betona värdet av en systematisk uppföljning. Vi föreslår därför en utvärdering fem år efter det att beslut om våra förslag trätt i kraft. Då bör belysas om de beskrivna bristerna undanröjs enligt intentioner i våra föreliggande förslag. Om så inte är fallet bör nya överväganden ske.

Slutligen vill vi markera att vi ser en fortsatt kommunikationsforskning på hög nivå som mycket angelägen och förutsätter att UHÄ vid sin prövning av tolkutbildningens anknytning, helt eller delvis, till högskola även beaktar denna aspekt.

Författningsförslag

1. Förslag till Lag om ändring i hälso- och sjukvårdslagen (1982:763)

Härigenom föreskrivs i fråga om hälso- och sjukvårdslagen (1982:763) att 1 § skall ha följande lydelse.

*Nuvarande lydelse**	*Föreslagen lydelse*
1 §	
Med hälso- och sjukvård avses i denna lag åtgärder för att medicinskt förebygga, utreda och behandla sjukdomar och skador. Till hälso- och sjukvården hör habilitering, rehabilitering, hjälpmedelsförsörjning till handikappade och sjuktransporter.	Med hälso- och sjukvård avses i denna lag åtgärder för att medicinskt förebygga, utreda och behandla sjukdomar och skador. Till hälso- och sjukvården hör habilitering, rehabilitering, hjälpmedelsförsörjning till handikappade, *viss tolktjänst* och sjuktransporter.

I fråga om tandvård finns särskilda bestämmelser.

Denna lag träder i kraft den 1 januari 1993.

* lydelse enligt förslag av 1989 års handikapputredning i SOU 1991:46

2. Förslag till Förordning om ändring i förordningen om auktorisation av tolkar och översättare (1985:613)

Härigenom föreskrivs i fråga om förordningen om auktorisation av tolkar och översättare att 1 § skall ha följande lydelse.

Nuvarande lydelse	*Föreslagen lydelse*
1 §	
Tolkar och översättare får auktoriseras enligt denna förordning. Auktorisationen får avse ett eller flera främmande språk.	Tolkar och översättare får auktoriseras enligt denna förordning. Auktorisationen får avse ett eller flera främmande språk *och det svenska teckenspråket.*

Frågan om auktorisation av tolkar och översättare prövas av kommerskollegium.

Denna förordning träder i kraft den 1 januari 1993.

Specialmotivering

Förslag till lag om ändring i hälso- och sjukvårdslagen (1982:763)

Tolktjänst är den verksamhet inom landstinget eller inom landstingsfri kommun som tillhandahåller tolkar för barndomsdöva, dövblinda, vuxendöva och hörselskadade.

Landstinget har ansvar för att tillhandahålla och finansiera tolkar för vardagstolkning samt att mot ersättning förmedla tolkar till andra betalningsansvariga. I förhållande till tidigare bruk av begreppet vardagstolkning avses här en utvidgning. Den har innebörden att begreppet utöver tolk i det dagliga livet även omfattar vissa grundläggande tolktjänster i arbetslivet, för fritidsaktiviteter och för rekreation. I begreppet vardagstolkning ingår även tolkning för att underlätta den enskildes möjlighet att aktivt delta i föreningslivet.

Huvudmannens skyldighet att tillhandahålla tolkar förutsätter en tolktjänst där fasta tjänster kompletteras med arvodestolkar så att tillgången till tolk i möjligaste mån motsvarar efterfrågan. Då tillgången till utbildade tolkar ännu inte svarar mot behovet kan inte ett starkare åläggande nu bindas till denna uppgift.

Tolk i det dagliga livet berör en mängd situationer som det inte är möjligt eller önskvärt att noga precisera. Som en vägledning kan ändå vissa områden anges, såsom tolk vid besök inom såväl privat som offentlig sjukvård (med detta förstås även distriktssköterska, arbetsterapeut, sjukgymnast m.m.), vid besök hos tandläkare, försäkringskassa, socialtjänstens organ samt olika myndigheter. Tolk kan vidare behövas för att få rättshjälp eller för att göra viktigare inköp, uträtta bankärenden, delta i information på arbetsplatsen, fackliga möten, föräldramöten, körkortsutbildning, för att närvara vid vigsel, konfirmation, dop och begravning m.fl. liknande situationer. Praxis har utvecklats som innebär att landstingen redan svarar för tolk vid kontakter med och förrättningar hos samfund

och församlingar utanför svenska kyrkan liksom för tolk hos myndighet när en enskild sökt kontakt med kommunal eller statlig myndighet.

Av detta framgår att landstingen inom begreppet tolk i det dagliga livet redan till viss del svarar för tolktjänst i samband med fritidsaktiviteter, kulturell verksamhet m.m. Den föreskrift om vardagstolkning som här anges avser att fastlägga huvudmannens skyldighet och bereda döva m.fl. medborgare motsvarande möjligheter som andra att få en meningsfull fritid och rekreation.

Här kan t.ex. ingå tolk vid rekreationsresa för en dövblind person och tolk vid föreningsverksamhet inom dövas, dövblindas och hörselskadades egna lokala föreningar, som spelar stor roll för att bryta enskildas isolering.

I vardagstolkning ingår även vissa grundläggande tolktjänster i arbetslivet. Med tanke på de varierade situationer som kan föreligga både efter enskildas behov och arbetslivets förändringar har vi inte närmare preciserat de tillfällen när tolktjänst, utöver tillfällen som nyanställning, introduktion och utbildning inom ett företag eller på annan arbetsplats, kan behövas. Vi har emellertid funnit skäl att ange landstingens skyldighet att tillgodose ett tolkbehov upp till 20 tim./månad som grundläggande vardagstolkning i arbetslivet. Vid särskilda behov kan dock ramen höjas.

Tolkservice är alltid avgiftsfri för den enskilde tolkanvändaren.

Tolktjänsten som här avses skall också förmedla tolkar till andra betalningsansvariga såsom myndigheter, vilkas betalningsansvar framgår av 8 § förvaltningslagen (1986:223). Andra betalningsansvariga kan vara andra landsting, rikstolktjänsten och olika utbildningsanordnare som högskolor, kommuner, folkhögskolor, studieförbund, arbetsmarknadsverket m.fl. Tolktjänsten har därvid ansvar för förmedlade tolkars kompetens.

1 Utredningsuppdraget

1989 års handikapputredning har uppdraget att utreda vissa frågor om samhällets stöd till människor med funktionshinder. Utredningsarbetet skall enligt direktiven (1988:53) klarlägga brister i nuvarande stöd och service samt vid behov lämna förslag till åtgärder som kan leda till förbättringar. Regeringen har därefter i augusti 1990 överlämnat en skrivelse till handikapputredningen från Sveriges Dövas Riksförbund angående tolkverksamheten för döva m.fl. I augusti 1991 överlämnade socialdepartementet vidare Hörselvårdsutredningen (HVU) jämte remissyttranden till handikapputredningen. HVU har kartlagt och analyserat dövas och hörselskadades situation.

Den ovannämnda skrivelsen från Sveriges Dövas Riksförbund (SDR) vilken upprättats i samråd med Föreningen Sveriges Dövblinda (FSDB), Hörselskadades Riksförbund (HRF) och Handikappförbundens Centralkommitté (HCK) behandlar frågan om tolkverksamheten för döva, dövblinda, vuxendöva, hörselskadade och talskadade. En översyn av tolkfrågan för berörda handikappgrupper begärs. Bakgrunden är en ökande oro över följderna för såväl enskilda som för samhället av en tilltagande brist på tolkar. Skrivelsen återfinns i sin helhet i bilaga 2.

Handikapputredningen har också genom andra initiativ av berörda intresseorganisationer uppmärksammats på hur bristen på tolkar helt hindrar eller minskar den enskildes möjligheter till delaktighet och inflytande. Också det skiftande betalningsansvaret för tolkservice har påtalats liksom riskerna för ett minskande ekonomiskt utrymme för tolkverksamhet.

Handikapputredningen har tagit dessa farhågor på allvar. De beskriver förhållanden som inte är förenliga med utredningens bärande principer och kraven på inflytande, delaktighet och tillgänglighet. Handikapputredningen redovisar här i särskild ordning en samlad översyn av tolkfrågorna med betoning på det framtida behovet av tolkar.

2 Tolktjänstens brukare – behov av olika kommunikationssätt

Kommunikationshinder genom nedsättningar som påverkar hörsel- och talfunktioner (ibland i kombination med andra funktionsnedsättningar) kan på ett mycket avgörande sätt minska eller utesluta möjligheter till gemenskap och delaktighet i samhället. Det är inte svårt att inse hur enskilda med kommunikationshinder (döva, dövblinda, vuxendöva, hörselskadade, talskadade m.fl.) kan möta problem och hinder för sin personliga utveckling och i den dagliga livsföringen om tolkar, tekniska hjälpmedel, utbildningsinsatser etc. saknas eller är otillräckliga. Det skall samtidigt betonas att samhället gör betydande förluster, om inte resurser hos personer med kommunikationshinder tas tillvara. Belysande exempel har handikapputredningen fått bl.a. genom enskilda som utestängts från utbildningsmöjligheter och avancemang inom sina yrken på grund av att ingen instans velat ta ansvar för tolkkostnaderna.

I vårt huvudbetänkande Handikapp Välfärd Rättvisa (SOU 1991:46) har vi formulerat ett antal bärande principer som grund för vårt arbete; tillgänglighet, inflytande och självbestämmande, delaktighet, helhetssyn och kontinuitet.

En kvalificerad tolktjänst utformad enligt våra bärande principer är ett radikalt medel att förändra enskildas och samhällets situation i detta hänseende. För den enskilde kan tillgången till tolk i många sammanhang utgöra skillnaden mellan att ha eller inte ha ett handikapp, dvs. detta är ett gott exempel på handikappbegreppets relativitet och samhällets möjligheter att genom väl avgränsade insatser skapa positiva förändringar med stor räckvidd.

En kvalificerad tolktjänst måste byggas upp med kunskap om innebörden av olika kommunikationshinder och de varierade sätten att genom tolk undanröja hindren.

I det följande ger vi därför en kort beskrivning av situatio-

nen för tolktjänstens brukare, dvs. personer som är barndomsdöva, barndomshörselskadade, dövblinda samt vuxendöva/vuxenhörselskadade. Vi utgår från beskrivningar som vanligen används inom berörda intresseorganisationer. Därutöver ger vi två exempel på "nya" brukargrupper för vilka tolktjänst kan förväntas få ökande användning. Vi avser här utvecklingsstörda resp. invandrare med funktionsnedsättningar som berör hörsel- och talförmåga. Talskadades situation belyser vi i ett särskilt avsnitt mot bakgrund av vissa specifika omständigheter som råder för enskilda med tal-, röst- och språkstörningar (se kapitel 8).

Sammanfattningsvis är denna beskrivning av brukarnas situation också en introduktion till senare avsnitt med överväganden och förslag som rör tolkarna, dvs. dem som i sin yrkesutövning har att minska eller undanröja handikapp.

2.1 Barndomsdöva

Barndomsdöv är en person som från födseln eller under barn- och ungdomsåren blivit döv och som utvecklat och använder teckenspråk som sitt första språk och svenska som sitt andra språk.
Tolkmetod: Teckenspråk.

En nödvändig förutsättning för att döva barn som andra barn skall få goda betingelser för känslomässig, intellektuell, språklig och kulturell utveckling är att de tidigt får tillgång till en teckenspråkig miljö. Genom teckenspråket lär sig det döva barnet också att läsa och skriva det svenska språket. Kommunikation på teckenspråk är bryggan mellan döva och hörande och en förutsättning för dövas aktiva deltagande i samhällslivet.

En tolk måste både kunna avläsa teckenspråket och översätta det till svenska resp. översätta från svenska till teckenspråk.

2.2 Barndomshörselskadade

Barndomshörselskadad är en person som är hörselskadad från födseln eller som har blivit hörselskadad under

barn- och ungdomsåren. Funktionsnedsättningen ger kommunikationssvårigheter både vid kontakter med andra hörselskadade och med dem som inte har hörselnedsättningar.
Tolkmetod: Teckenspråk.

Barndomshörselskadade vittnar ofta om att de upplever sig som "marginalmänniskor", dvs. varken döva eller hörande. Det kan leda till dåligt självförtroende, en negativ självbild och till försök att dölja hörselskadan. Enligt en attitydundersökning (Hörselvårdsutredningen, HVU) upplevde hälften av de tillfrågade barndomshörselskadade att omgivningen betraktar dem som "lite dumma" på grund av missförstånd som uppstår genom hörselnedsättningen. Den som hör dåligt måste ofta anstränga sig intensivt för att uppfatta vad som sägs och kan inte genom att "skumma" en konversation sortera bort oväsentligheter.

Vuxna barndomshörselskadade och hörande föräldrar till hörselskadade barn har blivit alltmer medvetna om att barndomshörselskadade har gemensamma erfarenheter som ger en särskild samhörighet och en positiv grupptillhörighet.

Det är mot denna bakgrund som barndomshörselskadade har börjat se teckenspråkets möjligheter att undanröja kommunikationshinder.

Alltfler föräldrar till hörselskadade barn kräver därför att barnen skall få gå i teckenspråkig förskola. Det innebär på sikt att gruppen som har anspråk på kvalificerad tolktjänst genom teckenspråkstolk kommer att öka, eftersom teckenspråket uppfattas som det säkraste sättet för kommunikation.

2.3 Dövblinda

År 1980 presenterade den s.k. nordiska arbetsgruppen för dövblinda en definition av funktionsnedsättningen som i dag är allmänt antagen i samtliga nordiska länder. Den innebär att

"... en person är dövblind när han har en allvarlig grad av kombinerad syn- och hörselskada. En del dövblinda är helt döva och blinda. Andra har både syn- och hörselrester.

Kombinationen av handikapp reducerar ömsesidigt möjligheterna att utnyttja eventuella syn- och hörselres-

ter. Detta medför att dövblinda inte utan vidare kan tillgodogöra sig åtgärder för synskadade, döva eller hörselskadade. Dövblindhet medför därför extrema svårigheter med hänsyn till skolgång, vidareutbildning, arbete, familj och socialt liv samt utestänger också från information och deltagande i kulturella aktiviteter. ...”

Tolkmetod: Olika metoder tillämpas beroende på om dövheten eller synskadan är den primära funktionsnedsättningen t.o.m. (Se vidare avsnitt 2.7.)

Dövblinda utgör språkligt sett en mycket heterogen grupp. Enskildas kommunikationsmöjligheter beror bl.a. på vid vilken ålder funktionsnedsättningen uppstått, graden av nedsättning, eventuell förekomst av andra funktionsnedsättningar, skolgång, social miljö (bostad, service, sysselsättning/arbete m.m.). Dessa bakgrundsfaktorer är avgörande för den enskildes val av kommunikationsmetod och förmåga till kommunikation.

Vi avser personer som är *födda dövblinda* eller som mist både syn och hörsel i förspråklig ålder. Det är inte ovanligt med andra och flera komplicerade handikapp i kombination med syn- och hörselskadan (t.ex. utvecklingsstörning och rörelsehinder).

Vi avser vidare personer som är födda döva/hörselskadade och som senare mist synen, dvs. *teckenspråkiga dövblinda.* Deras skolgång har oftast varit förlagd till specialskola för döva/hörselskadade. De har teckenspråket som sitt första språk. (Hit hör personer som har Ushers syndrom, dvs. förutom dövheten har de retinitis pigmentosa, en speciell form av ögonsjukdom som gradvis försämrar synen.)

Ytterligare andra som är födda utan syn eller med svag syn och som senare dessutom mist hörseln är *svenskspråkiga dövblinda.* De har fått undervisning i den förutvarande blindskolan eller i den allmänna skolan. Till denna grupp hör även personer som i vuxen ålder förlorat syn och hörsel.

Dövblinda behöver tolkhjälp för att få såväl syn- som hörselintryck förmedlade. Tolken är en helt nödvändig länk mellan den dövblinde och omvärlden. Det gäller inte enbart under den tid då det egentliga uppdraget utförs utan också vid t.ex. resor till uppdragsstället och i olika praktiska situationer i anslutning till det egentliga ärendet.

Tolkens uppgift att fortlöpande beskriva omgivningen är

väsentlig att understryka. Denna information har sitt självklara värde i den aktuella situationen men är också ett medel att gradvis bygga upp en samlad kunskap och erfarenhet av omvärlden, samhällsfunktioner etc. Tolken och den dövblinde måste därför hela tiden hålla kontakt med varandra. *En* tolk kan därför endast arbeta med *en* dövblind i taget. (Barndomsdöva kan däremot, exempelvis i en utbildningssituation, vara flera som samtidigt använder sig av samma tolk.)

Det är av särskild vikt att betona dövblindas stora beroende av fungerande tolktjänst. De är i stor utsträckning utestängda från den information som hörande och seende får via radio, TV och tidningar men även från informationskällor som taltidningar och annan för synskadade tillrättalagd information.

2.4 Vuxendöva/vuxenhörselskadade

Vuxendöv är en person som blivit döv i vuxen ålder efter språkinlärning. Språkförståelse och förmåga till talproduktion finns kvar men förmågan att uppfatta tal saknas helt.
Tolkmetod: Skrivtolkning, MHS, tecken som stöd för tal. (Se vidare avsnitt 2.7.)

Vuxenhörselskadad är en person som blivit hörselskadad i vuxen ålder efter språkinlärning. Språkförståelse och förmåga till talproduktion finns kvar men förmågan att uppfatta tal är nedsatt.
Tolkmetod: Främst skrivtolkning. (Se vidare avsnitt 2.7.)

Det stora flertalet vuxendöva har erfarenhet av olika stadier av hörselbesvär från lindrig hörselnedsättning till total hörselförlust. En direkt övergång från normalt fungerande hörsel till dövhet är sällsynt, men förekommer.

Den som är vuxendöv kan inte höra med hjälp av tekniska hjälpmedel och inte heller använda telefon med förstärkarutrustning. För vuxenhörselskadade kan dock hjälpmedel minska effekterna av funktionsnedsättningen och i vissa fall helt kompensera dem.

Risken för ensamhet och isolering är dock påfallande för både vuxendöva och vuxenhörselskadade. Funktionsnedsättningen har konsekvenser för den enskildes hela kontaktnät, inom familjen, på arbetsplatsen, på fritiden etc.

Det är inte ovanligt att dövheten eller hörselskadan ifrågasätts då det inte framgår av sättet att tala att den enskilde inte hör.

2.5 "Nya" brukargrupper

Teckenspråket – och tolktjänst – har fått ökande betydelse för vissa grupper under senare år. Vi avser dels de nya rön som lett till att allt flera utvecklingsstörda får tillfälle att lära sig teckenspråk, dels det allt större behovet av teckenspråksundervisning och tolktjänst för invandrare med funktionsnedsättningar. I egentlig mening är det självfallet inte "nya" brukargrupper men uppmärksamheten på deras behov har vuxit.

2.5.1 Döva/hörselskadade och dövblinda utvecklingsstörda

Inom omsorgsverksamheten för utvecklingsstörda har man alltmer upptäckt teckenspråkets betydelse, både för personer som är döva eller hörselskadade och för personer utan tal. Erfarenheten har visat att teckenspråket kan öppna många möjligheter till kontakt med omvärlden och därmed ge ny stimulans för enskildas personlighetsutveckling.

På många håll i landet anordnas teckenspråkskurser för anhöriga och omsorgspersonal. På Mo Gård i Östergötland, ett resurscenter, pågår verksamhet med speciell inriktning mot döva och dövblinda personer med utvecklingsstörning. Inom denna verksamhet finns också utbildning för personal från hela landet. Ett nära samarbete är etablerat med Sveriges Dövas Riksförbund och Föreningen Sveriges Dövblinda, vilka medverkar i utbildningen.

Inom flera landsting har man också insett betydelsen av att utvecklingsstörda personer som är döva och använder teckenspråket får bo tillsammans med tillgång till döv och hörande teckenspråkskunnig personal. (Sveriges Dövas Riksförbund hade under åren 1985-86 särskilda projektmedel för att sprida kunskap om döva utvecklingsstörda personers behov av en teckenspråkig miljö.)

2.5.2 Döva/hörselskadade invandrare

Hörselskador är mer frekventa hos invandrare än hos befolkningen i övrigt. Hörselvårdsutredningen redovisade följande orsaker till detta:

- bullerexponering genom krig eller i industriellt arbete
- tortyr
- genetiska faktorer (typ kusingifte)
- brister i sjukvården
- kroniska öroninflammationer (som ger ökad frekvens av skador).

Ett särskilt problem i sammanhanget är att många hörselskador bland invandrare inte blir upptäckta och diagnostiserade förrän i Sverige och kanske inte förrän efter en förhållandevis lång vistelse här. Ett ytterligare problem är att asylsökande ofta inte får lämpliga hörhjälpmedel förrän uppehållstillståndet i Sverige är klart, ett förhållande som allvarligt försvårar situationen för den enskilde under väntetiden.

Genom den ökade invandringen från krisdrabbade länder har också antalet döva invandrare ökat, bland såväl barn som vuxna. Manillaskolan i Stockholm, med ett elevantal på ca 140 döva/hörselskadade elever, hade läsåret 1991/92 ca 30 % invandrarelever. Även vid andra specialskolor för döva och hörselskadade märks en ökning av antalet döva invandrarbarn.

Vid Västanviks folkhögskola, vars målgrupp är döva elever, finns sedan år 1983 en 1-årig utbildningslinje för döva invandrare. Syftet är att ge eleverna språkkunskap och kunskaper om svensk kultur för att underlätta anpassningen till det svenska samhället. I skolans teckenspråkiga miljö får döva invandrare lära sig svenskt teckenspråk och att använda tolk.

Teckenspråket är inte internationellt. Det innebär att döva invandrare inte kan använda sig av svenska teckenspråkstolkar utan att först ha fått lära sig det svenska teckenspråket. Detta komplicerar situationen för många invandrare t.ex. vid polisförhör eller vid förhandling i domstol. De har inte heller stor hjälp av talspråkstolkar, eftersom döva invandrare ofta inte kan läsa eller skriva. I sådana fall eller när den döve invandraren endast behärskar litet av det svenska teckenspråket, kan en svensk döv vara ett ovärderligt komplement till tolken. Erfarenheterna har nämligen visat att det är lättare för döva att lära sig ett nytt teckenspråk än för hörande att

lära sig ett nytt talat språk. Detta beror på att de olika teckenspråken i världen troligtvis bygger på någon form av gemensamma principer. Döva från olika länder kan därför lättare än hörande uppfatta innehållet i ett budskap.

2.6 Antal personer som är döva, dövblinda eller har en hörselnedsättning

Varje år föds ca 200 barn som är döva eller har så kraftigt nedsatt hörsel att de behöver hörapparat. Av dessa börjar vid skolåldern mellan 60-70 på specialskola för döva och hörselskadade elever. Dessa barn är teckenspråkiga. Övriga ca 140 barn får sin undervisning i grundskolan i individualintegrerad form eller i särskild undervisningsgrupp, s.k. hörselklass. De är beroende av tekniska hjälpmedel och/eller av teckenspråk.

Antalet elever i dövskolan, som är 10-årig, varierade under åren 1975-1989 mellan 600 och 700 elever och antalet hörselskadade elever i grundskolan var våren 1991 ca 1 300 (enligt uppgift från de tidigare s.k. regionala planeringsberedningarna). Relationen mellan antalet döva barn och antalet hörselskadade barn är relativt konstant.

Det finns mellan 8 000-10 000 *barndomsdöva personer* (födda döva eller döva från barn- och ungdomsåren) i Sverige. Ca 1 200 av dem är mellan 0-20 år och antalet vuxna uppgår således till mellan 6 800-8 800 personer.

Antalet döva barn och ungdomar (1 200) fördelar sig enligt följande:

ca 360 barn i åldern 0-6 år, dvs. ca 60 barn i varje årskull (se ovan),

ca 650 elever fanns läsåret 1990/91 vid de sju statliga grundskolorna för döva och hörselskadade,

ca 180 döva elever fanns vid Riksgymnasiet för döva (RGD) i Örebro läsåret 1990/91.

Hörselskadades Riksförbund beräknar antalet *barndomshörselskadade* till mellan 15 000-20 000. Ca 2 800 av dem är i åldern 0-20 år och antalet vuxna uppgår således till mellan 12 000-17 000 personer.

Antalet barndomshörselskadade barn och ungdomar (ca 2 800) fördelar sig enligt följande:

ca 850 hörselskadade (hörapparatbärande) barn i åldern 0-6 år, dvs. ca 140 barn i varje årskull,

drygt 1 800 hörselskadade (hörapparatbärande) elever fanns läsåret 1990/91 i grundskola och gymnasieskola,

ca 160 elever fanns vid Riksgymnasiet för hörselskadade i Örebro läsåret 1990/91.

Antalet *dövblinda personer* i Sverige uppskattas till mellan 1 200 och 1 300 personer. Enligt en rapport utgiven av FSDB 1990 om dövblind-blivna elever fanns år 1987 230 barn och ungdomar med en kombinerad syn/hörselskada. Antalet vuxna dövblinda uppgår till ca 1 000 personer. Av dem använder ca 200 personer teckenspråk. Ca 500 personer är mellan 24 och 79 år (Statens Handikappråd, Dövblinda i Sverige, kartläggning 1984/85).

Antalet dövblinda barn och ungdomar (230) fördelar sig enligt följande:

ca 30 dövblinda förskolebarn,
minst 100 dövblinda elever i grund-, special- och gymnasieskola,

drygt 100 dövblinda elever inom särskolan (för utvecklingsstörda).

Antalet *vuxendöva* var år 1980 ca 4 000 personer och antalet *vuxenhörselskadade* några tiotusental personer (Handikappinstitutet PM 1980-09-18). Senare uppgifter saknas.

Tabell 2:1 Sammanställning av antalet döva, dövblinda, vuxendöva och hörselskadade barn och vuxna

	Antal personer 0-20 år	Vuxna
barndomsdöva	1 200	6 800- 8 800
barndomshörselskadade	2 800	12 000-17 000
dövblinda	230	1 000
vuxendöva		4 000
vuxenhörselskadade		20 000-30 000
	4 230	43 800-60 800

Det innebär att mellan 48 000 och 65 000 personer, dvs. ca 0,6 % av befolkningen har en så svår hörselnedsättning att de är i behov av tolk, tekniska hjälpmedel eller alternativa kommunikationssätt för att kunna kommunicera med andra och med varandra. Det stora flertalet barndomshörselskadade och vuxenhörselskadade använder i dag inte tolk, beroende på att de inte fått möjlighet att lära sig ett alternativt kommunikationssätt. Många ställer i dag krav på utbildning i teckenspråk. För andra är hörapparaten i kombination med tekniska hjälpmedel ett fungerande alternativ.

Åldershörselskadade personer utgör en mycket stor grupp enligt SCB (Rapport nr 68 Levnadsförhållande, Ohälsa och sjukvård 1988-89). Där anges att 800 000 personer (11,7 %), som är 16 år och äldre har en så betydande hörselnedsättning att de har svårt att även med hörapparat höra samtal mellan flera personer. En stor andel hörselskadade personer är äldre än 75 år.

Vi redovisar senare (avsnitt 6.3) beräkningar av tolkbehovet, vilka visar att ca 10 000 personer för närvarande har behov av tolk. Med kunskap om framför allt barndomshörselskadades ökande anspråk på att få tillgång till teckenspråket kommer antalet tolkanvändare att öka inom de närmaste åren. Det är dock inte möjligt att förutse efterfrågans omfattning.

2.7 Behov av olika kommunikationssätt

I korthet skall vi här redovisa de olika kommunikationssätt som används av tolktjänstens brukare. Beskrivningen ger vid handen att en kvalificerad tolkservice omfattar många olika tolkmetoder vilka är avhängiga av om brukaren använder teckenspråket eller det svenska språket. De måste dessutom förvaltas med sådan kompetens att de kan anpassas och utvecklas efter enskildas behov i en mängd olika situationer.

Teckenspråket är ett gestuellt/visuellt språk. Det utförs med händerna och uppfattas med synen. Ansiktets rörelser, dvs. ögonen, ögonbrynen och munnen har betydelse liksom kroppens hållning i övrigt.

Teckenspråket används vid tolkning för barndomsdöva, teckenspråkiga dövblinda (då oftast taktilt, i direkt kropps-

kontakt), barndomshörselskadade samt en växande grupp vuxendöva som lärt sig teckenspråket. (Se också avsnitt 2.5 om utvecklingsstörda resp. invandrare med funktionsnedsättningar.)

Handalfabetet har ett tecken för varje bokstav i alfabetet. Det används som komplement till teckenspråket för namn eller för ord och begrepp för vilka tecken saknas.

Handalfabetet används i teckenspråket. Det används också för vissa dövblinda som blivit döva i vuxen ålder (svenskspråkiga dövblinda). Bokstäverna tecknas då i den dövblindes hand. Det förekommer också som avläsestöd för vuxendöva.

Mun-Hand-Systemet (MHS) används som avläsestöd till svenska språket när tekniska hjälpmedel och munavläsning inte räcker för en fullgod kommunikation. MHS består av 15 enkla hand- och fingerställningar, som var och en markerar ett konsonantljud. MHS-symbolerna visas med handen framför bröstet strax nedanför hakan. Handrörelserna utförs samtidigt med talet. MHS används av vuxendöva som har svenska som första språk.

Tecken som stöd för tal (TSS) är en metod för avläsning av det svenska språket och innebär att teckenspråkets tecken används, men den svenska språkstrukturen följs.

TSS är således inte något språk utan används som avläsestöd för vuxendöva och vuxenhörselskadade med svenska som första språk. TSS ersätter inte teckenspråk för barndomsdöva/barndomshörselskadade och teckenspråkiga dövblinda.

Skrivtolkning innebär att tolken skriver på ett tangentbord varefter skriften kan avläsas på en eller flera bildskärmar. Oftast används texttelefoner eller persondatorer. Vid samtal mellan två personer används ofta en portabel texttelefon. (Ett tangentbord för snabbskrivning, Velotype, används numera i vuxendövtolkutbildningen. Lång träning behövs emellertid för att till fullo behärska den tekniken.)

Stor och tydlig svart skrift på vitt papper eller stor stil på bildskärm används också som skrivtolkning.

Skrivtolkning är den för vuxendöva och vuxenhörselskadade vanligaste metoden.

Dövblinda med vissa synrester har användning av stor och tydlig skrift. Ett litet fåtal dövblinda använder sig av skrivtolkning via punktskrift (Braille). Denna tolkmetod förutsät-

ter att tolken är förtrogen med de förkortningssystem som synskadade använder.

Handskriftstolkning innebär oftast att tolken sitter bredvid och antecknar vad som sägs. För vuxendöva och vissa hörselskadade som ej behärskar teckenspråket, MHS eller TSS eller då skrivtolkanläggning ej finns tillgänglig, kan denna metod vara till hjälp. Även dövblinda med synrester kan vara hjälpta av denna metod.

Skrift i hand innebär att stora bokstäver (versaler) skrivs i handflatan med tolkens eller den dövblindes pekfinger. Denna metod kan användas för dövblinda (utan synrester) som inte behärskar någon manuell kommunikationsmetod.

Avslutningsvis skall nämnas att i sammanhang där flera dövblinda personer deltar används ofta centraltolk. Det är en teckenspråkstolk som tolkar vad en talande person säger. Vissa dövblinda med synrester kan, om de sitter mycket nära tolken, uppfatta teckenspråket med synen. Andra teckenspråkiga dövblinda som helt förlorat synen har en tolk vid sin sida. Tolken kan vara en döv person. Denna tolk förmedlar, från centraltolken till den dövblinde, budskapet på teckenspråk i direkt kroppskontakt, dvs. taktilt.

3 Tolkverksamheten – tillkomst och aktuell situation

Tolktjänst i samhällets regi har inte någon lång historia i vårt land. Den daterar sig i huvudsak från 1960-talet, dvs. samtidigt med den ökade uppmärksamheten på att handikapp är ett relativt begrepp. Olika åtgärder som undanröjer hinder i den enskildes omgivning fick då en framträdande plats i svensk handikappolitik.

Trots mycket påtagliga kvarstående brister är den svenska organiserade tolkverksamheten framstående i ett internationellt perspektiv. Det är väsentligt att notera inför olika initiativ i syfte att öka samverkan bl.a. inom Europa.

Flera ställningstaganden har haft stor betydelse för att döva skall ha möjlighet att delta i samhället på lika villkor som andra. Vi vill nämna några, eftersom de också markerar samband med de förslag vi framlägger i kapitel 7.

Väsentliga steg togs genom riksdagens beslut från år 1968 om fri tolkservice för döva och Socialstyrelsens rekommendation år 1976 om tolkverksamheten. Beslut om ersättning för tolktjänsten till landstingen via hjälpmedels- resp. sjukvårdsersättningen (1976 och 1990) har också spelat en avgörande roll för utvecklingen liksom Handikappinstitutets rekommendation år 1981 om riktlinjer för en samordnad tolktjänst för döva, dövblinda m.fl.

Utvecklingen av tolktjänsten hänger också nära samman med erkännandet av teckenspråket som dövas första språk år 1981 (riksdagsskrivelse 1980/81:332). Riksdagen fastslog då att teckenspråket skall användas i dövundervisningen. Beslutet innebar från samhällets sida ett erkännande av döva som en språklig minoritet.

Handikappinstitutets rekommendation år 1981 präglades av en syn som betonade tolktjänsten som ett verktyg för att den enskilde skall kunna leva som andra och i gemenskap med andra. Det framhölls bl.a. att tolktjänsten omfattar tolk-

ning i alla situationer där brukarna anser sig behöva tolk, att tolk skall finnas att tillgå alla dagar i veckan, dygnet runt och att antalet tolkar måste utökas så att landstingens åtagande om ett samlat tolkansvar uppfylls.

Det kan också konstateras att teckenspråksforskningen har haft stor betydelse för teckenspråkets erkännande. Forskningen har visat att teckenspråket är ett eget språk med eget ordförråd och egen grammatik. En professur i ämnet teckenspråk, den första i världen, inrättades år 1990 vid Stockholms Universitet, Institutionen för lingvistik.

I det följande redovisar vi som bakgrund till våra överväganden tolkverksamhetens tillkomsthistoria. Vi noterar också det stora antalet utredningar och försöksverksamheter som genomförts och beskriver slutligen den aktuella situationen. När det gäller vuxna med kommunikationshinder framstår ett problem som helt överskuggande andra problem, nämligen bristen på utbildade tolkar.

3.1 Kort historik

Innan tolkservice i samhällets regi kom till stånd i Sverige var det främst anhöriga till döva som fungerade som tolkar. Utanför de anhörigas krets var det i huvudsak kyrkliga samfund som uppmärksammade behovet av teckenspråkstolkar. Från slutet av 1800-talet fanns t.ex. inom Frälsningsarmén teckenspråkskunniga frälsningssoldater som bistod med viss tolkservice. Teckenspråkskunniga präster samlade årligen döva från hela Sverige till gemensam nattvardsgång under åren 1875-1901. År 1906 inrättades särskilda tjänster för dövpräster vid de dåvarande dövskolorna. Utöver det rent kyrkliga arbetet var prästernas uppgift då att hjälpa döva ungdomar till en anställning efter avslutad skolgång och att fungera som tolkar ute i samhället. Sedan år 1938 har den kyrkliga verksamheten byggts ut och i dag finns elva präster och sex diakontjänster för barndomsdöva. Uppgiften att generellt fungera som tolk resp. att hjälpa döva ungdomar till arbete kvarstår inte i dag. Inriktningen är i stället koncentrerad till att skapa delaktighet i kyrkans verksamhet.

Även arbetsmarknadsmyndigheterna engagerade sig tidigt för att döva skulle komma ut i arbetslivet. År 1938 inrättades

inom arbetsmarknadsverket (AMS) fem tjänster som konsulenter för döva. Konsulenterna skulle hjälpa till med arbetsanskaffning och i dessa situationer också fungera som tolkar. Verksamheten slog väl ut och nu (1991) finns elva sådana konsulenttjänster.

För att tillförsäkra döva eller stumma ett gott rättsskydd utfärdades år 1947 den första kungörelsen om tolk för döva och stumma i domstol m.m. (Kung. 1947:645). Kungörelsen utfärdades med stöd av 1 § i den då nya rättegångsbalken och angav att "Dövstumpräster och dövstumkonsulenter äro, var inom sitt distrikt, pliktiga att tjänstgöra som tolkar". Skolöverstyrelsen fick dessutom genom denna kungörelse i uppdrag att bemyndiga erforderligt antal personer att utföra uppdrag som tolk. En förteckning över rättstolkar började då också upprättas årligen.

Föreskriften angav en samhällelig skyldighet, dvs. domstolarna anmodades att då så erfordrades anlita tolkar. Rätten till tolk vid domstolsförhandling m.m. reglerades senast år 1977. Den enskildes behov av tolk blev då styrande för om tolk skulle anlitas (SFS 1977:175 – Förordning om tolk för hörsel- och talskadade). Det bör uppmärksammas att dövas teckenspråk här för första gången i författningssammanhang omnämndes som en tolkmetod, dvs. som ett språk att använda vid tolkning.

Tolkservice i offentlig regi etablerades i Sverige i slutet av 1960-talet då landstingen började bygga upp sin tolktjänst. Riksdagen beslöt i maj 1968 i enlighet med prop. 1968:41, "angående vissa frågor om hjälpmedel för handikappade", att döva skulle få fri tolkservice. Statsbidrag skulle utgå till landstingens kostnader för tolkar inom ramen för en försöksverksamhet med tolktjänst. Försöket skulle bedrivas av Socialstyrelsen tillsammans med landstingen. Bakgrunden till beslutet var en uppvaktning från Sveriges Dövas Riksförbund (SDR) om dövas behov av tolk i vardagliga situationer och den stora bristen på teckenspråkstolkar.

Försöksverksamheten skulle omfatta tolkhjälp i det dagliga livet för döva som är beroende av teckenspråket för sin kommunikation med omvärlden. Exempel på sådana situationer var besök hos läkare, tandläkare, försäkringskassa, socialvårdens organ, rättshjälpen och vid viktigare inköp (Socialstyrelsens cirkulär 21 april 1969 angående tolkhjälp åt döva).

Försöksverksamheten avslutades i december 1975. Fr.o.m. år 1976 är tolktjänsten en del av landstingens hjälpmedelsverksamhet och finansieras delvis av staten genom den allmänna sjukvårdsersättningen.

3.2 Försöksverksamhet och utredningar om tolkservice

3.2.1 Försöksverksamhet med tolkhjälp för döva och dövblinda

Den försöksverksamhet som nämnts i föregående avsnitt utvärderades år 1971. Efter samråd med Arbetsmarknadsstyrelsen beslöts att försöksverksamheten skulle utvidgas till att också omfatta andra situationer i det dagliga livet, exempelvis vid besök hos distriktssköterska, arbetsterapeut, sjukgymnast samt vid besök hos myndigheter, i samband med närvaro vid vigsel och jordfästning, vid information på arbetsplatsen och vid fackliga möten. Däremot skulle försöksverksamheten inte omfatta konferenser, kurser eller annan utbildning.

Erfarenheterna av försöket var mycket goda. Positivt var också att försöksverksamheten auktoriserade teckenspråket och minskade fördomarna mot döva. Negativt var att försöksverksamheten inte kom att omfatta tolkhjälp vid kurser och annan utbildning och inte heller tolkstöd i samband med fritid och rekreation.

På grundval av erfarenheterna från denna försöksverksamhet utfärdade Socialstyrelsen år 1976 en rekommendation om en permanent verksamhet med tolkhjälp i vardagliga situationer för döva ("Tolkhjälp åt döva – organisationsförslag", Socialstyrelsen anser 1976:2). Verksamheten skulle även omfatta dövblinda oavsett om dövheten eller synskadan var den primära funktionsnedsättningen. Ett generöst synsätt föreslogs prägla inställningen till dövas och dövblindas behov av tolkhjälp.

Landstingsförbundet anslöt sig samma år till Socialstyrelsens rekommendation. Därmed blev tolkverksamheten en uttalad landstingsuppgift med statligt stöd via den dåvarande hjälpmedelsersättningen.

Två år senare beslöt Landstingsförbundet att rekommende-

ra sina medlemmar att skapa en tolkverksamhet också för tal- och hörselskadade samt för döva utan teckenspråk (vuxendöva).

3.2.2 Särskild försöksverksamhet med tolktjänst för vuxendöva

I oktober 1977 påbörjades en försöksverksamhet vars syfte bl.a. var att undersöka vilken eller vilka metoder som borde användas för att förbättra vuxendövas möjligheter till kommunikation. Ett annat syfte var att undersöka behovet av tolkservice för vuxendöva. Medel för försöksverksamheten erhölls från Allmänna Arvsfonden.

Projektet redovisades i en rapport år 1980, "Projekt Vuxendöva". Det konstaterades att det föreligger ett klart behov av tolktjänst för vuxendöva. Valet av kommunikationsmetod måste ske utifrån individuella förutsättningar. Skrivtolkning och s.k. MHS-tolkning (se vidare avsnitt 2.7) hade inom projektet redovisats som de vanligaste förekommande sätten att få tolkstöd.

3.2.3 Handikappinstitutets utredningar och rekommendation

Fr.o.m. år 1978 övertog Handikappinstitutet huvudansvaret för den centrala handläggningen av frågor rörande tolktjänsten. Institutet genomförde tre utredningar; tolktjänst för döva och gravt hörselskadade med teckenspråk (1979), tolktjänst för dövblinda (1979) samt tolktjänst för vuxendöva och gravt hörselskadade utan teckenspråk (1980).

Handikappinstitutets styrelse beslöt mot bakgrund av utredningsarbetets resultat att utfärda en rekommendation till landstingen 1981-12-16 med riktlinjer för en samordnad tolktjänst för döva, dövblinda m.fl.

I rekommendationen beskrevs hur tolktjänsten borde organiseras, vad den borde omfatta och vilka personella resurser som måste tillföras för att möta behoven. Riktlinjerna för tolktjänstens omfattning grundade sig på Socialstyrelsens organisationsförslag från år 1976 om tolkning i vardagliga situationer. Rekommendationen innehöll också en beräkning av

behovet av tolkar för döva, dövblinda och vuxendöva (se avsnitt 6.2).

Handikappinstitutets rekommendation är fortfarande vägledande för tolkverksamheten för döva, dövblinda och vuxendöva/gravt hörselskadade.

En utredning om tolktjänst för talskadade genomfördes 1986-1988 (se vidare kapitel 8).

3.3 Andra utredningar om tolkfrågor m.m.

Sveriges Dövas Riksförbund (SDR), Hörselskadades Riksförbund (HRF) och Riksförbundet för döva, hörselskadade och språkstörda barn (DHB) genomförde åren 1986-89 på uppdrag av socialdepartementet en utredning om hörselvården i landet, den s.k Hörselvårdsutredningen (HVU). HVUs uppgift var att kartlägga samhällets insatser för döva och hörselskadade, att analysera dövas och hörselskadades behov av stöd från samhällets sida samt att med utgångspunkt från brukarnas behov föreslå åtgärder för ett bättre utnyttjande av hörselvårdens resurser i syfte att få likvärdiga förhållanden över landet.

Kartläggningen som bl.a. genomfördes i form av enkäter till brukare och verksamhetsföreträdare redovisade stor brist på tolkar. Det framhölls att tolkservice borde vara en grundläggande rättighet för alla som har behov av sådan service. Den är en nödvändighet för att den som är döv, dövblind, vuxendöv eller hörselskadad skall kunna vara delaktig i resp. utöva inflytande i samhället. Stora insatser borde därför göras från samhällets sida för att kunna erbjuda en tolkservice som motsvarar och tillgodoser behoven. HVU hänvisade till de grundläggande fri- och rättigheterna i regeringsformens 2 kap.:

"Varje medborgare är gentemot det allmänna tillförsäkrad
1. yttrandefrihet: frihet att i tal, skrift eller bild eller på annat sätt meddela upplysningar samt uttrycka tankar, åsikter och känslor
2. informationsfrihet: frihet att inhämta och mottaga upplysningar samt att i övrigt taga del av andras yttrande"

HVU föreslog en genomgripande utredning gällande hela tolkfrågan. Utredningen skulle också omfatta rekrytering och ut-

bildning av tolkar samt samhällets organisation av tolkservice. Enligt HVU borde en sådan utredning även belysa möjligheterna att i lag reglera rätt till tolk för barndomsdöva, dövblinda, vuxendöva och hörselskadade.

Hjälpmedelsutredningen (SOU 1989:39) undersökte genom en enkät till huvudmännen år 1987 tolktjänstens funktionssätt och arbetsformer. Behovet av tolkservice kunde inte tillgodoses i önskad utsträckning även om servicen gradvis förbättrats. Två orsaker till bristerna angavs: svårigheter att rekrytera tolkar och en ökad efterfrågan på tolk. Hjälpmedelsutredningen underströk betydelsen av att huvudmännen bygger ut tolktjänsten och framhöll behovet av fler utbildade tolkar.

Socialstyrelsen genomförde år 1989 en kartläggning av landstingens tolkverksamhet, betalningsansvaret för tolktjänst och tolkutbildningen. Handikapputredningen har haft tillgång till socialstyrelsens arbetsmaterial och har i sitt utredningsarbete använt sig av detta i tillämpliga delar.

Dåvarande Skolöverstyrelsen beslöt under våren 1990 att göra en utvärdering av pågående och planerad utbildning av tolkar för döva, dövblinda, vuxendöva och hörselskadade. Dövblindas behov av för dem rätt utbildade tolkar skulle särskilt beaktas.

Syftet med utvärderingen var att synliggöra problemområden som underlag för förbättringar och en effektiv användning av tillgängliga resurser.

Det konstaterades att tolkutbildningarnas grundproblem är brist på lärare som kan undervisa i och om teckenspråk, brist på teckenspråksmaterial och svårigheter att rekrytera elever till tolkutbildningarna.

Handikapputredningen har haft tillgång till det arbetsmaterial som legat till grund för utvärderingens slutrapport (SÖ rapportserie nr R 91:23).

3.4 Överenskommelse om hjälpmedelsersättningen

Mot bakgrund av Handikappinstitutets utredningar om tolktjänst träffades år 1981 en överenskommelse mellan staten och Landstingsförbundet om att hjälpmedelsersättningen fr.o.m.

år 1982 skulle höjas från 62 kr. till 75 kr. per invånare och även omfatta tolktjänsten. Överenskommelsen förutsatte att landstingen successivt skulle bygga upp en samordnad tolktjänst för döva, dövblinda m.fl. samt svara för kostnaderna för denna. Landstingen skulle svara för tillhandahållande av tolk oavsett om uppdraget omfattades av landstingens betalningsansvar.

I den överenskommelse som träffades mellan staten och sjukvårdshuvudmännen om hjälpmedelsersättning för år 1990 förutsattes att sjukvårdshuvudmännen även skulle svara för en successiv uppbyggnad av en taltjänst för personer med röst-, tal- och språksvårigheter enligt den modell som utarbetats inom Uppsala läns landsting. (Se kapitel 8.) Fr.o.m. år 1991 är hjälpmedelsersättningen inräknad i den allmänna sjukvårdsersättningen till sjukvårdshuvudmännen.

3.5 Tolkverksamheten i dag

3.5.1 Organisation av tolkverksamheten

Tolkservice för döva, dövblinda, vuxendöva och hörselskadade finns i dag genom tolkcentraler i samtliga landsting samt i de landstingsfria kommunerna Malmö, Gotland och Göteborg.

Vid tolkcentralerna fanns år 1989 ca 120 fast anställda tolkar, företrädesvis teckenspråkstolkar, men i viss omfattning även tolkar för dövblinda och vuxendöva. Dessutom fanns 300-350 arvodestolkar som arbetar på frilansbasis. (Se vidare avsnitt 3.5.3.) Därutöver finns ett 30-tal teckenspråkstolkar, verksamma som utbildningstolkar inom högskolan.

Flertalet tolkcentraler är, förutom i storstäderna, relativt små. Vanligen finns endast några få fast anställda tolkar som kompletteras av ett varierande antal arvodestolkar. Landstingen har sinsemellan ett nära samarbete och köper tjänster av varandra vid behov.

På flera håll i landet är tolkcentralerna förlagda till sjukhus, vilket enligt HVU uppfattas negativt av brukarna.

Så gott som samtliga tolkcentraler uppger att alla tolkbeställningar inom resp. landstingsområde går via tolkcentralerna.

Nära hälften av tolkcentralerna tar ut förmedlingsavgift när annan än det egna landstinget är betalningsansvarig. För

administrationskostnader, i vilka även ingår sociala avgifter, är det vanligt med ett påslag på 55 %.

3.5.2 Regler och prioriteringar inom tolkverksamheten

Några fastlagda över landet gällande regler finns inte för tolkverksamheten. Handikappinstitutets rekommendation från år 1981 är emellertid vägledande.

Tolkuppdragen utförs vanligtvis i den ordning som beställningarna kommer in. I vissa fall prioriteras dock akuta tolkningar på sjukhus. För att kunna utföra så många uppdrag som möjligt är det inte ovanligt att tolkcentralerna efter samråd med tolkbeställaren måste ändra tiden för beställda tolkningar. Kraven på ett effektivt utnyttjande av befintliga resurser ligger självfallet bakom detta. Brukarna måste då acceptera att t.ex. uppgjorda besökstider hos läkare och tandläkare ibland måste ändras, eller att besökstider görs upp direkt mellan läkare, tandläkare och tolkcentral. Det senare är ett förhållande som handikapputredningen betraktar som otillfredsställande mot bakgrund av att självbestämmande och inflytande hävdas som tungt vägande och bärande principer av utredningen.

Tolkservice under helger och nätter erbjuds genom att varje landsting har en förteckning över jourtolkar, som sjukhus och polis har tillgång till. Jourtolk används uteslutande vid akuta behov inom sjukvården, vid polisingripanden, vid flyktingärenden och vid akuta behov inom socialtjänstens verksamhet.

3.5.3 Utvecklingen av antalet tjänster

Utvecklingen av antalet fasta tolktjänster (heltid) från tidpunkten för Handikappinstitutets rekommendation år 1981 fram till år 1989 samt antalet arvodestolkar år 1989 framgår av nedanstående tabell.

Tabell 3:1

Årtal	Fasta tjänster 1981	1983	1985	1989	Arvodestolkar 1989
Teckenspråkstolkar	31	51,6	endast	82	197
Tolkar för dövblinda	1	5,5	totalsiffra	10 (17)	89*
Tolkar för vuxendöva	0	4	finns	12 (21)	91**
Totalt antal tjänster	**32**	**61,1**	**70,8**	**104 (38)**	**ca 300-350**

Siffror inom parentes anger antal deltidstjänster. Uppgifter om antal arvodestolkar anger antal personer, ingen uppgift finns om tjänstgöringsgrad.

* Vissa teckenspråkstolkar arbetar också som dövblindtolkar. Särredovisning finns inte.

** 73 vuxendövtolkar har utbildats, varav ca 50 i dag är verksamma. Övriga är outbildade tolkar.

Trots denna utbyggnad av tolkverksamheten och det ökade antalet arvodestolkar motsvarar inte tillgången på tolkar den "öppna" efterfrågan på denna samhällsservice. Därtill kommer behov av tolktjänst som av skilda skäl inte är synliga (se vidare avsnitt 3.5.4).

År 1989 utfördes 25 % av vardagstolkningen av arvodestolkar. Tillgången till arvodestolkar varierar över landet. I storstadsområdena och på vissa orter där många tolkanvändare bor, finns ett flertal tolkar som kan försörja sig på arvodesuppdrag, i första hand som utbildningstolkar. Från några tolkcentraler rapporteras en ökande tendens till att fast anställda tolkar väljer att arbeta som arvodestolkar vid längre utbildningar. På mindre orter där tolkuppdragen är färre, kan det däremot vara svårt att ha en god tillgång till arvodestolkar. Där har tolkarna oftast också andra anställningar som innebär att de inte alltid kan åta sig tolkuppdrag när behov av deras tjänster aktualiseras.

Fördelen med att anlita arvodestolkar är att det ger möjlighet till flexibilitet för såväl tolken som för tolkverksamheten. Nackdelarna är att det kan vara svårt för tolken att få ledigt

från annat ordinarie arbete för att utföra tolkuppdrag, att det är svårt att upprätthålla kompetensen genom fortbildningsinsatser samt att bli delaktig i en arbetsgemenskap. Ett ytterligare problem är att arvodestolkar naturligt väljer de tolkningar som ger mest betalt t.ex. inom utbildning, vilket med rådande tolkbrist gör att det kan vara svårt att få tolkar till vardagstolkning.

Tolkcentralerna ombads år 1989 (för Socialstyrelsens räkning) att göra en uppskattning av svårighetsgraden när det gäller att skaffa teckenspråkstolkar, dövblindtolkar och vuxendövtolkar. Det framkom då att teckenspråkstolkar var svårast att skaffa. Det var något lättare beträffande tolk till icke teckenspråkiga dövblinda och vuxendöva.

3.5.4 Tillgång till tolkar

Socialstyrelsen undersökte år 1989 via en enkät till samtliga tolkcentraler tillgången till tolkar, antalet tolkanvändare, typ av tolkning m.m. Samtliga tolkcentraler besvarade enkäten. Vi använder denna enkät som utgångspunkt för våra bedömningar och återger här i en tabell vissa, som vi bedömer, centrala delar av undersökningen.

Tabell 3:2

Brukare	Antal personer:		
	Officiella uppgifter (barn och vuxna)	Kända av tolkcentr.	Använder tolk
Barndomsdöva	8-10 000	6 000	3 565 (60 % av 6 000)
Dövblinda	1 200	800	200 (25% av 800)
Vuxendöva	4 000	3 500*	600 (17% av 3 500)
Vuxenhörselskadade	några 10 000-tal	–	–
Barndomshörselskadade	15-20 000	–	35

* Tolkcentralernas uppgift avser vuxendöva/gravt hörselskadade.

Enligt våra beräkningar finns mellan 7 000-9 000 vuxna barndomsdöva, 12 000-17 000 vuxna barndomshörselskadade och ca 1 000 vuxna dövblinda personer (se avsnitt 2.6).

I tabell 3:2 redovisas antalet barndomshörselskadade som använder tolk (35 personer). Vår bedömning är att detta är en alltför låg siffra. Den viktigaste orsaken till detta är att tolkbeställaren inte alltid anger om han/hon är döv eller barndomshörselskadad utan endast anger behovet av teckenspråkstolk.

Socialstyrelsen undersökte också hur många uppdrag av olika art som utförts av anställda tolkar resp. av arvodestolkar. Uppgifterna avser endast de arvodestolkar som förmedlats via tolkcentralerna.

Tabell 3:3

Typ av uppdrag	Anställda tolkar	Arvodes-tolkar
Sammanträdestolkning	50 %	50 %
Utbildningstolkning	50 %	50 %
Arbetsplatstolkning	67 %	33 %
Vardagstolkning	75 %	25 %

Totala antalet utförda uppdrag år 1989 var 47 000. Ytterligare 5 000 beställningar gjordes. De kunde inte utföras på grund av tolkbrist. Av uppdragen utfördes 33 000 (70 %) av fast anställda tolkar och ca 14 000 uppdrag (30 %) av arvodestolkar.

Vardagstolkning var helt dominerande och utgjorde ca 75 % av andelen utförda tolkningar eller drygt 35 000 uppdrag, varav ca 2 500 hade utförts på s.k. obekväm arbetstid (kvällar, helger t.ex.).

Av tolkanvändarna är barndomsdöva den helt dominerande gruppen med 36 000 tolkningar. Uppgift om fördelningen av antalet tolkuppdrag för dövblinda och vuxendöva saknas.

De 5 000 tolkuppdrag som inte kunde utföras är inte ett faktiskt mått på tolkbristen. Det har visat sig att tolkbehövande ofta avstår från att beställa tolk då de är medvetna om svårigheterna att få service. Detta gäller i hög grad vuxendöva vilkas användning av tolk minskat på grund av bristen på vuxendövtolkar. Den minskade efterfrågan innebär i sin tur minskat utbud av dessa tolkar.

Utöver detta finns ett annat stort dolt behov. Det kan antas

föreligga framför allt bland dem som inte är medvetna om tolktjänstens betydelse för att bryta den personliga isolering som många lever i.

3.5.5 Tolkråden

I Handikappinstitutets rekommendation år 1981 föreslås att det inom varje landstingsområde skall finnas ett tolkråd med företrädare från landstinget, de olika berörda handikappgrupperna och tolkarna. Tolkråden skall vara ett forum för frågor som rör tolkverksamheten lokalt. Diskussioner skall där kunna föras mellan brukarna, tolkarna och huvudmannen. Erfarenheterna av detta utbyte har varit skiftande. Positiva erfarenheter finns i de fall tolkrådet både av brukarna och av huvudmannens företrädare setts som en viktig informationskälla för att åstadkomma underlag till förbättringar. Bland frågor som diskuterats kan nämnas tillgången till tolkar, prioritering av beställningar, tolketikfrågor m.m. Negativa erfarenheter av tolkråden beror framför allt på osäkerhet om tolkrådens ställning.

På central nivå behandlades tolkfrågor tidigare i en referensgrupp på Handikappinstitutet. I Handikappinstitutets uppgifter ingår fr.o.m. den 1 januari 1991 inte längre sådan verksamhet.

3.6 Betalningsansvaret för tolkservice

Landstingen har ansvar för att tillhandahålla och bekosta tolkar åt barndomsdöva, dövblinda, vuxendöva och hörselskadade för tolk i det dagliga livet, s.k. vardagstolkning. För tolkuppdrag utanför detta ansvarsområde förmedlar tolktjänsten vanligtvis tolk, men kostnaderna debiteras resp. myndighet, företag eller utbildningsinstans. Debiterbara tolkningar kan också gälla vardagstolkning för personer som är bosatta i annat landsting.

Vissa myndigheter och utbildningsinstanser väljer att själva anställa tolkar och/eller köpa tolktjänster direkt av frilanstolkar.

I princip finns inga begränsningar i möjligheten att få tolk-

tjänst. I praktiken är dock tillgången på tolkar begränsad, vilket avgör servicemöjligheterna.

Tolkningen är avgiftsfri för den enskilde. Däremot är betalningsansvaret för olika typer av tolkuppdrag i många fall oklart. Regler och tillämpningsföreskrifter hos olika berörda myndigheter är vaga och i vissa fall motsägelsefulla. Oklarheter om betalningsansvaret har även medfört att olikheter i praxis har utvecklats mellan olika landsting. Ersättningsbeloppen för tolkuppdrag varierar beroende på vem som är betalningsansvarig, på uppdragets art och tolkens utbildningsbakgrund.

Vardagstolkning innefattar vardagliga kontakter som läkarbesök, myndighetskontakter, viktiga inköp, information på arbetsplatsen, fackliga möten etc. Dop, vigsel, konfirmation och begravning omfattas också. Vardagstolkningsuppdrag är i regel kortvariga och kräver normalt endast en tolk. Landstingen tillhandahåller och betalar denna tolkservice.

Sammanträdestolkning innefattar tolkning vid sammanträden, konferenser och dylikt och innebär oftast - med hänsyn till uppdragets längd – att två tolkar måste engageras. Betalningsansvaret varierar (landsting, myndigheter, arbetsgivare, skolhuvudman, rikstolktjänsten etc.) men landstingen tillhandahåller ofta tolkarna.

Undervisningstolkning avser regelbunden tolkning under en längre sammanhängande tidsperiod. Tolkningen utförs mestadels av arvodestolkar. Det är oftast fråga om mer eller mindre regelrätt anställningsförhållande tolk – utbildningsanordnare reglerat i någon form av avtal. Tolkningen bekostas vanligen av skolhuvudmannen.

Arbetsplatstolkning avser nyanställning, introduktion och utbildning inom ett företag samt långvarigt tolkbehov på en arbetsplats. Arbetsmarknadsstyrelsen (AMS) är betalningsansvarig men landstingen tillhandahåller vanligtvis tolkarna. Personal- och anställningsärenden betraktas som vardagstolkning om det är tolkanvändaren som söker kontakt med arbetsgivaren.

(I bilaga 3 redovisas närmare hur betalningsansvaret är fördelat mellan olika instanser.)

3.7 Kostnader för tolkverksamheten

Landstingens kostnader för vardagstolkning var ca 35 milj.kr. år 1989 (Handikapputredningen, SOU 1991:46). Den statliga hjälpmedelsersättningen till landstingen har varit ett bidrag för dessa kostnader. Fr.o.m. år 1991 är hjälpmedelsersättningen inräknad i den allmänna sjukvårdsersättningen till landstingen. Uppgifter om landstingens kostnader saknas för tiden efter år 1989. Med hänsyn tagen till tidigare kostnadshöjningar och till löneutvecklingen torde kostnaden för år 1990 kunna beräknas till ca 40 milj.kr.

Intäkterna från annan betalningsansvarig, dvs. olika myndigheter, organisationer och utbildningsanordnare var ca 5 milj.kr. år 1989.

Medelkostnaden för ett tolkuppdrag var ca 850 kr. Den kunde variera från 500 kr. till 2 000 kr., framför allt beroende på höga reskostnader i vissa landsdelar. (Socialstyrelsens utredning år 1989.)

Kostnaden för taltjänsten till talskadade var år 1990 450 000 kr. i Uppsala läns landsting, som var det enda landstinget med en organisation för taltjänst (se kapitel 8).

För rikstolktjänsten (som avser tolkuppdrag på riksnivå för förtroendevalda inom berörda intresseorganisationer DHB, FSDB, HRF, SDR) utgick bidrag med ca 3 milj.kr. budgetåret 1990/91.

Tolkkostnaderna vid Stockholms Universitet, vid högskolan i Örebro och vid Högskolan för lärarutbildning i Stockholm, där många döva studerar, uppgick för budgetåret 1990/91 till sammanlagt ca 6 milj.kr. För tolkkostnader vid andra högskolor finns inga uppgifter men kostnaderna kan uppskattas till omkring 1-2 milj.kr.

Arbetsmarknadsverkets kostnad för tolkar i arbetsmarknadsutbildning uppgick budgetåret 1990/91 till ca 5 milj.kr. och kostnad för tolk i arbetslivet till ca 3 milj.kr.

Kostnaden för tolk i studieförbund var budgetåret 1989/90 ca 1 milj.kr. och ungefär lika stora kostnader förelåg vid folkhögskolor och i det offentliga skolväsendet, dvs. sammanlagt ca 3 milj.kr.

Övriga myndigheters kostnader är svåra att beräkna men uppskattas till ca 2 milj.kr.

Sammantaget belöpte sig samhällets samlade kostnader för tolkservice för döva, hörselskadade, vuxendöva och dövblinda således till ca 65 milj.kr. för budgetåret 1990/91.

Figur 3:1 Samhällets kostnader för tolkservice år 1990

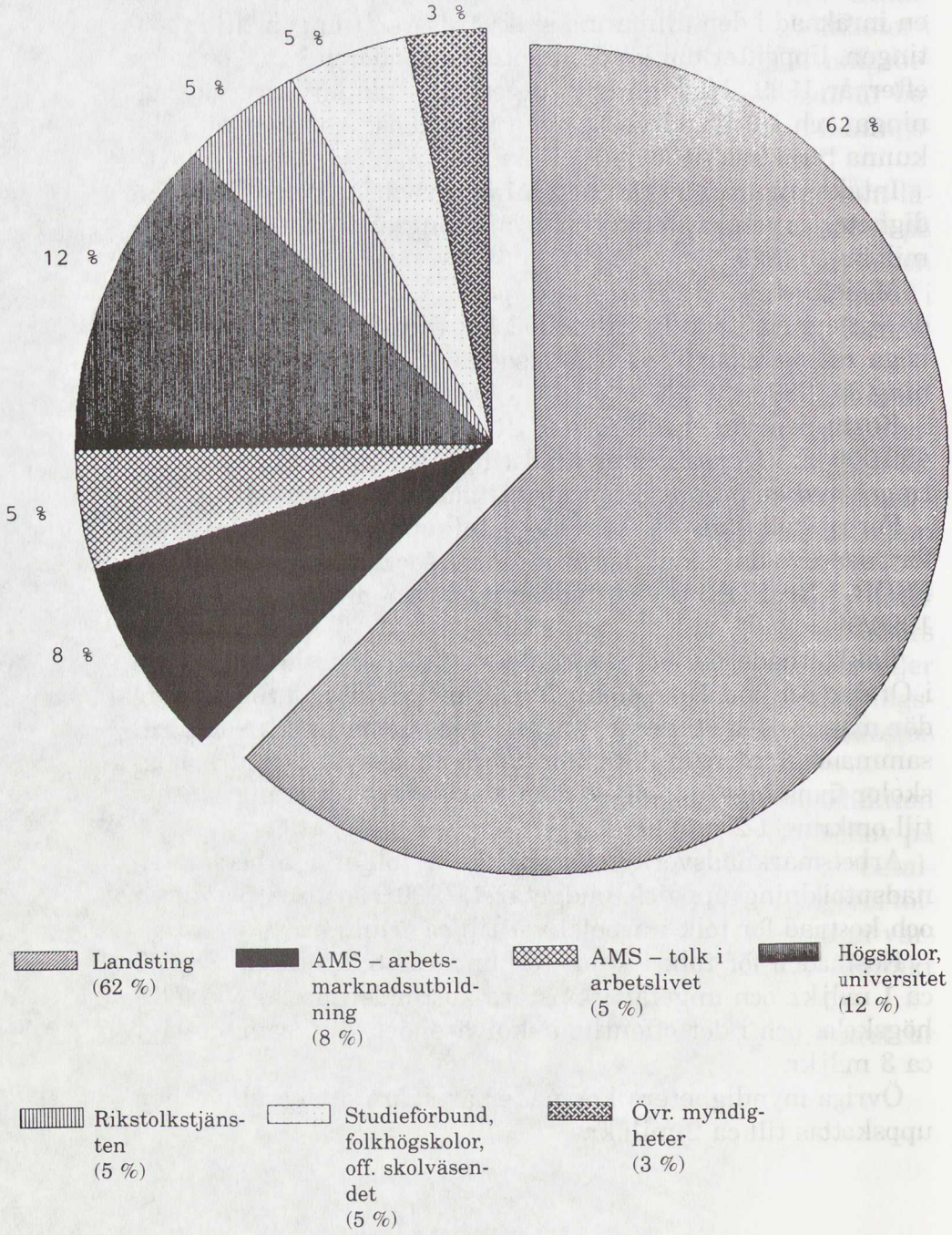

4 Att bli tolk – aspekter på utbildning och rekrytering

Att vara teckenspråkstolk är att förmedla kommunikation mellan svenska och teckenspråk och vice versa, dvs. tvåspråkig tolkning. Att vara tolk för vuxendöva, dövblinda och hörselskadade som inte behärskar teckenspråket innebär att med hjälp av olika tekniker förmedla information på svenska mellan dem och hörande, dvs. enspråkig tolkning.

Vi har tidigare konstaterat hur bristen på utbildade tolkar är ett avgörande problem som låser enskilda i handikappande situationer. Handikapputredningen har analyserat denna bristsituation och funnit att det rör sig om en kedja av problem. Varje problemområde påverkar andra områden och bidrar till en ackumulerad brist. Denna problematik innebär att flera kritiska punkter måste uppmärksammas samtidigt. Bristerna inom exempelvis tolkutbildningen omfattar både elev- och lärarsituationen. Att häva bristen på tolkar är en process över flera år och kräver tydliga mål och delmål.

I föregående avsnitt har vi beskrivit brukarnas behov och pekat på företeelser som hämmar tolktjänstens service och utveckling. I det följande uppmärksammar vi yrkesutövarnas, tolkarnas, situation samt de möjligheter och hinder som föreligger för att få och behålla en tillräckligt stor och kvalificerad yrkeskår.

Inledningsvis belyser vi olika vägar att få undervisning i teckenspråk. De utgör den breda basen för rekrytering och utbildning till tolkyrket. Samtidigt rör det sig om undervisning som skall kunna tillgodose en rad andra intressenter och vara ett generellt medel att sprida kunskap om dövas första språk, teckenspråket. Utbildningstillfällen ges dels inom folkhögskolans ram, dels genom studiecirklar, i gymnasieskolan m.fl.

4.1 Utbildning i teckenspråk

Teckenspråkslinje vid folkhögskola

Teckenspråkslinjen är en förberedelse till teckenspråk/dövblindtolkutbildning och utgör den allt övervägande rekryteringsbasen för denna utbildning. Linjen omfattar vanligen 34 veckor (två terminer). Förkunskaper i teckenspråk krävs inte. Åldersgränsen för inträde till utbildningen är 18 år. Målgrupp är, utöver dem som efter denna utbildning vill utbilda sig till teckenspråkstolkar, även anhöriga till döva och personal som arbetar med döva i förskola, skola och andra verksamheter för döva. Teckenspråkslinje finns för närvarande vid fyra folkhögskolor (Fellingsbro folkhögskola, Nordiska folkhögskolan i Kungälv, Västanviks folkhögskola och Strömbäcks folkhögskola) med 15 elever vid varje folkhögskola.

Utbildningen är kostnadsfri för eleverna. De flesta studerande har utbildningsbidrag från AMS. Bidrag från vuxenutbildningsnämnd (VUN-bidrag) och studiemedel kan också förekomma. Eleverna betalar själva inackorderings- och reskostnader. Ersättning för eventuell förlorad arbetsförtjänst utgår inte. Kostnaderna ingår i det statliga anslaget till utbildningen som disponeras av Tolk- och översättarinstitutet (TÖI) vid Stockholms Universitet. (Se vidare avsnitt 4.4.)

Motsvarande utbildning har genomförts som arbetsmarknadsutbildning vid AMU i Örebro och Malmö (HADAR) 1990/91 med vardera ca 15 elever.

Utöver nämnda utbildningar finns teckenspråksutbildning omfattande 70 veckor med 16 platser i ett samarbete mellan Väddö folkhögskola och Edsvikens vårdgymnasium med start läsåret 1991/92. (Denna utbildning finansieras endast delvis med det särskilda anslag, som TÖI disponerar.)

Teckenspråkslinjen är öppen för alla. Erfarenheter från-framför allt Västanviks folkhögskola (som anordnat teckenspråkslinjen under många år) visar att denna utbildning har uppskattats av t.ex. föräldrar till döva barn och personal i verksamheter för döva, eftersom linjen ger grundligare kunskaper i teckenspråk än bl.a. studiecirklar. Intresse har också kunnat väckas för yrkesutbildning till tolk bland dem som ursprungligen inte tänkt sig detta yrkesval.

Det har påtalats i flera sammanhang att linjen inte ger

fullgoda kunskaper för inträde till tolkutbildningen och att ren språkträning måste ges alltför stort utrymme inom själva tolkutbildningen för att kompensera bristande grundkunskaper.

Situationen framstår klart genom resultaten vid inträdesprov till tolkutbildningen: endast ca 50 % av de sökande har under de två senaste åren klarat inträdesprovet i teckenspråk. (Så gott som samtliga elever vid teckenspråkslinjerna genomförde inträdesprovet.)

Orsaken till att endast 50 % godkänts kan sökas i att tidigare antagning till teckenspråkslinjen hade förkunskaper i teckenspråk som krav för inträde. Dessa kunskaper inhämtades då t.ex. inom studiecirkelverksamhet och omfattade 4-5 terminer eller mer.

Som ett led i att öka intagningen till teckenspråkslinjen togs kravet om förkunskaper bort. Det är resultatet av denna åtgärd som återspeglas.

I en situation då rekryteringen till tolkutbildningen är avgörande för att tillgodose behovet av fler tolkar måste hänsyn tas till att språkinlärningen blir så effektiv som möjligt. SÖ har i utvärderingen av tolkutbildningarna särskilt uppmärksammat att teckenspråksutbildningen måste ge ökad språklig kompetens.

Det bör dock uppmärksammas att även om kunskaperna i teckenspråk inte är tillräckliga för att vinna inträde till tolkutbildningen har de ändå ett mycket stort värde för de studerande som utbildat sig i syfte att arbeta bland döva och hörselskadade i olika verksamheter som förskola, skola etc.

Två åtgärder för att förbättra kompetensen i teckenspråk har diskuterats; dels en förlängning av teckenspråkslinjen, dels en påbyggnadsutbildning för elever som inte klarat inträdesprov till tolkutbildningen.

Den teckenspråksutbildning om 70 veckor som för närvarande anordnas genom ett samarbete mellan Väddö folkhögskola och Edsvikens vårdgymnasium är ett initiativ för att kunna fördjupa elevernas kunskaper i teckenspråk och ge en bättre förberedelse inför tolkutbildningen.

Andra möjligheter till grundläggande utbildning i teckenspråk

Studiecirklar i teckenspråk

Den första kontakten med teckenspråksstudier sker för flertalet i studiecirklar. De erbjuds av så gott som samtliga studieförbund och utgår från ett av SDR framtaget studiematerial. Statistik från år 1989 visar att näst efter engelska var teckenspråkscirklarna de mest populära bland språkcirklarna. 1988/89 genomfördes ca 1 400 studiecirklar omfattande ca 12 000 deltagare.

Utbildning i teckenspråk för föräldrar m.fl.

Vid Västanviks folkhögskola anordnas sommartid regelbundet utbildning i teckenspråk för föräldrar till döva och hörselskadade barn. Utbildningen pågår under två veckor. Många landsting arrangerar tillsammans med föräldraorganisationen DHB och lokala dövföreningar också kortare utbildningar för föräldrar, andra anhöriga och personal. Intensivkurser i teckenspråk anordnas under hela året även av Västanviks folkhögskola och av dövföreningarna i Stockholm och Örebro.

Teckenspråksutbildning vid SSVH

Vid Statens Skola för Vuxna i Härnösand bedrivs sedan några år utbildning i teckenspråk som C-språk. Utbildningen är en distansutbildning. Kurstiden är elva veckor fördelade över tre terminer. Utbildningen vänder sig till föräldrar och personer som arbetar eller avser att arbeta med döva.

Teckenspråk som C-språk i gymnasieskolan

För att underlätta rekryteringen av t.ex. teckenspråkstolkar fick dåvarande Skolöverstyrelsen inför läsåret 1987/88 regeringens tillstånd att starta försöksverksamhet med teckenspråk som s.k. C-språk i gymnasieskolan (Örebro, Härnösand och Falun). C-språk innebär att språket studeras från nybörjarnivå i gymnasieskolan. Enligt en förordning (SFS 1991:1116) om ändring i gymnasieförordningen kan teckenspråket nu erbjudas som C-språk i hela gymnasieskolan.

Stockholms Universitet

Vid Stockholms Universitet, institutionen för lingvistik, anordnas utbildning i teckenspråk för både hörande och döva. Studierna kan bedrivas upp till 40 poängsnivån. Förkunskaper krävs inte av hörande.

Utbildningen vänder sig också till hörande blivande lärare för döva och hörselskadade. Numera krävs förkunskaper i teckenspråk motsvarande 20 poäng före inträde till denna lärarutbildning. Som fortbildning för hörande lärare i specialskolan för döva och hörselskadade anordnas 20 poängsutbildning i teckenspråk.

Utbildningen för döva om teckenspråket omfattar 60 poäng. I utbildningen ingår också 40 poäng svenska som andra språk för döva och 20 poäng litteraturvetenskap.

4.2 Tolkutbildningen

Folkhögskoleutbildning med två inriktningar

De första kurserna för teckenspråkstolkar anordnades år 1969 i samarbete med Västanviks folkhögskola. Kurstiden var inledningsvis sex veckor.

Utbildningen av tolkar för dövblinda startade år 1975 och motsvarande för vuxendöva år 1981.

Tolkutbildningen är en yrkesutbildning som sedan läsåret 1989/90 är tvåårig. Den har två skilda inriktningar som båda leder fram till en specifik yrkeskompetens för att möjliggöra kommunikation mellan hörande och döva, dövblinda, vuxendöva och hörselskadade samt mellan dessa grupper.

Den ena utbildningen har *teckenspråk som basspråk* och leder fram till en kompetens att tolka åt barndomsdöva och dövblinda. De tidigare utbildningarna till teckenspråkstolk resp. tolk för dövblinda är sedan läsåret 1989/90 sammanslagna. Rekrytering till tolkutbildningarna med teckenspråk som bas sker i huvudsak bland dem som genomgått 34 veckors teckenspråkslinje vid folkhögskola (se avsnitt 4.1). Urvalskriteriet vid antagning är bl.a. ett av SDR utarbetat teckenspråkstest som mäter förmågan att använda och förstå teckenspråket. Ett särskilt högskoleprov avseende läs- och språkförståelse är vidare vägledande för antagningen till utbildningen liksom personliga intervjuer.

Den andra utbildningen har *svenska som basspråk* och leder fram till en kompetens att tolka för vuxendöva och andra som har behov av tolkmetoder som bygger på svenska språket. Till denna utbildning krävs inga förkunskaper i teckenspråk eftersom utbildningen har svenska som bas. Eleverna skall inhämta kommunikationsfärdigheterna under utbildningen. Däremot ställs krav på kunskaper i svenska motsvarande treårig gymnasieutbildning samt kunskaper i maskinskrivning. Uttagningen till utbildningen sker genom ett lämplighetstest.

Tolkutbildningarna genomförs som reguljära folkhögskoleutbildningar. Utformning, innehåll och genomförande åvilar anordnande folkhögskola inom ramen för de medel som beviljas. En vägledande plan för nuvarande tvååriga utbildningar finns sedan år 1988. Enligt planen skall studieplaner upprättas för resp. inriktning av utbildningen.

Tolkutbildningarna har alltsedan de startade år 1969 varit kostnadsfria för eleverna. Den stora bristen på tolkar och nödvändigheten att underlätta rekryteringen är motivet för detta ställningstagande. De flesta elever får utbildningsbidrag genom AMS, andra har bidrag från vuxenutbildningsnämnd (VUN-bidrag) och enstaka elever söker studiemedel. För de elever som inte har utbildningsbidrag är inackordering och vissa resor fria. För dem som har fast anställning utgår ersättning för förlorad arbetsförtjänst med visst högsta belopp per dag. Under praktikperioder utgår ersättning för resor, kost och logi. Dessa kostnader ingår i det statliga anslaget för tolkutbildningen som disponeras av Tolk- och översättarinstitutet vid Stockholms Universitet. (Se vidare avsnitt 4.4.)

Brukarna har haft stora möjligheter att påverka utbildningarna genom representation i dåvarande Skolöverstyrelsens arbetsgrupp för tolkutbildningar samt genom att ingå i de olika arbetsgrupperna för resp. tolkutbildning.

Tolkutbildningen har utvärderats under 1990/91 (SÖ) och finns redovisad. (SÖs rapportserie R 91:23, "Utvärdering – Utbildning av tolkar för döva och dövblinda respektive hörselskadade och vuxendöva vid folkhögskolor".) Där konstateras att grundproblemen är brist på teckenspråkslärare som kan undervisa i och om teckenspråk, brist på teckenspråksmaterial samt svårigheter att rekrytera elever till utbildningarna.

Studieorter för tolkutbildningar

För närvarande finns utbildning av *teckenspråks/dövblindtolkar* vid Västanviks folkhögskola i Leksand, vid Nordiska folkhögskolan i Kungälv samt vid Strömbäcks folkhögskola utanför Umeå (vid de två senare skolorna sedan läsåret 1990/91). Dessutom finns med start läsåret 1990/91 en utbildning av teckenspråkstolkar vid Edsvikens vårdgymnasium i Stockholm som uppdragsutbildning åt Stockholms läns landsting. (Utbildningen avslutas våren 1992.)

Ett samarbete har inletts mellan Väddö folkhögskola och Edsvikens vårdgymnasium om en tolkutbildning med start hösten 1992 med 15 elever. Fellingsbro folkhögskola utanför Örebro planerar också starta tolkutbildning för 15 elever hösten 1992. Denna utökning av antalet utbildningsplatser ingår inte i nuvarande anslag till tolkutbildningen.

Sedan 1986/87 är utbildningen av *tolkar för vuxendöva* förlagd till Strömbäcks folkhögskola, Umeå. Till utbildningen som startade hösten 1990 hade 15 elever antagits. Ett flertal elever avböjde dock sin utbildningsplats strax före kursstart och i dag finns endast sju elever under utbildning.

Rekrytering till tolkutbildningarna

När utbildningen av teckenspråkstolkar startade i slutet av 1960-talet var det i första hand personer som vuxit upp i en teckenspråkig miljö, dvs. som hade döva föräldrar, som sökte till utbildningen. Under de dryga 20 år som utbildningen funnits har en märkbar förskjutning skett mot att även personer som inte haft någon anknytning till döva under uppväxtåren börjat utbilda sig till tolkyrket.

Detta bekräftas av den enkät till yrkesverksamma tolkar som handikapputredningen genomförde våren 1991. Av inkomna svar kunde konstateras att ca 50 % av tolkarna var födda år 1951 eller senare. Lika många hade anhöriga som var döva, dövblinda eller hörselskadade. Av dem som uppgav att intresset för språk varit vägledande för yrkesvalet (40 %) var 65 % födda år 1951 eller senare.

Motsvarande enkät tillställdes eleverna i då pågående tolkutbildningar. Av svaren framkom att ca 40 % angett språk-

intresse som främsta orsak. De flesta svarande var födda år 1961 eller senare.

Resultatet visar att det språkliga intresset som styrande inför yrkesvalet är något som måste beaktas ur rekryteringssynpunkt. Redan under skolåren kan intresset väckas och få betydelse både vad gäller rekryteringen till tolkutbildningen och till teckenspråkslärarutbildningen (se avsnitt 4.3).

Utbildningskapacitet

Om samtliga tillgängliga och planerade utbildningsplatser utnyttjas till fullo kan fram till våren 1996 ca 185 nya teckenspråks/dövblindtolkar ha utbildats (under förutsättning att medel för planerade ytterligare 30 platser vid Väddö resp. Fellingsbro folkhögskolor ställs till förfogande).

Tabell 4:1 Beräknad utbildningskapacitet för teckenspråks/dövblindtolkar

Färdigutbildad termin/år	Antal elever	Utbildningsplats
vt 1991	18	Västanviks fhsk
vt 1992	24	Nordiska fhsk (16)
		Edsvikens vårdgymn. (8)
vt 1993	17*	Västanviks fhsk (20)
		Strömbäcks fhsk (15)
vt 1994	45	Nordiska fhsk (15)
		Väddö fhsk (15)
		Fellingsbro fhsk (15)
vt 1995	35	Västanviks fhsk (20)
		Strömbäcks fhsk (15)
vt 1996	45	Nordiska fhsk (15)
		Väddö fhsk (15)
		Fellingsbro fhsk (15)
ca	**185 utbildade tolkar**	

* Av tillgängliga utbildningsplatser läsåret 1991/92 (35 platser) utnyttjades 17. 34 elever antogs till utbildningen, varav hälften avstod från erbjuden utbildningsplats. Skälen har angetts vara bl.a. att familjesituationen inte medgett långvarig bortvaro eller att AMS-bidrag för utbildningen inte erhållits. En trolig orsak är också att många inte haft för avsikt att utbilda sig till tolk utan endast velat pröva sina teckenspråkskunskaper i det test som utförs inför tolkutbildningen.

När det gäller utbildning av tolkar för vuxendöva visar motsvarande beräkning att fram till våren 1996 kan 37 vuxendövtolkar ha utbildats under förutsättning att elever kan rekryteras.

Tabell 4:2 Beräknad utbildningskapacitet för tolkar för vuxendöva

Färdigutbildad termin/år	Antal elever	Utbildningsplats
vt 1992	7	Strömbäcks fhsk
vt 1994	15	”-
vt 1996	15	”-
ca	**35 utbildade tolkar**	

Av sammanlagt ca 650 tidigare utbildade tolkar, (teckenspråkstolkar, dövblindtolkar och vuxendövtolkar) har ca 450 kortare utbildningstid än ett år.

Kompetensbevis

Tolkutbildningarna är folkhögskoleutbildningar och därför utfärdas inte betyg eller godkännande efter genomgången utbildning. Frågan om ett godkännande och ett tolkcertifikat har dock diskuterats vid ett flertal tillfällen under årens lopp. Den uppmärksammades även särskilt i Skolöverstyrelsens utvärdering. Det finns önskemål om att få en fastställd kompetensnivå och en auktorisation som kan höja tolkutbildningens status. SDR och STTF (Sveriges Teckenspråkstolkars Förening) har med medel från Allmänna Arvsfonden genomfört en första kartläggning av de kunskaper som skulle krävas för ett certifikat för teckenspråkstolkar. Motsvarande arbete har ännu inte påbörjats för tolkar för dövblinda och vuxendöva.

Fortbildning för tolkar

Den fortbildning (anordnad av folkhögskolor) som hittills erbjudits tolkarna har mött dåligt gensvar. Detta kan antas bero på såväl fortbildningens innehåll som dess omfattning, lokalisering etc. En ytterligare orsak kan vara svårigheter att bedriva verksamheten vid tolkcentralen om någon/några tolkar

är på utbildning. För arvodestolkarna, som inte har någon lön under utbildningstiden, är det svårt att delta i fortbildning. Det kan få till följd att deras kunskaper inte ökar i samma takt som de fast anställda tolkarnas, vilket kan få konsekvenser för kvaliteten på utförandet av tolkuppdragen.

Landstingen i södra Sverige (5 landsting och Malmö kommun) har sedan år 1987 genomfört gemensamma utbildningsdagar för alla tolkgrupper två gånger per år om vardera två dagar. Den lokala tolkföreningen, Södra Sveriges Tolkförening, anordnar utbildningen och ansvarar för innehållet, medan landstingen svarar för kostnaderna.

Resurscenter för tolkutbildningen

Under hösten 1990 föreslog dåvarande Skolöverstyrelsen inrättandet av ett resurscenter för de båda inriktningarna av tolkutbildningen. Syftet är att skapa en organisatorisk bas dels för samverkan och kunskapsöverföring mellan berörda parter, dels för produktion av studiematerial m.m. Västanviks folkhögskola har getts i uppdrag att arbeta fram ett förslag till ett sådant resurscentrum för tolkutbildningarna.

De områden som snarast behöver belysas genom insatser från ett resurscenter är bl.a. inventering och utvärdering av studiematerial samt utveckling och produktion av nya material. Att samla och sprida information om utbildningarna är en annan viktig uppgift liksom att analysera behovet av forsknings- och utvecklingsarbete. Ytterligare ett väsentligt område är att samordna arbetet med studieplaner för de olika utbildningarna.

Kostnader

Anslaget för tolkutbildningarna, fortbildning och teckenspråkslinjerna uppgår till ca 10 milj.kr. för budgetåret 1991/92. Anslaget skall täcka skolornas merkostnader (utöver grundbidraget till utbildningarna, som för närvarande är ca 800 kr. per elevvecka) för ökad lärartäthet, material, teknisk utrustning, administration och utvecklingsarbete. Anslaget skall också täcka vissa kostnader vid tolkutbildningen för de elever som inte har utbildningsbidrag via AMS (ca 40 % läsåret 1991/92) för fri inackordering, ersättning för vissa resor samt ersätt-

ning för förlorad arbetsförtjänst i vissa fall. Kostnaderna för utbildningarna täcks av anslaget till TÖI (se avsnitt 4.4).

Lärare vid tolkutbildningarna

Långvarig erfarenhet av tolkarbetet, kunskaper om olika tolkmetoder samt kännedom om brukarnas behov kännetecknar dagens tolkutbildare. I första hand har deras kunskap och erfarenhet vunnits genom praktisk yrkesutövning.

För att ge ytterligare teoretisk kunskap till dem som utbildar teckenspråks/dövblindtolkar har anordnats en utbildning vid Universitetet i Linköping (10 poäng i pedagogik, metodik, svenska och teckenspråk).

Det är särskilt svårt att få dövblindkompetens knuten till tolkutbildningarna. En 10-dagars utbildning med dövblinda deltagare har genomförts år 1991 för att ge kompetens att vid tolkutbildningarna biträda ansvariga lärare.

Särskilda medel för utbildning och fortbildning av lärare vid tolkutbildningarna finns inte. Medel för detta ändamål har hittills fått hämtas från anslaget för tolkutbildningen.

Tolkutbildning på högskola – en påbyggnadsutbildning

Vid universitetet i Stockholm påbörjades i början på 1980-talet den första utbildningen för teckenspråkstolkar på högskolenivå. Den är en påbyggnadsutbildning på folkhögskoleutbildningen och omfattar 60 poäng i teckenspråkstolkning. Utbildningen har genomförts två gånger, varav den senaste avslutades hösten 1990. Sammanlagt 18 personer har deltagit. I utbildningen ingår bl.a. ämnena teckenspråk, allmän språkvetenskap, svenska och tolkning. Inträdeskrav är allmän behörighet för högskolestudier och betyget lägst 3 i svenska. Som inträdesprov krävs dessutom ett test i tolkning till och från teckenspråk. Målet med utbildningen är att utbilda för tolkning inom högskolan.

4.3 Teckenspråkslärarlinjen

Teckenspråkslärare behövs inom många olika områden; till folkhögskolornas teckenspråkslinjer, till tolkutbildningarna,

till studieförbunden och för utbildning av anhöriga till döva samt av lärare och personal inom olika verksamheter för döva, dövblinda m.fl.

Teckenspråkslärare behövs också för hörande elever (barn och vuxna) i grundskolan, gymnasieskolan och högskolan, och för döva, dövblinda och hörselskadade elever i förskolan, grundskolan, särskolan, specialskolan, gymnasieskolan, KOMVUX och högskolan.

Utbildning av teckenspråkslärare

Utbildningen för personer som skall undervisa i teckenspråk startade år 1974 och är sedan dess förlagd till Västanviks folkhögskola. Utbildningens längd är numera 34 veckor uppdelade i två etapper. Antalet elevplatser är 10. Utbildningen avser att ge kompetens för att undervisa i teckenspråk inom olika verksamheter och har sedan mitten av 1980-talet något oegentligt kallats för teckenspråkslärarlinje vid folkhögskola. Det är inte en lärarutbildning motsvarande den som ges vid högskolor. I det följande använder vi dock den vedertagna benämningen "teckenspråkslärare".

Fram till läsåret 1989/90 fanns endast döva studerande men därefter finns också hörande studerande vid denna utbildning. Teckenspråkskunskaperna prövas i ett test inför utbildningen.

De flesta studerande har utbildningsbidrag från AMS. Övriga erhåller fri inackordering, vissa resor samt viss ersättning för förlorad arbetsförtjänst om de har fast anställning. Kostnaderna ingår i det statliga anslaget till utbildningen som disponeras av Tolk- och översättarinstitutet vid Stockholms Universitet (TÖI). (Se vidare avsnitt 4.4.)

Fram till år 1990 har 160 döva lärare utbildats vid Västanviks folkhögskola. Utbildningstiden har varierat från några veckor upp till 34 veckor.

Sammanlagt 70 personer har anställning som teckenspråkslärare runtom i landet, dock med högst skiftande tjänstgöringsgrad. Av de övriga utbildade finns det vissa som då och då har arbete med att undervisa i teckenspråk. Andras specifika kunnande kan inte tillvaratas då de har ett annat arbete för sin försörjning. Bristen på tjänster för teckenspråkslärare innebär att utbildad kapacitet kan gå förlorad.

Dåvarande Skolöverstyrelsen har uppskattat att det under

den närmaste tioårsperioden behövs minst ytterligare 100 teckenspråkslärare.

Anslaget för teckenspråkslärarlinjen vid Västanviks folkhögskola var budgetåret 1991/92 drygt 3 milj.kr. Kostnaderna skall täcka skolornas merkostnader i enlighet med vad som redovisats i avsnitt 4.2.

Fortbildning av teckenspråkslärare

För att ge ytterligare nödvändiga kunskaper för undervisning i och om teckenspråket finns ett akut fortbildningsbehov. De flesta teckenspråkslärare är döva. Många har bristfällig teoretisk utbildningsbakgrund som behöver kompletteras. En 10-veckors högskolekurs (10 poäng) vid Universitetet i Linköping genomförs för första gången år 1991 i samverkan med Västanviks folkhögskola. Målgrupp är de lärare som undervisar i teckenspråk vid folkhögskolor. Tyngdpunkten är lagd på vuxenpedagogiska och vuxenmetodiska moment.

En påbyggnadskurs i pedagogik och metodik omfattande 10 poäng planeras vid Högskolan för lärarutbildning i Stockholm. Kursen är avsedd för döva teckenspråkslärare som skall arbeta med fortbildning i teckenspråk av hörande personal inom det döv/hörselpedagogiska området.

Vid Stockholms Universitet finns ämneslärarutbildning för döva omfattande 120 poäng. Denna utbildning ger behörighet som språklärare (lärare 9) vid specialskolan för döva och hörselskadade efter komplettering vid Högskolan för lärarutbildning. Motsvarande ämnesteoretisk utbildning finns inte för hörande.

Plan för förändringar av teckenspråkslärarutbildningen

Dåvarande Skolöverstyrelsen har till UHÄ lämnat förslag om att teckenspråk skall etableras som reguljärt ämne (60 poäng) i grundskollärarutbildningen och i ämneslärarutbildningen. UHÄ har sett positivt på detta och en utbildning planeras kunna starta läsåret 1992/93. Förslaget innebär också att utbildningen av teckenspråkslärare för folkhögskolor och cirkelledare inom studieförbunden skall genomföras som en variant av folkhögskollärarutbildningen i Linköping. Utbildningen skall omfatta 120 poäng, varav 60 poäng i teckenspråk.

Tjänster för teckenspråkslärare

Antalet sökande till teckenspråkslärarlinjen vid Västanviks folkhögskola har varit varierande. Hösten 1990 inställdes utbildningen på grund av för få sökande. Den främsta anledningen till att intresset för utbildningen var så litet uppgavs vara svårigheterna att försörja sig som teckenspråkslärare och osäkerhet om utbildningens kompetensnivå. Trots ett stort behov av teckenspråkslärare föreligger en bristsituation, som ytterst gäller att antalet inrättade tjänster som teckenspråkslärare är litet. Detta blir ett hinder vid rekryteringen till utbildningen, något som i sin tur påverkar inrättande av nya tjänster osv.

4.4 Särskilda medel för utbildning – Tolk- och översättarinstitutets roll

Dåvarande Skolöverstyrelsen var fram till den 30 juni 1991 ansvarig statlig myndighet. I enlighet med riksdagens beslut om Folkbildningen fördelar Tolk- och översättarinstitutet (TÖI) vid universitetet i Stockholm fr.o.m. den 1 juli 1991 de särskilda medel som anslås för tolkutbildningarna, teckenspråkslinjerna och teckenspråkslärarlinjen vid folkhögskolor. För budgetåret 1991/92 uppgick anslaget till ca 13,2 milj.kr. varav ca 10 milj.kr. används till tolkutbildningarna, fortbildning för tolkar och teckenspråkslinjen och ca 3 milj.kr. till teckenspråkslärarlinjen. Enligt regeringens regleringsbrev för budgetåret 1991/92 skall utbildningarna planeras i samverkan med berörda handikapporganisationer. TÖI skall utöva tillsyn och kontinuerligt följa upp och utvärdera utbildningarna samt svara för pedagogiskt och metodiskt utvecklingsarbete (UHÄ-FS 1991:26).

5 Tolkyrket – några aspekter på professionalisering, etik och arbetsmiljö

5.1 Professionalisering och etik

Inom många yrken finns särskilda yrkesetiska regler till stöd för yrkesutövarna. Samtidigt är sådana regler väsentliga för dem som använder sig av de tjänster som är aktuella inom resp. yrkesområde. (Se SOU 1991:46 kap. 4.) I reglerna anges vanligen de principer som skall vägleda förhållandet till "kunden". De yrkesetiska reglerna markerar yrkesutövarens skyldigheter mot den som anlitar henne/honom och utgör därigenom ett skydd för den som vänder sig till yrkesutövaren. Den enskilde skall kunna hysa tilltro till yrkesutövarens sakkunskap och känna sin integritet respekterad. Läkarna, psykologerna och advokaterna är exempel på yrkeskategorier som sedan länge uppställt yrkesetiska regler och som etablerat fora för att följa hur reglerna efterlevs.

En ökad professionalisering av tolkyrket kräver på liknande sätt att både tolkanvändarnas och tolkarnas behov av yrkesetiska regler tillgodoses. Tolken utför sitt uppdrag i många situationer som djupt berör den enskildes personliga förhållanden. Exempel på detta är besök hos läkare, advokat, socialtjänst etc. De etiska frågor som aktualiseras vid tolkning måste tydligare än förut träda i förgrunden. Ett tolketiskt forum med företrädare för både tolkanvändare och tolkar har av många ansetts vara en lämplig form för fortsatta och fördjupade diskussioner i ämnet.

5.2 Tolkars arbetssituation

Tolkyrket innebär ständiga variationer. Olika uppdrag, uppdragsgivare, uppdragsställen osv. ställer betydande krav på

tolkens kunskaper och flexibilitet. God utbildning och en säkerhet om den egna språkliga kompetensen är en nödvändig grund för en väl utförd tolkning.

Många tolkar känner sig ha bristande kompetens framför allt när det gäller att avläsa teckenspråket, men också när det gäller att tolka i avancerade språkliga situationer som vid föredrag, vid sammanträden, i utbildning etc. Planeringen av verksamheten vid tolkcentralerna måste därför innehålla möjligheter till språklig fortbildning på olika nivåer, förberedelse inför tolkuppdragen, handledning, omväxling av arbetsuppgifterna, regelbunden träning i syfte att motverka arbetsskador etc. Detta gäller såväl fast anställda tolkar som arvodestolkar.

Många tolkar får förslitningsskador i axlar och armar genom att ha alltför långa arbetspass, alltför intensiva arbetsdagar eller alltför ensidiga och felaktiga arbetsställningar. För att motverka detta är det praxis med två tolkar vid längre uppdrag än en timme eller vid speciellt krävande tolksituationer.

Tolkarnas arbetsmiljö måste uppmärksammas mera. Brister – t.ex. risk för förslitningsskador – är ett ofta anfört skäl till att tolkar övergår till andra yrken eller till mindre krävande "tolkningsmiljöer". Psykosociala skäl – som osäkerhet och bristande arbetstillfredsställelse på grund av otillräcklig utbildning – är också vanliga och måste bearbetas för att åstadkomma en bättre rekrytering till tolkyrket.

Lönesättningen för de fast anställda tolkarna är individuell. Utbildningsbakgrund, tidigare erfarenhet av tolkning, personlig lämplighet och lönebilden på orten är avgörande faktorer. Ingångslön efter utbildning var år 1991 ca 11 000 kr. Ersättningarna till arvodestolkarna kan variera mellan landstingen.

6 Kan det framtida tolkbehovet beräknas?

De bristsituationer som vi tidigare beskrivit kräver insatser på kort och lång sikt. Olika åtgärder hör samman och påverkar varandra i positiv resp. negativ riktning. Den gemensamma basen för att kunna åstadkomma en angelägen kraftsamling och utveckla både brukarnas tillgång till tolktjänst och tolkarnas utbildnings- och arbetsmöjligheter är en bedömning av tolkbehovet. Den bör ge underlag som preciserar konkreta mål och delmål. De skall kunna utformas så att de medger att ett successivt förändringsarbete kan utvärderas och vid behov justeras.

I det följande beskriver vi dels handikapputredningens beräkning av tolkbehovet, dels olika beräkningar som utförts av andra och utgjort underlag i vår utredning. Genomgående uttrycks behoven i heltidsarbetande tolkar.

6.1 Utgångspunkt

Utgångspunkt för bedömningar av tolkbehovet är handikapputredningens synsätt uttryckt i de bärande principerna om tillgänglighet, delaktighet, självbestämmande och inflytande.

Utredningen delar därmed den grundsyn som präglar Hörselvårdsutredningens beskrivning (1989) av brukarnas behov av tolktjänst:

> "Enligt brukare och verksamhetsföreträdare är behovet av tolkar för teckenspråkstolkning, vuxendövtolkning samt dövblindtolkning mycket stort. Att som döv/hörselskadad eller dövblind ha tillgång till tolkservice är en mycket grundläggande rättighet och därför bör stora insatser göras för att denna samhällsservice skall uppnå en acceptabel nivå.
>
> Behovet av tolkar kommer med stor säkerhet kraftigt att öka i framtiden i takt med att fler och fler döva/vuxendöva/hörselskadade/dövblinda ökar sina utåtriktade kontakter och allt-

mer deltar i samhällets politiska och kulturella aktiviteter. Denna utveckling förutsätter en fullgod tolkservice. Därutöver börjar alltfler hörselskadade att inse teckenspråkets möjligheter i utbildning, yrkes- och privatliv. Därmed ökar också behovet av tolkar då nya grupper kommer till som tidigare inte varit aktuella. Samhällets verksamhet decentraliseras mer och mer. Besluten flyttas ner på lägre och lägre nivå för att komma närmare människorna. Detta innebär också helt naturligt ett ökat krav på insatser från samhällets sida så att alla grupper har möjlighet att deltaga i samhällsansvaret. En decentraliseringsprocess får inte bli en isoleringsprocess där vissa människor på grund av sin funktionsnedsättning samt bristfälliga resurser i samhället utestängs."

6.2 Tidigare utredningar om tolkbehovet

Skolöverstyrelsen år 1978

I en plan (1978) för utbildning av tolkar uppskattades antalet personer i behov av tolkservice till ca 500 dövblinda personer, 5 000 barndomsdöva och 5 000 vuxendöva personer, totalt 10 500 personer. På grundval därav beräknades tolkbehovet för vardagstolkning till totalt 1 100 tolkar.

Tabell 6:1

teckenspråkstolkar	600
dövblindtolkar	200
tolkar för vuxendöva	300
Totalt antal tolkar	1 100

Handikappinstitutet år 1979-80

Handikappinstitutets tre utredningar som gjordes under åren 1979-1980 redovisade totalt ett behov av ca 770 tolkar.

Tabell 6:2

teckenspråkstolkar	600
dövblindtolkar	145
tolkar för vuxendöva	25
Totalt antal tolkar	770

Handikappinstitutets rekommendation år 1981

År 1981 utfärdade Handikappinstitutet en rekommendation om tolkservicen. Från denna kan följande behovsberäkning, omfattande 150 tolkar, redovisas:

Tabell 6:3

teckenspråkstolkar	70
dövblindtolkar	50
tolkar för vuxendöva	30
Totalt antal tolkar	150

För alla slag av tolkning angavs dessutom behov av utvidgad arvodestolkning. Antal tolkar för detta ändamål redovisas inte.

Skolöverstyrelsens utredning från år 1978 och Handikappinstitutets utredning om vuxendöva år 1980 presenterade olika resultat trots att de utgått från samma underlag. SÖs beräkning av vuxendövas behov utgick från en jämförelse mellan barndomsdövas och vuxendövas behov av tolk. En uppskattning gjordes med innebörden att vuxendövas behov skulle vara hälften av barndomsdövas tolkbehov. Det byggde på en förmodan att vuxendöva klarar fler kontaktssituationer utan tolk än vad barndomsdöva gör. Barndomsdövas behov av tolk bedömdes från dels en tolks kapacitet, dels från ett antagande att varje döv skulle anlita tolk en gång per vecka.

I Handikappinstitutets utredning år 1980 om tolktjänst för vuxendöva finns ingen behovsberäkning redovisad. Man har där endast angett att det inom varje landsting bör finnas en ansvarig tolk för vuxendövas tolkservice.

I den rekommendation till huvudmännen som Handikappinstitutet utfärdade år 1981 finns heller inga behovsberäkningar redovisade. En bedömning av tolkbehovet gjordes med utgångspunkt från kända fakta.

Socialstyrelsen år 1989

Socialstyrelsen har i sitt utredningsmaterial (1989) beräknat behovet av tolkar till minst 1 teckenspråks/dövblindtolk per 30

tolkanvändare inom en femårsperiod. Efter ytterligare fem år borde tolktätheten vara en tolk per 20 tolkanvändare. Beräkningen grundar sig på dels befintligt antal tolkar, dels på antal kända tolkanvändare samt slutligen på att en utökning av antalet tolkar måste ske för att tillgodose behovet. Beräkningen redovisar ett behov av 350 tolkar förutom arvodestolkar. Uppgift finns inte om arvodestolkarnas tjänstgöringsgrad, därav den något oprecisa beskrivningen.

Tabell 6:4

teckenspråks/dövblindtolkar	320
tolkar för vuxendöva	30
Totala antalet tolkar	350
samt därutöver 300 arvodestolkar (varav 50 för vuxendöva)	

Socialstyrelsen har i sin utredning angett att slutmålet borde vara en tolk per 12 tolkanvändare. Viss hänsyn har tagits till barndomshörselskadades ökande tolkbehov medan vuxenhörselskadades behov inte redovisas.

Bedömning av tolkbehovet i Finland – ett underlag för rätten till tolk

I Finland finns sedan den 1 januari 1988 en Förordning om service och stöd på grund av handikapp. Den omfattar även rätt till tolk. De föreskrifter som reglerar denna rätt träder i kraft den 1 januari 1994, då hälften av behovet skall kunna tillgodoses efter tolkutbildningsinsatser som nu genomförs. Dövblinda får rätt till tolk minst 240 tim./år, barndomsdöva/hörselskadade och vuxendöva/hörselskadade rätt till tolk minst 120 tim./år. Därutöver har man rätt till utbildningstolk i den omfattning utbildningen kräver.

Allt sedan slutet av 1970-talet har brukarnas behov beräknats i visst antal timmar. I samarbete med det finska dövförbundet rekommenderade den finska socialstyrelsen då minst 60 timmar tolk/år för döva och minst 120 timmar tolk/år för dövblinda.

Utvecklingen visade gradvis att servicenivån var alltför låg

med detta timtal. I samband med den nya serviceförordningen ansågs det lämpligt att fördubbla timantalet för att brukarnas behov av tolk skulle bli bättre tillgodosett. Några beräkningar utifrån andra grunder har inte gjorts.

Antalet döva, dövblinda, vuxendöva och hörselskadade personer beräknas i dag till ca 5 500 i Finland. Alla använder inte tolk. Utifrån ett antagande om att årsarbetstiden uppgår till 1 400 timmar beräknades behovet uppgå till 400 heltidsarbetande tolkar, som också kan redovisas som en tolk per 12 tolkanvändare. Därutöver anges ett behov av 100 utbildningstolkar.

6.3 Vår bedömning av tolkbehovet

Inledning

Tolkverksamhetens utveckling har inneburit en ökad efterfrågan på tolk och en ökad medvetenhet om tolkstödets betydelse. Utvecklingen kan beskrivas genom antalet utförda tolkuppdrag som år 1973 var drygt 6 500. År 1989 hade antalet ökat till 47 000, dvs. en ökning med drygt 700 %.

Denna ökning har inte kunnat beräknas på förhand vilket har inneburit de begränsningar i serviceutbudet som vi tidigare beskrivit. I försök att finna lämpliga beräkningsgrunder som också tar hänsyn till nya och ökande behov har vi prövat möjligheten att inhämta internationella erfarenheter. Sverige har när det gäller tolkverksamhet en framskjuten ställning internationellt sätt. Det är därför inte framåtsyftande att göra jämförelser med andra länders beräkningar av tolkbehov. I de övriga nordiska länderna finns organiserad tolkverksamhet (se bilaga 4), men tillgången till tolk är långt sämre än i Sverige. I övriga Europa eller i USA finns knappast någon av samhället organiserad tolkservice för tolk i det dagliga livet. Däremot finns i USA en lag om tillgänglighet (från år 1990) som gäller myndigheter och utbildningsanordnare. Den har medfört att tolkar i mycket stor omfattning finns knutna till amerikanska högskolor och universitet.

Varken i Sverige eller i andra länder har några studier genomförts som kan ligga till grund för en beräkning utifrån helt individuella behov. Undantag är i vårt land det mått som

av FSDB angetts för dövblinda personer, dvs. tillgång till tolk 8 tim./vecka.

Då inga andra referenser finns att tillgå, har vi valt att i våra beräkningar teoretiskt tillämpa den finska modellen, om än i modifierad form. Den rätt till tolk som beslutats i Finland och som vi tidigare beskrivit, har angetts i ett bestämt timantal per år. Omräknat innebär detta timantal rätt till tolk ca 2 tim./vecka för barndomsdöva, vuxendöva och hörselskadade och ca 4,5 tim./vecka för dövblinda. Antal tolkar har beräknats utifrån denna grund som innebär en dimensionering av ungefär en tolk per 12 tolkanvändare.

Berörda svenska brukarorganisationer (DHB, FSDB, HRF och SDR) anser, att den finska dimensioneringen med en tolk per 12 tolkanvändare kan vara utgångspunkt för en behovsberäkning. Samtidigt anser organisationerna att det finska sättet att beräkna tolkbehov kännetecknas av en brist på dynamiskt synsätt. Den variation som finns mellan olika brukares behov riskerar att förbises.

Sammanfattningsvis utgår vi i det följande från beräkningar enligt en tolk per 12 tolkanvändare (döva, vuxendöva, hörselskadade) och för dövblinda tolk 8 tim./vecka. Våra beräkningar i detta avsnitt omfattar tolk i vardagslivet, arbetslivet och i samhällslivet i övrigt.

Handikapputredningens bedömning

I Sverige finns mellan 6 800-8 800 vuxna barndomsdöva, mellan 12 000-17 000 vuxna barndomshörselskadade, ca 1 000 vuxna dövblinda, 4 000 vuxendöva och uppskattningsvis mellan 20 000-30 000 vuxenhörselskadade, totalt mellan 44 000 och 61 000 vuxna personer. (Se avsnitt 2.6., tabell 2:1.)

Alla har inte behov av tolk och många har inte heller upptäckt nyttan av att använda tolk. För att göra en behovsberäkning realistisk har vi därför efter kontakter med brukarorganisationerna bedömt att nedanstående underlag kan utgöra en grund för att beräkna behovet av tolkservice:

Tabell 6:5 Antal vuxna personer i behov av tolk

Barndomsdöva	8 500
Barndomshörselskadade	500
Dövblinda	500
Vuxendöva	600
Totala antalet vuxna i behov av tolk	10 100 personer

För barndomsdöva och barndomshörselskadade vuxna (ca 9 000 personer) innebär beräkningsgrunden en tolk per 12 tolkanvändare att 750 tolkar skulle behövas. Då måste observeras att barndomshörselskadades behov av teckenspråkstolk kommer att öka, eftersom de i allt större omfattning funnit att teckenspråket är det säkraste kommunikationssättet.

Vuxendövas exakta behov är svåra att uppskatta. Utifrån diskussioner med företrädare för brukarorganisationen (HRF) bedömer vi för närvarande att ca 600 personer behöver tolk. Utifrån samma beräkningsgrund som ovan innebär det ett behov av 50 tolkar. Behovet förutses öka.

Vuxenhörselskadades behov kan troligen i ett kort tidsperspektiv täckas av tolkar för vuxendöva enligt ovan.

I Sverige finns i dag ca 1 000 vuxna dövblinda personer. FSDB har redovisat ett behov av ca 200 tolkar för dem. Beräkningen grundas på dels antalet dövblinda personer i aktiv ålder, ca 500 personer, dels hänsyn till ett skattat dolt behov. FSDB har utgått från ett behov av åtta timmars vardagstolkning/vecka. Dessa beräkningar innebär att dövblindas beroende av tolk förutses vara mycket större än andra tolkanvändares. Handikapputredningen delar detta synsätt i vetskap om att dövblinda personer inte utan tolkstöd kan byta miljö och utföra vardagliga rutinärenden utanför bostaden.

Sammanfattningsvis innebär våra beräkningar ett aktuellt tolkbehov av ca 1 000 tolkar för den population vi redovisat.

Tabell 6:6 Aktuellt tolkbehov

För barndomsdöva och barndomshörselskadade	750
För dövblinda	200
För vuxendöva	50
Antal tolkar totalt	1 000

År 1989 fanns i landstingen drygt 100 fasta heltidstjänster och ca 300-350 arvodestolkar med varierande tjänstgöringsgrad. Ca 30 % av totala antalet tolkuppdrag som förmedlades av tolkcentralerna utfördes då av arvodestolkar. Detta gäller alla slag av tolkuppdrag således även utbildningstolkning (se avsnitt 3.5.4). Någon uppgift om hur stor andel som avsåg utbildningstolkning finns inte, men den utgör troligen en mindre del. Vi uppskattar därför att 300-350 arvodestolkar kan motsvara ca 40-50 heltidsarbetande tolkar. Vi beräknar på motsvarande sätt att det i dag (1991) finns ca 175 heltidsarbetande tolkar. Det innebär att bristen på tolkar kan beräknas motsvara ca 825 tolkar.

Våra förslag om utökad utbildningskapacitet innebär ett tillskott på totalt 220 tolkar inom en femårsperiod (185 teckenspråks/dövblindtolkar och 35 tolkar för vuxendöva) och 440 nya tolkar efter 10 år. Det totala antalet tolkar skulle då uppgå till 615 (440 nyutbildade och 175 befintliga) vilket för 10 100 tolkbehövande personer uppskattningsvis skulle betyda tillgång till tolk i genomsnitt ca 2 tim./vecka. En tolktäthet motsvarande en tolk per ca 25 tolkanvändare uppnås efter 5 år och efter 10 år är motsvarande siffra en tolk per ca 17 tolkanvändare. Hänsyn har inte tagits till eventuella avgångar.

Figur 6:1 Beräknad utökning av antalet tolkar

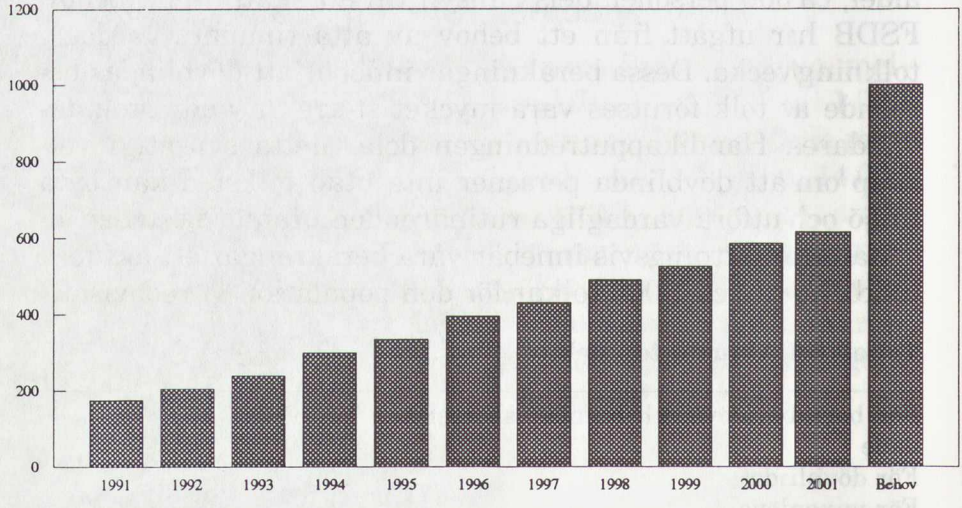

År 1991 avser uppskattat antal befintliga tolkar (heltid)

Beräkningen av timantalet har skett utifrån en schablonmässigt beräknad årsarbetstid för tolkar omfattande 2 000 timmar. Denna beräkning tar inte hänsyn till eventuella vakanser under ledighet och inte heller till att restid och förberedelsetid m.m. ingår i arbetstiden. (I dagsläget kan en genomsnittlig servicenivå beräknas till tolktjänst ca 1 tim./vecka och person.)

Vi vill ändå hävda att det inom våra beräkningar kan rymmas hänsynstagande till vissa dynamiska företeelser. De kan antas men inte säkerställas. Vi avser dels att ökningen av antalet brukare kommer att ske successivt, dels att tolkbehovet hos den enskilde brukaren kommer att öka. Det sammanhänger med bl.a. aktiviteter för att sprida information om tolkservice och unga vuxnas krav på t.ex. ökad rörlighet i samhället.

En fråga i anslutning till detta rör dövas tillgång till tolk vid postgymnasiala utbildningar. Detta behov förväntas öka. I våra beräkningar ovan har hänsyn inte tagits till detta förhållande. I dagsläget råder stor brist på tolkar inom högskolan. Många personer med behov av teckenspråkstolk har därför inte kunnat påbörja sina studier i beräknad tid. Vissa har t.o.m. tvingats avstå från sin planerade utbildning. (Inför läsåret 1991/92 har ett 15-tal personer ej kunnat påbörja sina högskolestudier på grund av tolkbristen.)

Tillströmningen av döva till högskoleutbildning har ökat och väntas öka ytterligare. Det beror bl.a. på att döva och hörselskadade elever får allt bättre grundkunskaper till följd av ändrade studieplaner och lärarutbildningar.

Med utgångspunkt från att studietiden vid universitet och högskola i genomsnitt är 10 tim./vecka i form av föreläsningar, seminarier etc. beräknas tolkbehovet för den enskilde till 0,5 tolk (20 tim./vecka). (Två tolkar arbetar samtidigt och avlöser varandra regelbundet.) Därtill kommer tolk vid ej schemalagda gruppdiskussioner, grupparbeten etc.

Det är inte möjligt att ange hur många tolkar som kommer att behövas vid universitet och högskolor i framtiden men behovet kan skattas till 250-300 heltidstjänstgörande tolkar för högre studier inom 10-20 år.

Tolksituationen i högskola har varit föremål för diskussioner. Behovet av en särskild utredning har av såväl Stockholms Universitet som av intresseorganisationerna aktualiserats hos

UHÄ. Det påtalas att tolkbristen medför att döva i jämförelse med andra inte har lika tillträde till högre utbildningar.

6.4 Tolkbehov och samhällsförändringar

Brukarorganisationerna har bl.a. i HVU givit uttryck åt att tolktjänst och beräkningar av tolkbehov i tid måste följa förändringar i samhället. Om så inte sker, riskerar döva, dövblinda, vuxendöva och hörselskadade medborgare att vidkännas ett ökande avstånd till andra medborgares möjligheter att följa utvecklingen. Ett exempel är pågående förändringar i det offentliga skolväsendet.

Inom gymnasiet skall minst 15 % av den totala studietiden arbetsplatsförläggas. Detta kommer att innebära ett stort ökat behov av tolk för elever vid gymnasierna för döva och hörselskadade i Örebro (med riksupptagning). Gymnasieutbildningen skall dessutom få en struktur som stimulerar och garanterar flexibilitet och valfrihet. För elever som är beroende av teckenspråk kommer tillgången till teckenspråkskunniga lärare och till tolkar att styra graden av flexibilitet och valfrihet.

Det offentliga skolväsendet kommer även att omfatta grundläggande vuxenutbildning, gymnasial vuxenutbildning och påbyggnadsutbildning (KOMVUX). Varje kommun har ansvaret för att invånare, som behöver och önskar delta i grundläggande vuxenutbildning får sådan möjlighet. Handikappade vuxna ingår i de högt prioriterade grupper för vilka kommunerna har särskilda skyldigheter. Speciella bidrag för att främja handikappades möjligheter att delta i vuxenutbildning utgår dock inte.

Olika arbetsmarknadspolitiska åtgärder, t.ex. utbildning, kommer också att ställa ökade krav på tillgången till tolk.

7 Överväganden och förslag

7.1 Grundläggande synsätt

Med utgångspunkt i den humanistiska synen på alla människors lika värde och de grundlagsfästa demokratiska fri- och rättigheterna som avser alla medborgare i vårt land har handikapputredningen fastlagt bärande principer, kvalitetskrav, som vi tidigare redovisat (se kapitel 2). De skall medverka till att målen om full delaktighet och jämlikhet uppnås för människor med funktionsnedsättningar. Kvalitetskraven gäller både generella och individuella insatser som behövs för att undanröja eller minska handikappande situationer. De bärande principerna om tillgänglighet, inflytande och självbestämmande, delaktighet, helhetssyn och kontinuitet utgör alltså grunden för vårt arbete, också i detta betänkande om tolktjänst.

Döva, dövblinda, vuxendöva och hörselskadade är självfallet berörda av överväganden och förslag som vi lagt inom andra delar av utredningsarbetet. En grundförutsättning för dem är möjligheten att genom tolk kunna vara delaktiga, utöva inflytande och ha tillgång till det hörande samhället. Också det hörande samhället behöver anlita tolk för att kunna få del av dövas m.fl. kunskaper, åsikter och vilja till inflytande. Det är väsentligt att markera denna ömsesidighet.

Tillgänglighet betyder för den som inte hör att genom tolk få det svenska språket översatt till teckenspråk, eller för den som blivit döv i vuxen ålder att få det talade språket tolkat till skriftspråk och på så sätt bli delaktig. Tillgänglighet handlar också om möjligheter att ta del av information och utbildning, att få kunskaper som behövs för ett aktivt deltagande och ett inflytande i samhällslivet. Utan tillgång till tolk begränsas yttrandefriheten och döva m.fl. ställs utanför de grundlagsfästa demokratiska fri- och rättigheter som tillförsäkras varje medborgare enligt regeringsformen 2 kap. Tillgänglighet innebär vidare att tolktjänsten skall vara lätt att nå och att denna service inte skall belasta enskildas ekonomi.

På motsvarande sätt måste tillgänglighet, delaktighet och inflytande säkras för personer med hinder till följd av tal-, språk- och röststörningar.

7.2 Våra mål för tolktjänsten

Handikapputredningen har fastlagt mål för tolktjänstens funktion och utveckling. De ger uttryck för synsättet att medborgare i behov av tolk skall kunna vara delaktiga i samhället med samma rättigheter och skyldigheter som andra medborgare. Målen vägleder de förslag till förändringar som vi redovisar i det följande och som syftar till att minska och på sikt helt undanröja den avgörande bristen på tolkar.

- Samhället skall ha skyldighet att genom ett i lag fastlagt ansvar organisera och tillhandahålla tolktjänst för döva, dövblinda, vuxendöva och hörselskadade.
- Ett grundläggande ansvar för att uppgiften fullföljs skall åläggas en bestämd huvudman.
- Betalningsansvar för olika tolktjänster skall ha en tydlig reglering.
- Utgångspunkten för betalningsansvaret är att varje samhällsorgan står för sina tolkkostnader. Dock läggs ett betalningsansvar för vardagstolkning på landstingen.
- Tolktjänsten skall utformas så att den enskilde efter egna önskemål kan få sina behov tillgodosedda.
- Tolktjänsten skall möjliggöra att enskilda kan leva som andra och vara delaktiga i samhällets gemenskap.
- Tolktjänst skall vara avgiftsfri för den enskilde och i övrigt vara lätt att tillgå.
- Tolktjänsten skall ha och fortlöpande utveckla sådan kompetens att behov av olika tolkningsmetoder kan tillgodoses på ett kvalificerat sätt.
- Tolktjänstens utövare skall ha möjlighet till en god grundutbildning, fort- och vidareutbildning som även uppmärksammar betydelsefulla yrkesetiska krav.
- Rekryteringen till tolkyrket skall intensifieras genom flera utbildningstillfällen och särskilt kompetensbevis efter avslutad utbildning.
- Målet är att tolk skall kunna ställas till förfogande i en omfattning som beräknas som en tolk per 12 tolkanvändare,

dvs. 3 tim./vecka och person (döva, vuxendöva och hörselskadade) resp. minst 8 tim./vecka för personer med dövblindhet.
- Teckenspråket, dövas första språk, skall ägnas uppmärksamhet genom ökade forskningsinsatser och förstärkt anknytning till annan språkforskning samt genom satsningar som överlag breddar kunskapen om teckenspråket i samhället.

7.3 Våra förslag

Våra förslag avser i huvudsak följande områden:
- Lagstiftning och huvudmannaskap
- Betalningsansvaret för olika tolkuppdrag
- Utbildning i teckenspråk – lärarutbildning
- Tolkutbildning – lärarutbildning
- Rekrytering till tolkyrket

Därutöver gör handikapputredningen vissa bedömningar i frågor som rör fortsatt utveckling av olika insatser bl.a. för personer med talskador. (Kapitel 8.)

7.3.1 Lagstiftning

Vårt förslag
Landstingen får en skyldighet att organisera, finansiera och tillhandahålla tolktjänst för vardagstolkning till döva, dövblinda, vuxendöva och hörselskadade och skall därutöver tillhandahålla och förmedla tolkar till samma målgrupp för övrig tolkning. Skyldigheten skall regleras genom ett tillägg till hälso- och sjukvårdslagen 1 §.

Mot bakgrund av brukarnas önskemål om en lagstadgad rätt till tolk (se HVU) har vi övervägt möjligheten att komplettera den av oss föreslagna lagen LSS med en särskild föreskrift om rätt till tolktjänst. En rättighetsutformning skulle i och för sig ligga i linje med den vikt vi anser tolktjänsten har för döva, dövblinda m.fl. för att förverkliga de kvalitetskrav vi formule-

rat som bärande principer. Vi anser det dock inte möjligt att i dagsläget föreslå en lagstadgad rätt till tolk då en sådan rättighetslag på grund av rådande tolkbrist för närvarande inte kan uppfyllas. Risk skulle finnas för att outbildade tolkar skulle behöva anlitas och brukarnas krav på kvalitet få stå tillbaka för kvantitetskraven.

Däremot anser vi att samhället har en skyldighet att tillhandahålla och förmedla tolkar för vardagstolkning och övrig tolkning till döva, dövblinda, vuxendöva och hörselskadade. Tillhandahållandet av tolktjänsten har hittills varit oreglerat i lag och handlagts av landstingen genom frivillig överenskommelse med staten. En skyldighet att tillgodose behovet av tolkar kommer att ställa väsentliga krav på landstingen vilket vi menar kommer att leda till en avsevärt förbättrad tolkservice. Som framgår av andra förslag (se avsnitt 7.3.4) prioriterar vi åtgärder för att snarast möjligt undanröja bristen på tolkar. Vi föreslår att frågan om rätt till tolk får prövas i ett senare skede då möjligheten att uppfylla en rättighetslags krav finns.

Beträffande angelägna servicebehov hos människor med talskador hänvisar vi till ett särskilt kapitel (8). Vi beskriver där insatser som på sikt skall leda till att också denna målgrupp får sina behov av personligt stöd tillgodosedda.

Vi har valt att föreskriva landstingens skyldigheter avseende tolktjänst i hälso- och sjukvårdslagen, i likhet med vad vi bl.a. föreslagit beträffande skyldigheten att tillhandahålla hjälpmedel. Av flera skäl har vi dock ansett det väsentligt att tolktjänsten i lagen skall framstå som en verksamhet skild från exempelvis habilitering, rehabilitering och hjälpmedel.

Vi menar att tolkservice i sig inte kan ses som en habiliterande eller rehabiliterande insats för att utveckla eller återvinna bästa möjliga funktionsförmåga. De som utnyttjar tolktjänsten kan inte genom den utveckla eller återvinna förmågan att höra men den ger möjlighet att bl.a. ta tillvara utvecklingsmöjligheter genom utbildning.

Då tolktjänsten är en från tekniska produkter artskild form för service menar vi även att den inte skall inordnas i den organisation och de regler som avser hjälpmedelsverksamhet.

Tolktjänsten syftar till att möjliggöra för brukaren att ha samma tillgång som hörande till samhället. Den enskildes behov av tolk kan variera mycket över tiden. Under vissa perioder, t.ex. under utbildning, kan behovet vara stort och

intensivt medan det i en annan fas i samma persons liv kan vara mindre. Behovet av tolk kvarstår dock förmodligen livet ut.

Landstingens kostnadsansvar omfattar vardagstolkning. Enligt ansvars- och finansieringsprincipen bör ansvaret för att en verksamhet blir tillgänglig och anpassad till personer med funktionsnedsättningar åvila den som bedriver verksamheten. Detta gäller också finansieringsansvaret.

Vårt förslag innebär att landstingen ges en skyldighet att tillhandahålla tolkar även för uppdrag utanför landstingens ansvarsområde (vardagstolkning). Finansieringsansvaret åligger däremot utbildningsanordnare, myndigheter och andra samhällsorgan såvitt tolkuppdraget inte är att betrakta som vardagstolkning. (Se vidare bilaga 3 om betalningsansvariga.)

7.3.2 Huvudmannaskap – kostnadsansvar

Som framgår av vårt förslag till reglering av samhällets skyldigheter beträffande tolktjänst för vardagstolkning till döva m.fl. föreslår vi inte någon förändring av det grundläggande huvudmannaskapet som åvilar landstingen. Däremot lägger vi förslag med innebörden att begreppet vardagstolkning skall vidgas. I så måtto sker en huvudmannaskapsförändring genom att landstingens ansvar för att organisera, tillhandahålla och finansiera vardagstolkning omfattar flera uppdragskategorier. (Se vidare avsnitt 7.3.3.)

Bakgrunden till vårt ställningstagande är följande.

Allt sedan försöksverksamheten med tolkhjälp åt döva m.fl. startade har landstingen ansvarat för tillhandahållandet av tolktjänsten och haft kostnadsansvar för s.k. vardagstolkning. Tolkcentraler finns i dag i alla landsting och i de tre landstingsfria kommunerna.

Vi har övervägt om ett primärkommunalt huvudmannaskap skulle skapa större närhet och bättre service till brukarna i enlighet med förändringar inom andra serviceområden. När det gäller tillhandahållandet av tolktjänsten finns emellertid inte underlag för att bygga upp en sådan service i varje kommun. Antalet tolkanvändare kan variera mycket mellan kommunerna. Totalt finns i dag ca 5 000 tolkanvändare i hela landet. Vi har beräknat att ca 10 000 vuxna personer är i

behov av tolk. Även om en snabb ökning sker av antalet tolkanvändare är det totala antalet fortfarande litet. Det skulle endast vara större kommuner med stort underlag som skulle kunna erbjuda en fungerande tolktjänst. Landstingen har som upptagningsområden fungerat väl och utgör en tillräckligt stor bas både geografiskt och befolkningsmässigt för att utveckla och tillhandahålla tolktjänst.

Vi har övervägt att med bibehållande av huvudmannaskapet för att organisera och tillhandahålla tolktjänst överföra kostnadsansvaret för enskildas service till primärkommunen. Kommunerna övertar i dag kostnadsansvaret för alltfler verksamheter. Vi har emellertid funnit att hittillsvarande erfarenheter av olika kostnadsansvariga för tolkuppdragen är till brukarnas nackdel och också innebär administrativt merarbete. Att ytterligare splittra betalningsansvaret genom att resp. kommun skulle göras kostnadsansvarig för sina kommuninvånares behov av tolk i det dagliga livet, skulle därför inte gagna vare sig brukarnas eller verksamhetens intressen.

Vi har vidare övervägt att i likhet med våra förslag om personlig assistent och assistansersättning (SOU 1991:46) föreslå en försäkringsersättning (jfr även befintlig handikappersättning). En sådan ersättning skulle styra förutsättningar för jämlika villkor över landet baserade på en solidarisk finansiering. Vi har tills vidare lämnat detta förslag därhän, då vi menar att ytterligare erfarenheter kan vinnas vid ett genomförande av vårt förslag om assistansersättning. Det ter sig dock angeläget att längre fram pröva motsvarande system också för tolktjänst.

Vi föreslår därför inte någon förändring av det ekonomiska ansvaret för vardagstolkning.

7.3.3 Begreppet vardagstolkning

Vårt förslag

Begreppet vardagstolkning föreslås bli vidgat. I begreppet skall markeras, utöver nuvarande innebörd, tolktjänst vid fritidsaktiviteter, rekreation och i föreningslivet så att döva m.fl. som andra medborgare kan få tillgång till meningsfull fritid och rekreation. Därutöver

skall i vardagstolkning ingå grundläggande tolktjänst i arbetslivet motsvarande upp till 20 tim./månad utöver tolktjänst vid nyanställning, introduktion samt utbildning inom företag eller på annan arbetsplats.

Förslaget har konsekvenser för huvudmannens skyldigheter. Landstingen föreslås genom detta få ett kostnadsansvar för viss tolktjänst vid fritid, rekreation, i förenings- och arbetslivet.

Fritid, rekreation och föreningsliv

Kostnaderna för tolk under fritid ingår redan i dag i viss mån i landstingens ansvar för vardagstolkning. Däremot ingår som regel inte kostnader för tolk i samband med rekreation inkl. resor. Vissa lösningar har ibland kommit till stånd genom att en fördelning av tolkkostnaderna skett mellan arrangörer (vanligen brukarorganisationernas lokala föreningar) och landstingen. Detta innebär dock att den enskilde själv kan få stå för del av kostnaderna genom högre deltagaravgift. Det har här utvecklats en praxis som dock är olika över landet. Vi menar att tolktjänst som möjliggör ett deltagande i fritids- och rekreationsverksamhet på lika villkor som andra är ett väsentligt inslag i god livskvalitet. Vi vill därför genom vårt förslag markera detta innehåll i begreppet vardagstolkning.

Kostnaderna för tolk i olika föreningssammanhang omfattas nu inte av landstingets kostnadsansvar. Det gäller såväl tolkservice som kan behövas i brukarnas egna föreningar som i andra föreningar. Några landsting har dock valt att bekosta viss tolktjänst vid dessa tillfällen. Tolkcentralernas olika bedömningar grundas ibland på om det är en enskild person som beställer tolk eller om arrangören gör det för den enskildes räkning. (I det förra fallet står landstinget för kostnaden, i det andra fallet debiteras arrangören.)

Vi anser att ett aktivt deltagande i föreningsliv är ett medel för rekreation men också för inflytande. Vid de lokala medlemsföreningarnas egna arrangemang behövs tolk t.ex. om en hörande föreläsare anlitas och även när olika tolkmetoder behöver användas t.ex. om både döva och vuxendöva deltar.

Mot denna bakgrund föreslår vi att behövlig tolktjänst i föreningslivet ingår på samma sätt som fritid och rekreation i begreppet vardagstolkning och att ansvaret för att tillhandahålla och finansiera tjänsten skall åvila landstingen.

Tolk i arbetslivet

I vårt utredningsarbete har vi på olika sätt betonat vikten av att vägar till arbete öppnas för personer med funktionsnedsättningar. En välfungerande tolktjänst är ett av flera medel att underlätta för den enskilde att få och behålla ett arbete.

Förhållandena i dag är sådana att dels AMS, dels landstingen är kostnadsansvariga för tolktjänster med anknytning till arbetslivet.

Tolk vid nyanställning, introduktion på arbetsplatsen och utbildning inom ett företag bekostas av AMS. Kostnaden för tolk i arbetslivet var budgetåret 1990/91 ca 3,0 milj.kr. och avser teckenspråkstolk för döva.

Vid behov av tolk som arbetshjälpmedel i det löpande arbetet jämställs det med en funktion som arbetsbiträde. Det innebär att bidrag kan lämnas från arbetsförmedlingen med högst 50 000 kr. per år.

Landstingen bekostar tolk vid personalsammankomster och fackliga möten på arbetsplatsen. Detta ingår i vardagstolkningen. När en enskild person beställer tolk för en anställningsintervju eller för ett samtal med arbetsgivaren, rubriceras även detta som vardagstolkning, dvs. landstinget bekostar tolktjänsten.

Nuvarande regler är oklara och föranleder ofta diskussioner mellan de inblandade parterna om vem som har betalningsansvaret. Förhållandet kompliceras ytterligare av att kostnadsansvaret är beroende på vem som beställer tolk.

Hanteringen med beställningar, faktureringar etc. av tolktjänsten är administrativt betungande för såväl betalningsansvariga som för tolkcentralerna. För brukarna av tolktjänsten blir situationen osäker. Själva förhållandet att betalningsansvaret diskuteras i fråga om en service som är av största betydelse för den enskilde, innebär en känsla av att inte få vara delaktig på ett självklart sätt och att ett rättmätigt behov sätts i fråga.

Situationen skulle avsevärt underlättas av ett mer samlat

ansvar för tolkservice i arbetslivet. Enligt vår mening bör detta åstadkommas genom att vardagstolkning även innefattar dels tolktjänst vid nyanställning, introduktion och utbildning inom ett företag eller på annan arbetsplats, dels övriga grundläggande tolktjänster i arbetslivet vid behov upp till 20 tim./månad. Vid särskilda behov bör dock ramen kunna höjas. På motsvarande sätt avser vardagstolkning deltagande i planerad sysselsättning i kommunal regi enligt vårt förslag till ny lag, LSS (SOU 1991:46).

Landstingens merkostnader för tolk i arbetslivet är svåra att beräkna. Med utgångspunkt från att behovet av tolk i arbetslivet ökar och med hänsyn till att antalet hörselskadade och vuxendöva som gör anspråk på tolkservice även ökar har vi bedömt att merkostnaden totalt kan belöpa sig till ca 10 milj.kr. per år inkl. de ca 3,0 milj.kr. som tolk i arbetslivet kostade budgetåret 1990/91. Vi har då bedömt att ca 500 personer för närvarande har behov av tolk i arbetslivet i skiftande grad. Detta antal personer kan variera beroende på aktuell arbetsmarknadssituation.

Totala merkostnader för vardagstolkning

Landstingens totala merkostnader för vardagstolkning enligt våra förslag är inte möjliga att exakt beräkna. Vi räknar dock med att antalet tolkanvändare kommer att öka kontinuerligt från dagens ca 5 000 till ca 10 000 personer.

Vi har beräknat att vårt förslag om utökat antal utbildningsplatser vid tolkutbildningarna (se avsnitt 7.3.4) innebär ett tillskott av totalt 220 tolkar under en femårsperiod (våren 1996). Vår bedömning är att landstingen behöver ha tillgång till denna kapacitetsökning för att kunna erbjuda en god tolktjänst i enlighet med våra förslag. Merkostnaderna för denna service och kapacitetshöjning uppgår till ca 75 milj.kr. för femårsperioden eller i genomsnitt 15 milj.kr. för vart och ett av åren.

7.3.4 Förslag om utbildningsinsatser

Vi har tidigare anfört att flera olika utbildningsinsatser, som har nära samband med varandra, behöver prioriteras för att bristen på tolkar skall kunna undanröjas.

I det följande lägger vi förslag om utbildningsinsatser som rör teckenspråkslinjen, tolkutbildningen samt utbildningen av dem som skall undervisa i teckenspråk och i tolkämnet m.fl. Det rör sig om utbildningar som i dag i huvudsak är förlagda till folkhögskolor.

Vi inleder med förslag om tidsmässig omfattning och dimensionering av den grundläggande utbildning i teckenspråk som sker vid teckenspråkslinjen (se avsnitt 4.1).

Teckenspråkslinjen

Våra förslag

Den folkhögskoleanknutna teckenspråkslinjen som i dag omfattar 34 veckor föreslås förlängd till 40 veckor.

Antalet utbildningsplatser föreslås samtidigt öka från dagens 60 till 90 per år.

Studieplaner för teckenspråkslinjen med syfte att skapa likvärdig utbildning av hög kvalitet över landet måste snarast tillkomma. Vi menar att Tolk- och översättarinstitutet (TÖI) inom ramen för sitt ansvar utan dröjsmål skall initiera en sådan åtgärd i samverkan med dels folkhögskolor som anordnar teckenspråkslinjer, dels berörda brukarorganisationer.

För vissa målgrupper föreslås en påbyggnadsutbildning till teckenspråkslinjen. Utbildningen skall enligt vårt förslag omfatta 20 veckor och 45 elevplatser/år.

Teckenspråkslinjen utgör basen för rekryteringen till teckenspråks/dövblindtolkutbildningen. Syftet med utbildningen är att ge sådana kunskaper och färdigheter i teckenspråk att deltagarna efter genomgången utbildning kan gå vidare till tolkutbildningen och bli tolkar.

Erfarenheten har visat att nuvarande utbildning på teckenspråkslinjen inte ger tillräckliga färdigheter för att vinna inträde till tolkutbildningen. För att höja kunskapsnivån, förbättra rekryteringen och förutsättningarna att tillgodogöra sig tolkutbildningen föreslår vi en förlängning av utbildningen från nuvarande 34 till 40 veckor. Kostnaderna för detta beräknas uppgå till 1,1 milj.kr. per år.

Teckenspråkslinjen är i dag öppen för alla som vill och behöver lära sig teckenspråk. Vi menar att detta utgör en god komplettering till studiecirklar etc. för anhöriga och personal. Ju fler som behärskar teckenspråket desto färre tolkar behövs. En satsning på utbildning av personal och föräldrar innebär således att kommunikation mellan hörande föräldrar och döv personal kan ske direkt på teckenspråk. I förskola och skola för döva och hörselskadade barn finns numera allt fler döva anställda. Kunskapen i teckenspråk hos den hörande personalen ger möjlighet till en förbättrad kommunikation inom arbetslaget. Dessa förhållanden jämte vårt mål att sprida den allmänna kunskapen om teckenspråket gör att vi anser att utbildningen även fortsättningsvis skall vara öppen för alla som vill och behöver lära sig teckenspråk.

För att möta de olika behov som här nämnts och för att bredda rekryteringsbasen för tolkutbildningarna menar vi att antalet utbildningsplatser bör ökas. Hänsyn måste tas till möjligheten att tillgodose behovet av lärare varför vi i nuläget förordar en årlig utökning av antalet utbildningsplatser från nuvarande 60 till 90 platser per år. Kostnaderna för detta beräknas till 3,6 milj.kr. per år.

Det är enligt vår mening nödvändigt att upprätta en gemensam studieplan för utbildningen i teckenspråk, vilken finns förlagd till flera olika folkhögskolor. Elever som förbereder sig för tolkutbildning måste ha grundkunskaper som är likvärdiga och av hög kvalitet. TÖI måste inom ramen för sitt ansvar enligt vår mening utan dröjsmål initiera studieplansarbete tillsammans med berörda folkhögskolor och brukarorganisationer. Vi ser detta angeläget dels för att befintliga utbildningstillfällen skall kunna användas fullt ut, dels för att förbereda den utökning i utbildningstid och utbildningsplatser som vi föreslår.

Studieplanen är också viktig för att eleverna skall veta vilka kunskaper som utbildningen är avsedd att ge. Kunskaps- och färdighetsmålen måste sättas så att deltagarnas kunskaper efter genomförd utbildning medger tillträde till teckenspråks/dövblindtolkutbildningen.

Teckenspråksutbildning motsvarande teckenspråkslinjen vid folkhögskola bör också kunna anordnas som vuxenutbildning inom gymnasieskolans ram och även i form av arbetsmarknadsutbildning. För att värna om kvalitetsaspekten är

det också i dessa sammanhang angeläget att få tillgång till en studieplan.

Vi har anfört att bristen på tolkar är så stor att olika rekryteringsvägar måste stimuleras. Vi har därför funnit anledning att föreslå en påbyggnadsutbildning till teckenspråkslinjen. Den skulle enligt vår mening riktas mot dem som redan har vissa men inte tillräckliga kunskaper i teckenspråket. Det gäller bl.a. personer som vuxit upp med teckenspråket och kan använda det, men som behöver mer kunskaper om språket för att till fullo behärska det och utveckla sitt kunnande. För dem skulle vårt förslag om en påbyggnadsutbildning på teckenspråkslinjen omfattande 20 veckor vara en lämplig form för förkovran. Detta förutsätter att en bedömning dessförinnan gjorts av deras teckenspråkskunskaper. Påbyggnadsutbildningen borde dessutom ge behövliga ytterligare kunskaper till dem som trots föreslagen förlängning av teckenspråkslinjen inte på denna tid uppnår kunskaper i nivå med inträdeskraven för tolkutbildningen.

Behovet av platser vid 20-veckorsutbildningen uppskattas till ca 50 % av platserna på teckenspråkslinjen, dvs. 45 platser. Kostnaderna beräknas till 2,7 milj.kr. per år.

Lärare för grundläggande utbildning i teckenspråk

Vårt förslag
Den folkhögskoleförlagda teckenspråkslärarlinjen bibehålls intakt tills vidare. Dock skall enligt vår mening TÖI inom ramen för sitt ansvarsområde ha uppdraget att utvärdera teckenspråkslärarlinjen och pröva huruvida behovet av den kvarstår när andra utbildningsvägar genom grundskollärarutbildning, ämneslärarutbildning resp. folkhögskollärarutbildning etablerats.

Bristen på lärare med tillräcklig kunskap att undervisa i och om teckenspråk är ett av de grundläggande problemen inom alla former av undervisning i teckenspråk. Vid Västanviks folkhögskola har sedan år 1974 bedrivits utbildning av döva som skall undervisa i teckenspråk. Denna utbildning är numera ettårig och öppen även för hörande deltagare. De studeran-

de har efter avslutad utbildning undervisat i teckenspråk såväl vid studiecirklar, föräldrautbildning etc. som vid folkhögskolornas teckenspråkslinjer och tolkutbildningar. De har något oegentligt benämnts teckenspråkslärare, trots att de inte har en lärarutbildning i vedertagen mening.

För att höja kompetensnivån och erbjuda en reell lärarutbildning föreslog dåvarande Skolöverstyrelsen till UHÄ att utbildning av lärare i teckenspråk skulle ske inom den ordinarie grundskollärarutbildningen, ämneslärarutbildningen och folkhögskollärarutbildningen fr.o.m. läsåret 1992/93.

Enligt UHÄs bedömning år 1991 bör för utbildning av teckenspråkslärare inom grundskollärarutbildningen 12 platser avsättas i inriktningen mot årskurs 4-9. Detta kan enligt UHÄ ske inom ramen för befintligt antal tillgängliga platser. För att få lektorskompetens kopplad till utbildningen, som planeras förlagd till Högskolan för lärarutbildning i Stockholm beräknas en merkostnad av 0,5 milj.kr. Vi föreslår att medel för att täcka denna kostnad skall tillskjutas för att så snabbt som möjligt få en god kvalitet på dessa utbildningsinsatser.

Behovet av utbildningsplatser för teckenspråkslärare i ämneslärarutbildningen bör enligt UHÄs bedömning beaktas i samband med ställningstaganden till denna utbildnings dimensionering. För utbildning av teckenspråkslärare inom folkhögskollärarutbildningen anser UHÄ det vara möjligt att tillgodose behovet inom ramen för nuvarande antal utbildningsplatser.

Även om utbildning av lärare i teckenspråk etableras inom dessa högskoleförlagda utbildningar anser vi att utbildningen vid Västanviks folkhögskola tills vidare behövs för att täcka dagens behov av teckenspråkslärare fram till dess att tillräckligt antal lärare med den högre utbildningen utbildats. Erfarenheterna har också visat att de döva som i dag studerar teckenspråk på högre nivå vid Stockholms Universitet inte har tillräckliga teoretiska grundkunskaper *om* språket för att klara studierna. Utbildningen vid folkhögskola behövs därför som en förberedande utbildning inför högskolestudier.

Många teckenspråkslärare vid folkhögskolor och andra utbildningsställen saknar de grundläggande pedagogiska och teoretiska kunskaper om språk och språkutveckling som är nödvändiga för att ge en kvalitativt hög undervisning. För att

avhjälpa detta behövs fortbildningsinsatser med tonvikt på språklig teori och undervisningsteknik.

Vi menar att TÖI bör utvärdera och successivt pröva behovet av befintlig teckenspråkslärarlinje vid folkhögskola. I nuläget finner vi att utbildningsmöjligheten också behövs för viss fortbildning och föreslår att den även för detta syfte hålls intakt tills vidare.

Tolkutbildning

Vårt förslag

Gymnasiekompetens skall vara grunden för inträde till tolkutbildningens båda inriktningar.

För att säkra brukarnas berättigade anspråk på tolkar med god kompetens föreslås dels att studieplaner för likvärdig och kvalificerad utbildning över landet upprättas genom snara initiativ från TÖI, dels att ett förberedande arbete för införande av kompetensbevis efter avslutad tolkutbildning intensifieras och fullföljs. Det bör åvila Kommerskollegium att auktorisera dessa tolkar.

Antalet platser på teckenspråks/dövblindtolkutbildningen utökas från 45 till 75 platser.

Vi föreslår också särskilda insatser för att utbilda döva som kan tjänstgöra som dövblindtolkar i vissa sammanhang och beräknar 15 utbildningsplatser för detta ändamål.

För att öka tolkarnas kompetens och för att vidmakthålla intresset för tolkyrket behövs regelbundna fortbildningsinsatser. Vi föreslår att resurser motsvarande 10 utbildningsplatser/år avsätts för fortbildning.

Särskilda fortbildningsinsatser behövs när det gäller att fördjupa kunskaperna om de olika metoder som krävs vid dövblindtolkning, varför vi föreslår att 15 utbildningsplatser/år skall finnas för fördjupad dövblindtolkutbildning.

Studieplaner

Tolkutbildningen har två olika inriktningar; den ena med teckenspråk som basspråk för tolkning åt barndomsdöva, dövblinda och hörselskadade och den andra med svenska som basspråk för tolkning åt vuxendöva och andra som har behov av tolkmetoder som bygger på svenska språket. Det betonas (bl.a. i utvärdering av dåvarande Skolöverstyrelsen) att tolkutbildningarna är yrkesutbildningar som trots att de är folkhögskoleutbildningar, bör följa en fastställd och för landet gemensam studieplan.

Brukarna av tolktjänsten måste kunna vara säkra på att tolkarnas kunskaper är goda och likvärdiga. För att uppnå detta och svara mot samhällets intentioner måste utbildningarna därför enligt vår mening snarast ha tillgång till en studieplan som leder till samma kompetens, oavsett vid vilken folkhögskola studierna bedrivs.

Dåvarande Skolöverstyrelsen upprättade år 1988 ett förslag till vägledande plan för tolkutbildningen. Efter överenskommelse med berörda folkhögskolor kom planen att gälla för de nuvarande tvååriga utbildningarna till teckenspråks/dövblindtolk resp. vuxendövtolk. I denna vägledande plan angavs att studieplaner skulle upprättas för resp. inriktning av utbildningen. Sådana studieplaner har färdigställts i begränsad omfattning. Diskussion har inte förts mellan berörda folkhögskolor i sådan omfattning att man kan tala om att de har en gemensam målsättning för utbildningen.

Vi anser det därför angeläget att Tolk- och översättarinstitutet vid Stockholms Universitet som ansvarig myndighet snarast tar initiativ till att arbetet med gemensamma studieplaner fullföljs. Studieplanens utformning skall också kunna ligga till grund för senare uppföljning, utvärdering och vidareutveckling. Vi förutsätter att studieplansarbetet sker i nära samarbete med berörda skolor och brukarorganisationer.

Inträdeskrav

För tillträde till teckenspråks/dövblindtolkutbildningen krävs godkännande i bl.a. ett av SDR utarbetat test som mäter förmågan att använda och förstå teckenspråket. Ett särskilt högskoleprov i svenska avseende läs- och språkförståelse är också vägledande för antagning till utbildningen.

Uttagning till utbildningen av tolk för vuxendöva sker bl.a. genom ett lämplighetstest. Krav ställs på kunskaper i svenska motsvarande 3-årig gymnasieutbildning samt kunskaper i maskinskrivning.

För att kunna klara tolkuppdragen i alla de olika situationer som förekommer krävs att tolken har en bred allmänbildning. Brukarna måste kunna känna trygghet vad gäller tolkens kompetens att förstå olika sammanhang. Tolkningen får inte bli felaktig på grund av tolkens bristande allmänna kunskaper. Av det skälet anser vi det motiverat att ställa vissa ytterligare teoretiska inträdeskrav utöver dem som gäller de flesta utbildningar vid folkhögskola.

Vår mening är att gymnasieskola skall vara grunden för inträde till tolkutbildningens båda inriktningar, dvs. den sökande skall ha allmän behörighet för att bedriva högskolestudier. De flesta ungdomar har i dag gymnasiekompetens, varför detta inträdeskrav inte torde innebära något hinder vid rekryteringen.

Fler utbildningsplatser på tolkutbildningarna

Antalet utbildningsplatser för tolkar är för närvarande 60, varav 15 platser avser utbildning till tolk för vuxendöva och 45 platser utbildning till teckenspråks/dövblindtolk.

Tolk för vuxendöva

Enligt våra beräkningar kan behovet av tolk för vuxendöva i ett första skede beräknas till 50 heltidsarbetande tolkar, baserat på att vi skattat antalet vuxendöva som har behov av tolktjänst till 600 personer. Med utgångspunkt från att det i dag finns ett tiotal heltidstjänster behövs alltså ca 40 tolkar ytterligare för att täcka behovet. Den utbildningskapacitet som finns i dag skulle kunna tillgodose detta behov inom en femårsperiod räknat från år 1991.

Vi föreslår därför för närvarande ingen utökning av antalet utbildningsplatser för vuxendövtolkar. Samtidigt vill vi påpeka att detta ställningstagande har en viss komplexitet som kan kräva omprövning.

Å ena sidan förutser vi ett ökande behov av tolktjänst för vuxendöva. Det finns ca 4 000 vuxendöva i landet. Många har

ännu inte insett värdet av eller använt sig av tolktjänst. Med ökad informationsspridning, utbildning m.m. kan antalet tolkanvändare öka, vilket på sikt också kan avse personer som är vuxenhörselskadade.

Å andra sidan innebär bristen på tolkar för vuxendöva att efterfrågan minskar eftersom behoven inte tillgodoses. Detta innebär i sin tur att landstingen inte upplever att det föreligger behov av denna service. Det obetydliga antalet tjänster för tolkar för vuxendöva innebär också att intresset för utbildning till detta yrke minskar.

Det är därför enligt vår mening angeläget att elever kan rekryteras till denna utbildning och att den befintliga utbildningskapaciteten kan utnyttjas fullt ut.

Utbildningen till vuxendövtolk är förlagd till Strömbäcks folkhögskola (Umeå).

Vi har övervägt utbildningsortens betydelse i förhållande till rekryteringsfrågorna. Utbildningstillfällen i södra eller mellersta Sverige skulle kunna bredda elevunderlaget. Samtidigt måste det i så fall ske utan att den kunskap och kompetens går förlorad som samlats inom nuvarande utbildningsverksamhet vid Strömbäcks folkhögskola. Detta talar för att en viss spridning av utbildningstillfällen skulle ske på sikt och då i nära samverkan med Strömbäcks folkhögskola.

Teckenspråks- och dövblindtolkar

Behovet av tolkar med teckenspråk som basspråk är långt ifrån tillgodosett. Vi har gjort beräkningar som pekar mot att ca 800 ytterligare teckenspråks/dövblindtolkar skulle behövas för att tillgodose behoven (se avsnitt 6.3). Vår utgångspunkt har då varit en skattning av ökande efterfrågan som enligt vår bedömning skulle ge att det totala antalet döva, dövblinda och hörselskadade tolkanvändare skulle vara ca 9 500 personer, dubbelt så många som i dag. En ökning av antalet utbildningsplatser för teckenspråks/dövblindtolkar är därför motiverad. Förutsättningen för att kunna öka antalet utbildningsplatser hänger dock nära samman med dels rekryteringsmöjligheterna, dels tillgången på lärare till tolkutbildningen.

Enligt våra beräkningar skulle en utökning med 30 platser därför vara en rimlig ambitionshöjning i samklang såväl med de ökade behoven som med möjligheten att klara uppgiften. I

ett senare skede kan en ytterligare ökning av antalet utbildningsplatser övervägas. Ett sådant ställningstagande måste dock enligt vår mening ske mot bakgrund av vårt förslag om tolkutbildningens högskoleanknytning, vilket vi redovisar längre fram i detta avsnitt.

Tolkutbildningen är tvåårig vilket innebär att en utökning av antalet utbildningsplatser på teckenspråks/dövblindtolkutbildningen med 30 från 45 till 75 skulle ge ett tillskott av ca 185 utbildade teckenspråks/dövblindtolkar fram till våren 1996. Totala antalet utbildningsplatser skulle då uppgå till 90, varav således 15 platser avser utbildning till tolk för vuxendöva. Kostnaden för utökningen av antalet platser beräknas till 3,1 milj.kr. per år.

Eftersom det råder stor osäkerhet såväl i fråga om efterfrågan som om möjligheten att tillgodose behoven föreslår vi att en utvärdering av utbildningsinsatserna sker fem år efter att beslut om våra förslag trätt i kraft. Det är enligt vår mening en uppgift inom ramen för TÖIs verksamhet i samarbete med bl.a. brukarorganisationerna.

Utbildning av döva dövblindtolkar

I vissa sammanhang då många dövblinda personer är samlade används döva dövblindtolkar för de dövblinda personer som är teckenspråkiga. Exempel på sådana situationer är föreningssammankomster, utbildning etc. Den döva tolkens uppgift är då att överföra information till den dövblinda personen via en tolk (centraltolk), som översätter från svenska till teckenspråk. Det kan också vara tolkning direkt från en föreläsare som använder teckenspråk. Teckenspråket överförs taktilt, dvs. genom direkt kroppskontakt mellan den döva tolken och den dövblinda personen.

Det finns ca 200 dövblinda personer som har teckenspråket som sitt första språk. Önskemål har framförts från döva om att få någon form av utbildning för att kunna klara uppgiften som tolk till dövblinda personer.

Vid tillfällen då centraltolk finns eller då föreläsaren själv använder teckenspråk, kan döva utgöra ett komplement till tolkservicen för dövblinda teckenspråkiga personer. Eftersom dövblindtolkningen är svår och krävande anser vi att en riktad utbildning för döva skulle fylla ett stort behov. Utbildningen

skall ge kunskap om hur man tolkar till en dövblind person liksom andra specifika kunskaper som en tolk behöver ha såsom tolketik, samhälls- och handikappkunskap, psykologi etc.

Mot bakgrund av ovanstående bedömer vi att det finns ett behov av 15 utbildningsplatser för utbildning av döva dövblindtolkar. Lämplig utbildningstid är enligt vår bedömning en termin. Då utbildningens innehåll till en del sammanfaller med tolkutbildningen anser vi att det är lämpligt att förlägga utbildningen till folkhögskola för samverkan om lärarresurser, läromedel etc. En bedömning får sedan göras huruvida denna utbildning skall vara årligen återkommande eller erbjudas med längre tidsintervall. Kostnaderna beräknas till 0,7 milj.kr. per utbildning.

Ansvarig myndighet för denna utbildning föreslås vara TÖI i likhet med vad som gäller för övriga tolkutbildningar.

Fortbildningsinsatser för tolkar

Regelbundna fortbildningsinsatser behövs för att öka tolkarnas kompetens. Tillgången till god fortbildning är också ett viktigt inslag i den psykosociala arbetsmiljön och kan därmed vara ett sätt att stimulera rekrytering till tolkyrket. I SÖs utvärdering av tolkutbildningarna har frågan behandlats. Där föreslås att tolkcentralerna upprättar individuella fortbildningsplaner för såväl fast anställda tolkar som för arvodestolkar.

Den fortbildning som anordnats har hittills till största del handlat om att ge yrkesverksamma tolkar en påbyggnad av grundutbildningen. Fortsatta sådana insatser kommer att behövas då en stor del av tolkkåren har en utbildning som är kortare än ett år. Behov av fortbildning föreligger inom flera områden exempelvis språk – teckenspråk och svenska – taltolkning, avläsning, tolketik, rättstolkutbildning, tekniska hjälpmedel, ergonomi, dövblindtolkning för teckenspråkstolkar etc. Mot bakgrund av fortbildningens betydelse anser vi därför att insatser behöver göras de närmast kommande tre åren till en kostnad av 1 milj.kr. per år (exkl. deltagarnas lönekostnader).

Behov finns även av fortbildning för tolkning för dövblinda. Fortbildning för teckenspråks/dövblindtolkar omfattande en

termin med 15 platser bör enligt vår mening utformas för att fördjupa kunskaperna om de olika metoder som krävs för dövblindtolkning. En bedömning får göras om utbildningen skall anordnas årligen eller med längre tidsintervall. Kostnaden beräknas uppgå till 0,7 milj.kr./utbildning. Det förslag till studieplan för utbildning av dövblindtolkar som Nordiska Ministerrådet utgett, bör kunna vara vägledande för sådan kompletterande utbildning.

Tolk- och översättarinstitutet vid Stockholms Universitet är ansvarig myndighet även för fortbildningsinsatserna.

Brukarinflytande på utbildningarna

Enligt regeringens beslut i regleringsbrev för vissa handikappinsatser inom folkbildningen budgetåret 1991/92 skall tolkutbildningarna planeras i samverkan med berörda handikapporganisationer.

Detta är ett väsentligt ställningstagande som innebär att brukarnas rätt till inflytande bekräftas och garanteras. Den av oss tidigare betonade ömsesidigheten gäller också här: Utbildningsverksamheten har behov av de kunskaper och erfarenheter som brukarnas organisationer besitter.

Nuvarande högskoleutbildning av tolkar – en vidareutbildning

Vid Stockholms Universitet bedrivs högre utbildning av tolkar omfattande 60 poäng. Det är en påbyggnadsutbildning på folkhögskoleutbildningen. Syftet med utbildningen är att ge kompetens för att tolka åt döva och hörselskadade som studerar vid högskola. För att tillgodose behovet av tolkar i högskola behöver insatser göras både för att möta det intresse som finns för utbildningen och för att intressera fler tolkar för denna högre utbildning. Antalet tolkar med denna kompetens är så få att många döva och hörselskadade på grund av tolkbrist inte kan påbörja sina högre studier. Antalet platser vid denna högre utbildning för tolkar bör därför utökas. För att möjliggöra detta måste bl.a. fler lärare knytas till utbildningen. Kostnaden för detta beräknas uppgå till 0,7 milj.kr per år.

Kompetensbevis och auktorisation

Tolkutbildningen är en folkhögskoleutbildning. Därför utfärdas inte betyg eller godkännande efter genomgången utbildning. Någon form av bevis på tolkens kompetens har emellertid länge efterfrågats av tolkanvändarna och av olika myndigheter. Enligt vår mening vore det nu av stort värde om någon form av auktorisation av tolkarna kunde komma till stånd och utgöra den efterfrågade kvalitetsgarantin som kan tillförsäkra brukarna trygghet.

Frågan om auktorisation har också stor betydelse för tolkarna själva som ett sätt att värna om yrkesetiken och respekten för den kompetens som tolkyrket kräver.

Teckenspråket är erkänt som ett eget språk och har egen grammatik. Forskning om teckenspråket har i Sverige funnits sedan början på 1970-talet. Sedan år 1990 finns en professur i teckenspråk vid Stockholms Universitet, där också forskarutbildning finns. Vi menar att detta är en viktig bakgrund för att kunna utfärda en auktorisation.

Enligt vår mening bör auktorisationen ske genom Kommerskollegium som har ansvar för och vana vid auktorisation av språktolkar. I förordningen (1985:613) om auktorisation av tolkar och översättare föreslås ett tillägg till dess 1 § med innebörden att auktorisation av tolkar även får avse det svenska teckenspråket.

Enligt ovan nämnda förordning, 5 §, finns möjlighet att få bevis om speciell kompetens för tolkning eller översättning inom ett visst verksamhetsområde. Vi anser att dövblindtolkning skall få denna status. I praktiken betyder det att man först måste vara auktoriserad teckenspråkstolk för att få bevis om kompetens som dövblindtolk.

Framtida utveckling – tolkutbildning som högskoleutbildning

Våra förslag
UHÄ föreslås få i uppdrag att närmare utreda förutsättningarna för att göra tolkutbildningarna till högskoleanknutna utbildningar.

Utbildningen av teckenspråkstolkar startade år 1969 och förlades då till Västanviks folkhögskola, vars huvudman är Sveriges Dövas Riksförbund. Ett starkt skäl för utbildningens placering var viljan att säkra brukarnas inflytande över utbildningens utformning. Förhållandet var också att någon annan utbildningsinstans i samhället inte hade kompetens och kapacitet att genomföra utbildning av detta slag.

I dag är läget vad gäller kompetens och kapacitet delvis annorlunda. Framväxten av en självständig avdelning med en professur i teckenspråk vid Stockholms Universitet har bl.a. medfört att de teoretiska kunskaperna om teckenspråket ökat.

Samtidigt som man diskuterat behovet av kompetenshöjande åtgärder inom tolkutbildningen har också diskuterats om tiden nu är mogen att göra tolkutbildningarna till högskoleutbildningar. Det har då främst gällt teckenspråks/dövblindtolkutbildningen mot bakgrund av att teckenspråket enligt ovan är universitetsämne vid Stockholms Universitet och att forskningen kring teckenspråket är etablerad sedan början på 1970-talet.

Olika skäl talar för högskoleanknytning. Ett är att tolkutbildningen därmed skulle jämställas med utbildning i andra språk. Ett annat skäl är de krav på allmänna förkunskaper som en högskoleutbildning ställer. Dessa krav skulle verksamt bidra till en höjning av tolkens allmänna kompetens.

Ett tredje viktigt skäl är den anknytning till forskning som en högskoleutbildning möjliggör. En ökad forskning om teckenspråket med fortlöpande utbyte med annan kommunikationsforskning skulle positivt kunna påverka och utveckla kommunikationsmöjligheter för personer med svåra hinder.

En högskoleförlagd utbildning skulle också innebära att utbildningarnas nuvarande status höjs och blir mer attraktiva ur rekryteringssynpunkt.

Vi anser att viktiga skäl talar för att en förändring av tolkutbildningen från enbart folkhögskoleutbildning till högskoleutbildning skall ske. Vi föreslår därför att UHÄ ges i uppdrag att närmare utreda förutsättningarna för att göra tolkutbildningarna till högskoleanknutna utbildningar.

UHÄ bör redovisa ett sådant utredningsarbete i sådan tid att en högskoleutbildning kan komma till stånd fr.o.m. läsåret 1995/96. Utredningsarbetet bör ske i nära samarbete med brukarnas organisationer (FSDB, HRF och SDR). Utredningen bör belysa om utbildningen i sin helhet eller till viss del

skall förläggas till ordinarie högskola med övrig språkutbildning och forskning och om eventuellt resterande del skall förläggas där nuvarande folkhögskoleutbildning bedrivs.

Med hänsyn till den stora tolkbristen i dag måste nuvarande utbildningsform fortsätta med utökat elevantal fram till en eventuell högskolereform. Dock bör i UHÄs uppdrag även ingå att undersöka hur de som utbildats till tolkar vid folkhögskola kan få sin utbildning konverterad till högskolenivå med eller utan en kompletteringskurs.

Våra förslag om auktorisation och utökade inträdeskrav till tolkutbildningarna ser vi som förberedelser till en högskoleanknytning av tolkutbildningarna.

Utbildning av tolklärare

Våra förslag
Vi föreslår att UHÄ ges i uppdrag att utforma en grundutbildning för lärare i tolkämnet. Därutöver föreslår vi att ansvarig myndighet (TÖI) upprättar en plan för fortbildning för det flertal lärare i tolkämnet vilka i dag saknar teoretisk grundutbildning.

Tolkutbildningens två inriktningar innebär att skilda krav ställs på lärarna i tolkämnet vid de båda utbildningarna. Skillnaderna består främst i att tolkövningarna på teckenspråks/dövblindtolkutbildningen innehåller översättning mellan två språk, teckenspråk och svenska, medan tolkövningarna i utbildningen till vuxendövtolk består av förmedling av information från talad till skriven svenska.

I tolkämnet, som upptar ungefär 50 % av tiden på teckenspråks/dövblindtolkutbildningen ingår tolkövningar, såväl i praktik som teori. I denna del av utbildningen övas tolkning från det ena språket till det andra och även tolkning i speciella situationer. När det gäller tolkämnet i utbildningen av vuxendövtolkar omfattar tolkövningarna skrivtolkning och alternativa kommunikationsmetoder. Gemensamt i båda utbildningarna är frågor om tolkens roll ur psykologisk och socialpsykologisk aspekt samt tolketiska frågor m.m. I tolkämnet ingår också kunskap om brukarnas villkor och situation i samhället.

Flertalet av lärarna i tolkämnet saknar emellertid teoretisk grundutbildning. Deras kompetens bygger i stort på egen mångårig praktisk erfarenhet av tolkning och god kunskap om brukarnas behov. Vissa kompenserande utbildningsinsatser har genomförts vid universitetet i Linköping (10 poäng i pedagogik, metodik och svenska) för lärare i tolkämnet vid teckenspråks/dövblindtolkutbildningen. Kostnaderna har bestridits ur anslaget för tolkutbildningen då särskilda medel för fortbildning av lärare i tolkämnet inte funnits.

Med hänsyn till vikten av att lärare i tolkämnet har såväl pedagogisk kompetens som kunskaper om metodik anser vi att särskilda medel måste tillskjutas för fortbildning av de lärare som nu är verksamma. Vi menar att detta kräver en plan för fortbildning av lärare i tolkämnet. Vi förutsätter att ansvarig myndighet, dvs. Tolk- och översättarinstitutet initierar detta arbete och att omfattningen av nödvändiga resurser för genomförande av fortbildningen då klarläggs.

Vi anser också att en grundutbildning för lärare i tolkämnet bör utformas, inte minst med tanke på vårt förslag om ytterligare antal utbildningsplatser vid tolkutbildningen. Fler lärare kommer att behövas i detta ämne. En återväxt måste också garanteras med tanke på att utbildningarna i en framtid kan bli högskoleutbildningar. Mot bakgrund av att teckenspråket numera är ett universitetsämne anser vi att för lärare vid teckenspråk/dövblindtolkutbildningen krav dessutom skall ställas på genomgången påbyggnadsutbildning för teckenspråkstolkar (60 poäng) som finns vid Stockholms Universitet. Arbetet med att utforma en grundutbildning för lärare i tolkämnet bör enligt vår uppfattning därför snarast påbörjas genom initiativ från UHÄ.

Särskilda resurspersoner i tolkutbildningarna

Våra förslag
Dövblinda personer besitter en kompetens om sin situation och om behovet av olika kommunikations- och tolkmetoder som behövs i tolkutbildningarna. För att tillvarata denna kompetens föreslår vi särskilda utbildningsinsatser för dövblinda.

Att vara tolk för dövblinda ställer stora krav på kunskaper både om dövblindas situation i samhället, om dövblindhet som funktionsnedsättning och om de olika kommunikations- och tolkmetoder som kan komma till användning. Den största kompetensen att ge sådan kunskap har dövblinda personer själva. Vi anser därför att denna kompetens bör tas tillvara. Särskilda insatser behövs för att utbilda dövblinda personer som med sina egna kunskaper skall kunna ge stöd i utbildningarna åt ansvariga lärare.

Under år 1991 har sådan utbildning genomförts som en engångsinsats vid folkhögskola med åtta dövblinda deltagare. Utbildningstiden var två veckor och erfarenheterna har varit goda. Utbildningen omfattade såväl allmänna kunskaper om tolkverksamheten som kunskaper om de olika dövblindgruppernas behov av varierade tolkmetoder, den tekniska utvecklingen och olika synskadors konsekvenser för tolkanvändningen m.m.

Fortsatta utbildningsinsatser enligt denna modell är enligt vår uppfattning nödvändiga att genomföra för att tillföra väsentlig kompetens till tolkutbildningarna. Kostnaden för en utbildning omfattande två veckor med åtta platser per år vid folkhögskola beräknas till 0,4 milj.kr. inkl. tolkkostnaderna. Ansvarig för denna utbildningsinsats skall vara Tolk- och översättarinstitutet vid Stockholms Universitet.

Resurscenter för tolkutbildningarna – ett medel att utveckla kvalitet

Våra förslag
För att möjliggöra samverkan och kunskapsöverföring mellan de olika skolorna föreslår vi att ett resurscenter tillskapas för utveckling och produktion av studiematerial samt för utarbetande av studieplaner för teckenspråkslinjen och tolkutbildningarna. Kostnaden för detta beräknar vi vara 1 milj.kr. per år.

Behoven av tolkservice förändras ständigt och påverkar kraven på tolkutbildningarna. Bristen är stor vad gäller bl.a. studieplaner och teckenspråksmaterial.

För att åtgärda detta avsatte SÖ budgetåret 1990/91 0,5 milj.kr. till ett projektarbete för utveckling av ett resurscenter vid Västanviks folkhögskola. Syftet var att skapa en organisatorisk bas för samverkan, kunskapsinsamling och kunskapsöverföring mellan berörda parter samt en bas för produktion av studiematerial m.m.

Arbetet med att formulera mål och innehåll för resurscentret finansierades under projekttiden med medel för tolkutbildningen. Med tanke på att den akuta tolkbristen är så stor anser vi dock att dessa medel skall användas uteslutande för utbildning av tolkar. Särskilda medel måste enligt vår mening därför tillföras TÖI, som är ansvarig myndighet, för utvecklingen av ett resurscenter med framför allt följande uppgifter: utveckling och produktion av studiematerial, medverkan i utarbetandet av studieplaner för teckenspråkslinjen och tolkutbildningarna, samverkan och kunskapsöverföring mellan berörda parter inom utbildningsområdet, informationsspridning om utbildningarna samt analys av behovet av forsknings- och utvecklingsarbete. Vi beräknar kostnaden för detta till 1 milj.kr. per år.

Tolketisk forum

Vår bedömning
Vi bedömer att det kan vara värdefullt med ett forum som fortlöpande kan ta upp tolketiska spörsmål och initiera gemensamma diskussioner mellan tolkorganisationerna och brukarorganisationerna. Arbetsformer, utformning etc. betraktar vi som en fråga för tolkorganisationerna.

Förhållningssättet från en yrkesutövares sida gentemot den enskilde är viktigt och har inom många yrkesgrupper formulerats som yrkesetiska regler och riktlinjer. Några sådana särskilda yrkesetiska regler eller riktlinjer har inte antagits av tolkorganisationerna. Däremot följer man Kommerskollegiums föreskrifter och rekommendationer om "God tolksed".

Fortlöpande diskussioner om innebörden av god tolksed förs kontinuerligt av såväl tolkar som brukare. Något gemensamt

forum för sådana frågor finns dock inte etablerat. Gemensamma diskussioner skulle enligt vår mening kunna leda till ökad kunskap hos brukarna och vara ett stöd för den utövande tolken. Enligt vår uppfattning kan öppna diskussioner kring ett ämne som uppfattas som känsligt leda till ett ömsesidigt ökat förtroende. Vi menar dock att det är tolkarna och deras organisationer (STTF och dvtf) som i första hand kan avgöra om behov finns av ett gemensamt forum för att diskutera dessa frågor.

7.4 Kompletterande förslag för att stärka enskildas självständighet, inflytande och delaktighet i samhället

Dövblindas behov av aktiveringskurser

Vårt förslag
Verksamhet med aktiveringskurser för dövblinda föreslås utökad för att svara mot reella behov. För nödvändiga tolktjänster vid aktiveringskurserna och för att öka kursutbudet föreslås att ytterligare medel motsvarande 3 milj.kr. per år tillförs Nämnden för Vårdartjänst för detta ändamål.

Sedan 1980-81 anordnas korta kurser vid folkhögskolor, s.k. aktiveringskurser för dövblinda omfattande två veckor. Antalet kurser har varit oförändrat 6-7 per år och ca 50 personer per år har deltagit i dessa kurser.

Innehållsmässigt och/eller rekryteringsmässigt kan kurserna ha olika karaktär. I samtliga kurser ingår daglig motion, tidningsläsning, utflykter och samkväm. Därutöver är tyngdpunkten lagd på t.ex. inlärning av kommunikationsmetoder, användning av syn- och hörselhjälpmedel, samhällsinformation, rådgivning om kost-tandvård, ekologi eller konsumentkunskap. Kurserna riktar sig till alla dövblinda. Några har arrangerats för t.ex. dövblinda utvecklingsstörda ungdomar eller dövblinda som behöver ADL-träning (ADL = Aktivering i Dagliga Livet). Vid SHRs kartläggning av dövblindas livssi-

tuation (1984-1985) framkom att ca 600-700 personer önskade utbildning av något slag. Sedan dess har målgruppen ökat med dels nya unga dövblinda, dels döva eller hörselskadade personer med progredierande (tilltagande) synnedsättning. Dessutom förväntas ett ökat intresse för kurserna från äldre personer som fått syn- och hörselnedsättningar.

Flera av kurserna har förlagts till de folkhögskolor som bedriver kortkursverksamhet för synskadade. På så sätt har skolans resurser för t.ex. orienteringsteknik, punktskrift osv. kunnat utnyttjas.

Många av deltagarna har behov av att delta i aktiveringskurs mer än en gång. Innehållet i kurserna kan också anpassas till nya behov, t.ex. behöver många unga dövblinda i dag kunskaper för att sköta den datautrustning de har som hjälpmedel i hemmet.

Aktiveringskurserna tillgodoser *en* del av dövblindas utbildningsbehov och är ofta en viktig förberedelse för deltagande i längre utbildningar, t.ex. vid folkhögskola.

Behovet av och intresset för aktiveringskurserna är stort. Medel motsvarande knappt 1,5 milj.kr. måste dock skjutas till för att täcka tolkkostnaderna vid oförändrat antal kurser (6-7 per år).

För att kunna möta det ökade behovet av aktiveringskurser behöver antalet kurser utökas till 10-12 per år. Kostnaden för dessa ytterligare fem kurser per år beräknas till drygt 1,5 milj.kr. inkl. tolkkostnaderna. För att dels genomföra de planerade kurserna (6-7) dels möjliggöra en utökning av antal aktiveringskurser för dövblinda föreslås ett ytterligare medelstillskott om 3 milj.kr. per år till Nämnden för Vårdartjänst.

7.5 Uppföljning och aktiv tillsyn av tolkverksamhet

Genom vårt förslag att landstingens skyldighet att tillhandahålla och organisera tolktjänsten skall anges i HSL följer att Socialstyrelsen har ansvar för uppföljning och tillsyn av tolktjänsten. Detta uppföljningsansvar menar vi är av mycket stor betydelse för verksamhetens fortsatta utveckling.

Tolk- och översättarinstitutet (TÖI) skall utöva tillsyn och kontinuerligt följa upp och utvärdera tolkutbildningarna samt

svara för pedagogiskt och metodiskt utvecklingsarbete (UHÄ-FS 1991:26).

Vi har vidare övervägt om Folkbildningsrådet skall ges ett ansvar för att särskilt följa och utvärdera utbildningssituationen (inkl. t.ex. tillgång till tolk) för elever med handikapp som studerar i studieförbund och vid folkhögskolor. Vi har emellertid funnit det lämpligt att återkomma till denna fråga i samband med att frågor om myndigheter inom handikappområdet behandlas i vårt slutbetänkande. Detta gäller även Skolverkets ansvar för uppföljning av hur handikappade elever tillgodoses inom bl.a. KOMVUX.

Gemensamma uppföljningsinsatser stärker rekrytering till tolkyrket

Utan att lägga särskilda förslag vill vi här betona att rekryteringen till tolkyrket är en angelägenhet för många intressenter. Ett positivt resultat är bl.a. avhängigt av hur väl resp. verksamhet följer utvecklingen och tar initiativ till offensiva insatser. Ofta krävs samverkan mellan flera för att få god och snar effekt. Den akuta och omfattande tolkbristen måste hävas genom åtgärder på kort och lång sikt. Vi vill peka på några exempel, delvis belysta i tidigare avsnitt.

Information om tolkyrket och olika utbildningsvägar

Kunskaper om tolkyrket måste ges en större spridning.

Vi menar att AMS bör vidta lämpliga riktade åtgärder för att arbetsförmedlingarnas tjänstemän skall få kunskap om tolkyrket och aktuella utbildningsmöjligheter.

Vi anser också att Skolverket bör vidta motsvarande åtgärder gentemot SYO-verksamheten. Landstingens tolkcentraler är även viktiga för informationsspridningen om tolkyrket.

Möjligheten att studera teckenspråk som C-språk i gymnasieskolan bör uppmärksammas liksom att teckenspråksutbildning kan anordnas såväl som vuxenutbildning inom gymnasieskolans ram som i form av arbetsmarknadsutbildning.

TÖI bör ansvara för att informationsmaterial finns tillgängligt och kontinuerligt förnyas. TÖI bör inom ramen för sitt

uppdrag stimulera och hålla sig underrättad om andra verksamheters informationsspridning om tolkyrket.

Landstingens viktiga uppgift att följa och avväga behovet av fasta tjänster för tolkar

Vi har tidigare beskrivit att tolkverksamheten har behov av såväl fast anställda tolkar som arvodestolkar. Arvodestolkarna utgör en resurs med vars hjälp behovet av tolkservice kan bli tillgodosett när de fasta resurserna inte är tillräckliga eller tillgängliga.

Det har emellertid visat sig att avsaknaden av tillräckligt många fasta tjänster över landet är ett hinder för rekryteringen till tolkutbildningarna. Orsaken till detta är att en yrkesutbildning naturligt syftar till ett arbete att försörja sig på. Även om arbete kan erbjudas i form av arvodesuppdrag är detta inget motiv för att påbörja en utbildning. Att ha uppdrag som arvodestolk innebär osäkerhet både vad gäller arbetstillgång och jämn inkomst. För vissa tolkar kan dock denna uppdragsform innebära större fördel beroende på att de då själva kan reglera sin arbetstid.

Vi menar att det ur rekryteringssynpunkt är väsentligt med en god avvägning inom resp. landstingsområde mellan antalet fasta tjänster för tolk och arvoderade tolkar. För att möjliggöra denna avvägning krävs fortlöpande kunskap om såväl brukarnas som tolkarnas situation. Också för planering av fort- och vidareutbildning på nationell nivå krävs en sådan uppföljning.

Rekryteringsbefrämjande utbildningsinsatser

De förslag vi lagt har till syfte att öka antalet utbildade tolkar. Nedan redovisar vi sammanfattningsvis våra olika förslag till utbildningsinsatser, vars mål är att förbättra rekryteringen till utbildningarna.

- Studietiden vid teckenspråkslinjen föreslås bli förlängd från 34 till 40 veckor. Antalet platser på teckenspråkslinjen utökas från 60 till 90 platser.
- Möjlighet ges till påbyggnadsutbildning i teckenspråk (20 veckor). Till denna utbildning kan även de som redan har vissa men inte tillräckliga kunskaper i teckenspråk söka. Antalet platser föreslås bli 45.

- Antalet platser på teckenspråks/dövblindtolkutbildningen ökas från 45 till 75 platser.
- För att öka rekryteringen till utbildningen av tolk för vuxendöva föreslås att förläggning till ort i södra eller mellersta Sverige övervägs.
- För att garantera en god utbildningsnivå som skall vara lika oavsett utbildningsort skall studieplaner för dels teckenspråkslinjen dels tolkutbildningarna utformas.
- Lärarnas kompetens skall öka dels genom fortbildningsinsatser dels genom att UHÄ ges i uppdrag att utforma grundutbildning för lärare i tolkämnet.
- Teckenspråkslärarnas kompetens ökas dels genom fortbildningsinsatser dels genom att utbildning på högskolenivå etableras.
- Tolkyrkets status höjs genom att gymnasiekompetens krävs för antagning till utbildningarna, genom vårt förslag om att tolkutbildningarna skall bli högskoleanknutna samt genom vårt förslag om auktorisation av teckenspråkstolkar.
- Regelbundna fortbildningsinsatser för verksamma tolkar innebär en förbättring av tolkarnas kompetens och en mer tillfredsställande arbetssituation.

8 Talskadade

Handikapputredningen har valt att behandla taltjänsten för talskadade i ett eget avsnitt. Taltjänsten är ett väsentligt utvecklingsområde. Människor med talskador har stora behov av stöd och hjälp för sin kommunikation. Taltjänst är ett av flera medel att skapa förutsättningar för delaktighet i samhället. Samtidigt innebär ny teknikutveckling att det är svårt att förutse hur många som på sikt kommer att vara helt eller delvis kompenserade genom tekniska hjälpmedel.

Taltjänst är inte etablerad på samma sätt som tolktjänsten för döva, dövblinda, vuxendöva och hörselskadade. Organiserad service för talskadade har tillkommit först på senare tid och då bara i ett landsting. Erfarenheten av en specifik taltjänst är alltså liten.

8.1 Kort beskrivning av funktionsnedsättningar som berör tal, språk och röst

Afasi innebär att efter en hjärnskada ha nedsatt förmåga att använda språket. Funktionsnedsättningen kan i varierande grad avse såväl förmågan att förstå språket som förmågan att uttrycka sig genom språket. Personer med afasi är en stor grupp med relativt hög genomsnittsålder. Afasi föreligger ofta tillsammans med funktionsnedsättningar i bl.a. rörelseförmåga.

Laryngektomi är termen för en operation där struphuvudet och stämbanden tas bort. Detta påverkar förmågan att tala. Personer som är laryngektomerade utgör en relativt liten grupp. Sedan de med stöd av logoped lärt sig att använda matstrupstal eller att tala med hjälp av röstgenerator, kan de flesta göra sig förstådda, även om deras röster är svaga och uppfattas som förändrade.

Dysartri innebär att personen har svårt att göra sig förstådd på grund av otydligt tal. Orsak till dysartri kan t.ex. vara en rad olika neurologiska sjukdomar.

Övriga grupper som kan ha behov av taltjänst är utvecklingsstörda med tal- och språksvårigheter, personer som stammar samt personer som är röstsvaga.

8.2 Projekt Taltjänst

År 1982 beslöt Handikappinstitutet att göra en översyn av behovet av tolkstöd till talskadade. Målsättningen var att utarbeta ett förslag till modellorganisation av tolkstödet till talskadade som stöd för sjukvårdshuvudmännens arbete med tolkfrågorna. En försöksverksamhet genomfördes i samverkan med Uppsala läns landsting under åren 1986-1988.

Rapport om försöksverksamheten

Talskadade personer utgör som framgått av vår beskrivning inte någon enhetlig grupp. Behovet av tolkstöd åt talskadade är därför mycket skiftande och innehåller såväl skrivuppdrag, läsuppdrag och telefoneringsuppdrag som talstöd, dvs. direkt tolkning med hjälp av talstöd. Olika kommunikationshjälpmedel har visat sig kunna komplettera taltjänstens insatser.

I rapporten över försöksverksamheten i Uppsala, "Projekt Taltjänst", Handikappinstitutet 1989, redovisades exempel på olika hjälpmedel som inneburit stora förbättringar för talskadade som bärbar kommunikationsdator, vanlig texttelefon, högtalande telefon, bandspelare med teleadepter, fickbandspelare, olika hjälpmedel som producerar syntetiskt tal, olika former av skrivare, olika datorutrustningar.

Talhandikappades förening har också framhållit betydelsen av databaser och texttelefoner som hjälp och stöd vid kommunikation och därmed en viktig förutsättning för att utveckla medlemmarnas sociala liv. Då många ofta har ytterligare funktionsnedsättningar, exempelvis okontrollerbara rörelser, går det oerhört sakta att kommunicera via dessa två kommunikationssätt. Önskemål har därför framförts om särskilt stöd vad gäller telekostnaderna då dessa tenderar att bli mycket höga på grund av tidsåtgången vid varje kommunikationstillfälle.

Vidare föreslogs i projektet en modellorganisation för taltjänst. Enligt den bör taltjänsten bestå av en fast operativ enhet med logoped, tolk och personal för administrativa göromål. Till verksamheten bör också knytas frilansande "talstödspersoner".

Logopeden spelar en viktig roll i taltjänsten. Bristen på logopeder är emellertid akut på många håll i landet. Afasiförbundet i Sverige gjorde en undersökning av tillgången på logopeder år 1988 och redovisar i sitt yttrande till handikapputredningen över lägesrapporten "Handikapp och välfärd?" (SOU 1990:19) att antalet logopeder räknat per 100 000 invånare endast är tre utbildade och verksamma logopeder. Detta är en bristsituation som också påtalats av bl.a. Landstingsförbundet.

Erfarenheter av taltjänstprojektet var sammanfattningsvis att

- kommunikationsmetoderna skiftade,
- de vanligaste uppdragen var besök på sjukhus, institutioner, hos myndigheter och organisationer,
- efterfrågan på taltjänst i vardagssituationer ökade under projekttiden,
- uppdragen måste förberedas noggrant samt att
- god tolksed måste iakttas.

8.3 Överenskommelse om taltjänst

Efter avslutad försöksverksamhet i Uppsala läns landsting permanentades taltjänsten där fr.o.m den 1 januari 1989. Överenskommelse har år 1990 träffats mellan staten och landstingen om en successiv uppbyggnad av taltjänsten enligt den modell som utarbetats i Uppsala läns landsting. Organiserad taltjänst finns för närvarande endast i Uppsala läns landsting. För att ytterligare skynda på utbyggnaden av taltjänstservice har Handikappinstitutet initierat regionala konferenser om taltjänsten med syfte att få till stånd sådan verksamhet i samtliga landsting. Handikapputredningen har erfarit att utvecklingen går långsamt och att intresset för HIs konferenser inte varit framträdande. Bristande ekonomiskt utrymme för att inrätta taltjänst har åberopats i dessa sammanhang.

8.4 Överväganden

Vår bedömning
Uppbyggnaden av någon form av taltjänst för talskadade är angelägen men behöver bli föremål för ytterligare utvecklingsarbete. Handikappinstitutet bör tillsammans med Socialstyrelsen svara för en särskilt riktad utvecklingsinsats som även belyser den nya teknikens betydelse för framtida planering av taltjänst och annan service för personer med tal-, språk- och röststörningar.

Avvägningen mellan flera medel att tillgodose behov av kommunikation hos talskadade m.fl. bör enligt vår mening penetreras ytterligare. Detta utvecklingsarbete bör, lett av Handikappinstitutet och Socialstyrelsen, självfallet ske i nära samverkan med de brukargrupper som ingår i det heterogena begreppet "talskadade".

Det finns avvägningar som rör taltjänst i förhållande till tekniska hjälpmedel. Det finns också avvägningar mellan taltjänst och insatser som naturligt inte utförs av särskilda tolkar utan inom service från personlig assistent (se vårt förslag i SOU 1991:46) resp. inom hemtjänst/ledsagarservice.

Vi vill också peka på den omfattande service som ges av anhöriga till talskadade. Familjemedlemmar och andra närstående är i behov av kunskap och psykosocialt stöd. Detta behov har inte uppmärksammats tillräckligt.

För att få ytterligare underlag i dessa frågor bedömer vi att det finns behov av ett mera fördjupat utvecklingsarbete. Vi har därför avstått från att nu reglera taltjänst som en del i viss tolktjänst i det tillägg till HSL som vi i övrigt föreslagit.

9 Kostnader och finansiering

Kostnader i dag

De totala kostnaderna för folkhögskolornas teckenspråkslinjer och tolkutbildningar samt för teckenspråkslärarlinjen vid Västanviks folkhögskola uppgår i dag till 13,2 milj.kr. Anslaget, som disponeras av Tolk- och översättarinstitutet (TÖI) vid Stockholms Universitet, täcker skolornas merkostnader för ökad lärartäthet, material, teknisk utrustning, administration och utvecklingsarbete. I detta belopp ingår också kostnader för inackordering, ersättning för vissa resor samt viss högsta ersättning för förlorad arbetsförtjänst för de elever som inte har utbildningsbidrag.

Landstingens sammanlagda kostnader för tolkservice i form av vardagstolkning var år 1990 ca 40 milj.kr.

Samhällets övriga kostnader för tolkservice uppskattades till ca 25 milj.kr. år 1990. I detta ingick bl.a. kostnader för tolk i högskola, tolk i arbetslivet, utbildning på olika nivåer etc.

Den sammanlagda kostnaden för samhällets tolkverksamhet kan enligt ovan beräknas till ca 80 milj.kr. per år.

Merkostnad för utbildningsinsatser

De merkostnader som uppstår till följd av våra förslag om förbättrade utbildningsinsatser inom folkhögskolan har haft antalet elevveckor som beräkningsgrund (ca 3 000 kr./elevvecka). Våra förslags merkostnader i denna del uppgår till ca 14,5 milj.kr. per år, dvs. en fördubbling i förhållande till dagsläget. I denna merkostnad ingår också vårt förslag om ett särskilt resurscenter för tolkutbildningen.

Tabell 9:1

Merkostnader för utbildningsinsatser inom folkhögskolan	Milj.kr.
Teckenspråkslinjen Utökning av utbildningstiden från 34 till 40 veckor. Antalet utbildningsplatser är 60, dvs. 360 elevveckor	1,1
Utökat antal utbildningsplatser från 60 till 90 platser. Utbildningstid 40 veckor, dvs. 1 200 elevveckor	3,6
Påbyggnadsutbildning 20 veckor. Beräknat behov 50 % av antalet platser, dvs. 45 platser utgör 900 elevveckor	2,7
Tolkutbildningen Utökning av antal platser från 60 till 90. Utbildningstid 68 veckor (2 040), dvs. 1 020 elevveckor per år	3,1
Utbildning av döva dövblindtolkar 15 platser. Utbildningstid 17 veckor, dvs. 255 elevveckor	0,7
Fortbildning av dövblindtolkar 15 platser. Utbildningstid 17 veckor, dvs. 255 elevveckor	0,7
Fortbildningsinsatser för tolkar 340 elevveckor	1,0
Utbildning av dövblinda resurspersoner till tolkutbildningarna 8 platser. Utbildningstid 2 veckor. Tolkkostnaderna är inberäknade i beloppet	0,4
Medel för resurscenter för tolkutbildningarna. 1,5 tjänst, lokalkostnader, utrustning etc.	1,0
	14,3

Merkostnader för utbildningsinsatser inom högskolan

Handikapputredningen har föreslagit att utbildningen inom högskolan skall förbättras genom att ytterligare resurser tillförs den särskilda påbyggnadsutbildningen för tolkring i hög-

skola. Förutsättningarna för döva och hörselskadade att delta i högskolestudier är avhängiga av tillgången till tolkar som har denna särskilda påbyggnadsutbildning.

Handikapputredningen har också lämnat förslag om teckenspråkslärarutbildning inom grundskollärarutbildningen. Merkostnaderna för dessa två förslag beräknas till ca 1,2 milj.kr. per år.

Tabell 9:2

Merkostnader för utbildningsinsatser inom högskolan		Milj.kr.
Påbyggnadsutbildning för tolkning i högskola. Resurser motsvarande 1,5 adjunktstjänst. (Ger möjlighet att ta emot ytterligare 10 elever)		0,7
Utbildning av teckenspråkslärare inom grundskollärarutbildningen etc. Resurser motsvarande 1 lektorstjänst		0,5
	ca	1,2

Merkostnad för vardagstolkning

Landstingen ges genom våra förslag ytterligare uppgifter genom att vissa tolktjänster i arbetsliv, fritids-, rekreations- och föreningsverksamhet förs in i begreppet vardagstolkning. Landstingens möjligheter att tillgodose den efterfrågan som i dag finns begränsas av tolkbristen. Eftersom antalet tolkanvändare dessutom kommer att öka ställs krav på ökat antal tolkar. Genom våra förslag beräknar vi att det kan tillkomma 220 nya tolkar under den närmaste femårsperioden (fram till våren 1996). Flertalet av dessa räknar vi med går till landstingens tolktjänst. Detta ger möjlighet till en utökad och förbättrad tolkservice inom ramen för landstingens tolkverksamhet. Landstingens merkostnad för detta kapacitetstillskott och förbättrade möjligheter att därigenom kunna fullgöra sina uppgifter beräknas till ca 75 milj.kr. för femårsperioden – en genomsnittlig kostnadsökning med 15 milj.kr. per år. Av dessa 75 milj.kr. är ca 10 milj.kr. en konsekvens av att viss arbetsplatstolkning ingår i vardagstolkning.

Merkostnad för aktiveringskurser för dövblinda i folkhögskola

För att möjliggöra genomförandet av aktiveringskurser för dövblinda, där tolkkostnaderna utgör en större del, har vi beräknat att anslaget som disponeras av Nämnden för Vårdartjänst behöver ökas med ca 1,5 milj.kr. per år. Därigenom kan samma antal tvåveckorskurser per år som under senare delen av 1980-talet (6-7) genomföras. Antalet kurser behöver dessutom enligt vår bedömning utökas med 5 kurser per år på grund av stor efterfrågan på denna form av utbildning. Kostnaden för dessa tillkommande kurser beräknas till ca 1,5 milj.kr. per år inkl. tolkkostnaden. Det är att observera att varje dövblind person kräver personlig tolk. Merkostnaden för våra förslag om aktiveringskurser uppgår sammanlagt till ca 3 milj.kr. per år.

Förslag till förändring	Merkostnader milj.kr./år
Förbättrade utbildningsinsatser inom folkhögskolan	ca 14,3
Utbildningsinsatser inom högskolan	ca 1,2
Insatser för dövblinda	3,0
	ca 18,5
Merkostnad för vardagstolkning (75 milj.kr. på en 5-årsperiod, i genomsnitt 15 milj.kr. per år)	ca 15,0
Summa merkostnader	ca 33,5

Finansiering

Riksdagen beslutade under år 1989 om tilläggsdirektiv till handikapputredningen med innebörd att handikapputredningen skulle befrias från kraven att redovisa besparingar eller rationaliseringsvinster i samma storleksordning som framlagda förslag. Däremot skulle kommittén göra väl genom-

arbetade kostnadsberäkningar och visa på konsekvenserna för olika intressenter av de olika förslagen.

En utgångspunkt för vårt arbete är att ingen skall behöva betala för sitt handikapp. De kostnader som kan uppstå för att personer med funktionshinder skall kunna leva så likt andra medborgare som möjligt, skall om möjligt delas av alla.

Vi har i denna utredning kunnat konstatera att det finns stora brister vad gäller stödet till personer som är döva eller hörselskadade. Kraftfulla åtgärder måste därför till för att förbättra situationen för dem. Genom rekryteringsfrämjande åtgärder och genom satsningar på utbildning räknar vi med att intresset för tolkyrket skall öka. Våra förslag om ett enhetligare ansvar från landstingens sida vad gäller tolkservice kommer, enligt vår mening, att positivt stimulera efterfrågan på tolkservice och underlätta enskildas möjligheter att få stöd.

Vi räknar med att statens merkostnader för våra förslag kommer att uppgå till närmare 19 milj.kr. på årsbasis och landstingens merkostnader för en förbättrad tolktjänst till i genomsnitt 15 milj.kr. per år under en femårsperiod, dvs. totalt 75 milj.kr. (fast penningvärde). I denna summa har vi inte räknat in eventuella merkostnader för en framtida konvertering av folkhögskoleutbildning till högskoleutbildning fr.o.m. 1995/96 utan dessa kostnader får, om de uppkommer, klargöras genom UHÄs utredning enligt vårt förslag.

De förslag som läggs fram om en förbättrad tolkservice är betydelsefulla i fråga om den enskildes möjligheter att leva ett rikt och allsidigt liv. Kostnaderna för insatserna är emellertid förhållandevis blygsamma sett mot bakgrund av statens och landstingens totala budgetomslutning. I ett ansträngt budgetläge måste alla kostnader prövas noga. Vi har inte räknat med utökat statligt stöd för landstingens kostnader då det endast till mindre del rör sig om någon utökad landstingsuppgift. Landstingen har redan i dag ett åtagande beträffande tolkning. Våra förslag innebär framför allt att landstingen skall kunna infria detta med en bättre tillgång till tolkar samt med viss större tydlighet om vad som ingår i åtagandet. Eventuella framtida finansieringsdiskussioner kan tas upp i de årliga överläggningarna om kommunernas och landstingens ekonomi.

Särskilt yttrande

av sakkunniga Kerstin Denkert, Ingalill Hallgren, Berndt Nilsson, Lennart Nolte och Margareta Persson

En utbyggd tolktjänst som fungerar på brukarnas villkor är en förutsättning för att döva, dövblinda, vuxendöva, hörselskadade och talskadade skall kunna nå delaktighet och jämlikhet. Tolken är det instrument som behövs för att möjliggöra kommunikation i bägge riktningarna. Utan tolk kan den döve m.fl. inte få del av omgivningens tankar, upplevelser och åsikter. Utan tolk kan inte heller döva m.fl. göra sig förstådda. Otillräcklig och bristfällig tolkverksamhet innebär att döva m.fl. förlorar sin yttranderätt. Därmed är tolkfrågan en demokratifråga.

Tolkverksamhet för döva, dövblinda, vuxendöva och hörselskadade har nu funnits så länge i Sverige och blivit så etablerad att det är hög tid att verksamheten regleras i lag. Detta bör också gälla för talskadade. Utredningens förslag att landstingen skall få skyldighet att tillhandahålla tolktjänst anser vi emellertid vara helt otillräckligt. Frågan har en sådan dignitet att det för oss är självklart att döva m.fl. måste ha en lagstadgad rättighet till tolktjänst där försumlighet från samhällets sida att tillhandahålla sådan måste kunna överklagas.

Vidare anser vi det nödvändigt att tolktjänsten finansieras på ett sådant sätt att den enskildes rätt till tolk inte görs beroende av landstingens ekonomi. Vi har tillräckligt lång erfarenhet av de orättvisor och den otillräcklighet som följer av det nuvarande finansieringssystemet. Vi anser att staten måste ta det ekonomiska ansvaret för tolktjänsten och med automatik ersätta landstingen för utförda tolkuppdrag.

Först när tolktjänsten inte blir föremål för sedvanlig budgetprövning i landstingen kan rätten till tolktjänst förverkligas.

Finansieringssystemet bör ges en obyråkratisk och okonventionell lösning som i första hand tar sikte på att skapa ett snabbt och säkert finansieringssystem. Den tekniska lösningen kan innebära en anknytning till socialförsäkringssystemet eller direkta statsbidrag till landstingen.

Bilaga 1

Sammansättning av 1989 års handikapputredning

(i oktober 1991)

Ordförande

Gerhard Larsson, koncernchef vid Samhall

Ledamöter

Förordnande fr.o.m. 1988-11-09 om inte annat anges.

- Ingvar Björk (s), riksdagsledamot
- Jan Andersson (s), riksdagsledamot, fr.o.m. 1990-01-17
- Ingegerd Anderlund (s), riksdagsledamot
- Marianne Jönsson (c), riksdagsledamot
- Hans Dau (m), riksdagsledamot
- Rolf L Nilsson (v), riksdagsledamot
- Folke Carlsson (s), kanslichef
- Birgitta Rydberg (fp), leg. sjukgymnast
- Ingela Tuvegran (s), direktör, fr.o.m. 1989-04-20
- Anita Stenberg (mp), riksdagsledamot, fr.o.m. 1989-04-20

Sakkunniga

Förordnade fr.o.m. 1988-12-01 om inte annat anges.

- Lennart Nolte, förbundsordförande, Synskadades Riksförbund
- Berndt Nilsson, kanslichef, Svenska Diabetesförbundet
- Ingalill Hallgren, kanslist, Riksförbundet för Rörelsehindrade Barn och Ungdomar
- Kerstin Denkert, förbundsordförande, De Handikappades Riksförbund

- Margareta Persson, förbundsordförande, Handikappförbundens Centralkommitté, fr.o.m. 1991-08-01
- Gunilla Lamnevik, avdelningschef, Landstingsförbundet, fr.o.m. 1991-08-01
- Gunilla Wallgrund, utredare, Landstingsförbundet
- Margareta Rosenius, sekreterare, Svenska kommunförbundet
- Karl-Axel Johansson, sektionschef, Svenska kommunförbundet, fr.o.m. 1991-08-01
- Jan Ording, direktör, Socialstyrelsen, fr.o.m. 1990-07-01
- Gunnar Fahlberg, byråchef, Socialstyrelsen
- Håkan Ceder, t.f. departementsråd, Socialdepartementet
- Carl Leczinsky, departementssekreterare, Socialdepartementet, fr.o.m. 1991-03-01

Experter

- Bengt Jönsson, professor, Linköpings Universitet, fr.o.m. 1989-03-02
- Rolf Westin, avdelningsdirektör, Riksförsäkringsverket, fr.o.m. 1989-04-20
- Inga Britt Lagerlöf, kansliråd, Arbetsmarknadsdepartementet, fr.o.m. 1991-02-01
- Bengt Finnveden, byråchef, Kommunikationsdepartementet, fr.o.m. 1991-09-15

Sekreterare

- Tore Karlsson, huvudsekreterare, socialchef, fr.o.m. 1989-11-06
- Ann-Charlotte Carlberg, avdelningsdirektör, fr.o.m. 1989-01-16
- Gunnel Sträng, utredningssekreterare, 1991-03-01–1991-11-30

Bilaga 2

Sveriges Dövas Riksförbund

1990-06-20 Dnr 342/90

Till
Statsrådet Bengt Lindqvist

Ang. Tolkverksamheten för döva, dövblinda, vuxendöva, hörselskadade och talskadade.

Bristen på tillgång till tolk förvärras snabbt. Vi står inför en mycket allvarlig situation där enskilda människor drabbas liksom olika verksamheter inom samhället.

I anslutning till tolkbristerna diskuteras betalningsansvaret inom vissa landsting enligt förbundets tidigare anmälan. Dessutom hotas tolkverksamheter av indragna ekonomiska resurser.

Tolkverksamheten ger en mycket oroande framtidsbild där konsumenterna av samhällsservicen drabbas hårt. Parallellt med denna utveckling pågår ett arbete att utarbeta allmänna råd och anvisningar hos Socialstyrelsen.

SDR har vid ett flertal tillfällen framfört kravet om en särskild utredning av samhällets tolkservice där hela frågan från rekrytering av lärare, elever till en väl fungerande tolkservice utreds. Kravet finns även i den hörselvårdsutredning som avslutats och överlämnats till statsrådet under år 1989.

Det arbete som nu pågår inom Socialstyrelsen fyller inte den funktion en statlig utredning utgör.

Sveriges Dövas Riksförbund tillsammans med Handikappförbundens Centralkommitté (HCK), Föreningen Sveriges Dövblinda (FSDB) och Hörselskadades Riksförbund (HRF)

kräver därför att en särskild utredning tillsätts alt. att Handikapputredningen snarast erhåller tilläggsdirektiv om att utreda tolkfrågan för berörda handikappgrupper.

Denna skrivelse har upprättats i samråd med HCK, FSDB och HRF.

Med vänlig hälsning
Sveriges Dövas Riksförbund

Anders Andersson
Förbundsordförande

Bilaga 3

Övriga betalningsansvariga för tolkservice

1 Tolk hos myndigheter

I 8 § förvaltningslagen (1986:223) anges "När en myndighet har att göra med någon som inte behärskar svenska eller som är allvarligt hörsel- eller talskadad bör myndigheten vid behov anlita tolk.".

Den grundregel som vuxit fram är att myndigheten betalar tolk när den har kallat till mötet medan landstinget står för kostnaden om den enskilde sökt kontakt med statlig eller kommunal myndighet.

2 Tolk i universitets- och högskoleutbildning

Universitet och högskolor har skyldighet att lämna studerande som har behov av tolk erforderligt stöd vid utbildning. Behovet av resurser för sådant ändamål skall beaktas av högskoleenheterna vid disposition av medel för utbildning. Dessutom kan de olika enheterna tilldelas ytterligare medel för handikappåtgärder via UHÄ.

3 Tolk i folkbildningen

Folkbildningsrådet fördelar fr.o.m den 1 juli 1991 statsbidraget till folkhögskolor och studieförbund i enlighet med prop. 1990/91:82 om "Folkbildning".

I de medel som fördelas till studieförbunden ingår också kostnaderna för studieförbundens verksamhet för handikappade. Inga särskilda medel är avsatta för detta ändamål eller för tolkservice.

Studieförbundens tolkkostnader har ökat från ca 500 000 kr. budgetåret 1984/85 till ca 950 000 kr. 1989/90.

Folkbildningsrådet beslöt inför budgetåret 1991/92 att avsätta medel för *förstärkningsbidrag* för handikappade vid folkhögskola. 56 milj.kr. är avsatta för detta ändamål och utgår i form av ett schablonbelopp på 600 kr. per deltagarvecka för bl.a. döva/hörselskadade elever. Medlen skall täcka merkostnader, t.ex. för tolk.

Medel för särskilt kostnadskrävande utbildningsinsatser för ökad tillgänglighet för personer med funktionshinder i folkhögskola disponeras fr.o.m den 1 juli 1991 av Nämnden för Vårdartjänst (NV). NV kan lämna *tilläggsbidrag* för kostnader som inte täcks av allmänna statsbidrag, förstärkningsbidrag eller av andra bidrag. Sådan kostnad kan vara t.ex. kostnad för tolk.

4 Tolk i det offentliga skolväsendet

Kommunerna har ett helt och odelat ansvar för sina kommuninvånares studiesituation enligt prop. 1990/91:85 "Växa med ansvar". I ansvaret för att främja vuxenutbildning för handikappade, ingår också att informera om vilka möjligheter kommunen har att via särskilda stödåtgärder, personlig assistans etc. bistå den studerande. I sektorsbidraget till kommunernas skolväsende ingår det tidigare statsbidraget för handikappade. Någon särskild skrivning om tolk finns inte.

5 Tolk i arbetslivet

Arbetsmarknadsverkets service till barndomsdöva arbetssökande ombesörjs i huvudsak av verkets egna teckenspråkskunniga dövkonsulenter.

Budgetåret 1979/80 utökades antalet dövkonsulenter från fem till elva tjänster.

Till grund för tolkservicen inom *arbetsmarknadsutbildning* ligger bland andra förordningen om arbetsmarknadsutbildning SFS 1987:406 som innehåller regler om utbildning, upphandling av utbildning och särskilt bidrag för läromedel.

Tolk och elevassistent räknas inte som läromedel eller studietekniskt hjälpmedel utan kostnader för dessa måste betalas av utbildningsanordnaren.

Kostnader för tolk kan utgå från AMS enbart i upphandlad utbildning och skall då ingå i länsarbetsnämndens köp av

utbildningen. Särskilda medel kan då rekvireras från AMS. Om arbetsmarknadsmyndigheten utnyttjar platser inom det offentliga skolväsendet, hos folkhögskola eller hos studieförbund för arbetsmarknadsutbildning skall resp. utbildningsanordnare stå för tolkkostnaderna.

Bidrag till teckenspråkstolk i *arbetslivet* har reglerats genom Förordningen om bidrag till arbetshjälpmedel (SFS 1987:409). Tolk har i detta hänseende av AMS jämställts med arbetsbiträde vilket innebär att bidrag för tolk i arbetslivet kan utgå med högst 50 000 kr per år. Enligt AMS kommer det regelsystem för tolk i arbetslivet som hittills gällt att tillämpas också fortsättningsvis trots nya regler från 1/7 1991 om arbetshjälpmedel (prop. 1990/91:141 om rehabilitering och rehabiliteringsersättning).

Reglerna innebär att bidrag till tolk kan lämnas när en handikappad anställs, för praktisk yrkeslivsorientering för handikappade ungdomar samt för handikappade som är inskrivna vid ett arbetsmarknadsinstitut.

Bidrag får också lämnas till kostnaden för utbildning av arbetsbiträde i teckenspråk för döva, utbildning av arbetsbiträde eller tolk för dövblinda, inläsning på ljudband av facklitteratur till en synskadad som genomgår utbildning inom ett företag och till teckenspråkstolk för döva i samband med anställning eller utbildning inom ett företag.

Elev i gymnasieskolan för döva och hörselskadade i Örebro som behöver tolk under sin praktiktid får denna bekostad av AMS.

Vid nyanställning, introduktion och utbildning inom ett företag svarar AMS enligt ovan för tolkkostnader för döva.

6 Rikstolktjänsten – Samordning av tolkning på riksnivå

Sedan den 1 juli 1987 (prop. 1986/87:100) utgår statsbidrag för att täcka handikapporganisationernas (SDR, FSDB, HRF och DHB) kostnader för tolk för förtroendevalda på riksnivå. Handikappinstitutet administrerar medlen som används dels till 1,5 tolktjänst dels till att ersätta landstingen, främst Stockholms läns landsting, för tolkar som ställs till Rikstolktjänstens förfogande. För budgetåret 1987/88 anslogs 1,2 milj.kr. och för budgetåret 1991/92 ca 3 milj.kr.

7 Svenska kyrkan och andra samfund

7.1 Svenska kyrkan

Stiften har enligt Församlingslagen § 8 ansvar för att teckenspråkiga medlemmar kan ta del av gudstjänster (riksdagsbeslut 1990-06-06). För att tillgodose detta finns inom Svenska kyrkan för närvarande elva präster samt sex diakontjänster för barndomsdöva. Dessa personer är teckenspråkskunniga.

För tolkkostnader vid dop, vigsel, konfirmation och begravning svarar landstingen då dessa situationer ingår i vardagstolkningen.

För att förbättra främst vuxendövas möjligheter att delta i gudstjänster har kyrkan kartlagt de hinder som finns. De kan sammanfattas i följande punkter:

- Dålig kunskap och medvetenhet om behoven hos kyrkan
- Estetiskt/liturgiskt störande att använda tekniska hjälpmedel
- Hjälpmedlen är krångliga
- Tekniken är bristfällig
- Svår akustisk situation i kyrkan
- Handikappade själva är dåliga på att tala om sina behov
- Begränsade ekonomiska resurser.

En försöksverksamhet med skrivtolkade gudstjänster för vuxendöva genomfördes under januari-februari 1987. Önskemål finns inom kyrkan om att verksamheten skall fortsätta. Frågan hur detta skall finansieras är inte löst. Möjligheten att ge tolkservice är begränsad framför allt för små församlingar eftersom kostnaderna är höga och resurserna är små.

7.2 Andra samfund och församlingar

Samfund och församlingar utanför Svenska kyrkan är att betrakta som ideella organisationer. Några samfund har tillgång till egna tolkar, medan andra beställer tolk via landstingets tolkcentraler som då bekostar tolken enligt utvecklad praxis.

8 Fritid och rekreation

Den som behöver tolk blir ofta utestängd från fritids-, rekreations- och kulturliv. Vid många tävlingssammanhang för döva m.fl. finns exempelvis ofta enbart hörande funktionärer.

Tolk betalas i dessa fall inte av landstinget utan kostnaden faller på de olika arrangörerna, dvs. oftast på föreningar och klubbar. Med begränsade ekonomiska resurser innebär det att tolk inte kan anlitas.

När en lokal dövförening (motsvarande) anordnar utbildning eller allmän aktivitet för sina medlemmar, får föreningen själv betala tolkkostnaderna om hörande föreläsare etc. anlitas. Detta innebär mycket höga kostnader, som kan medföra att planerade aktiviteter inte kan genomföras.

Bilaga 4

Tolkverksamheten i andra länder

1. Övriga nordiska länder

1.1 Tolkutbildning

År 1984 genomförde Nordiska Ministerrådet ett projekt "Uddannelse af tolke for hørehandicapområdet". Projektrapporten visade att i inget av de nordiska länderna fanns tillfredsställande och kvalificerade tolkutbildningar etablerade, varken för teckenspråkstolkar eller för tolkar för vuxendöva och dövblinda.

Därför föreslogs dels två konkreta utbildningsmodeller dels ett fortsatt nordiskt utvecklingsarbete inom de tre tolkningsområdena. Den ena utbildningsmodellen föreslog en 3-årig utbildning inom en högre utbildningsinstitution, där den färdigutbildade tolken skulle kunna tolka för alla grupper av döva. Den andra modellen föreslog separata utbildningar för var och en av de tre grupperna, teckenspråkstolkning, tolkning för vuxendöva och tolkning för dövblinda.

Sedan rapporten presenterades har en positiv utveckling skett i alla de nordiska länderna.

I Danmark etablerades en 2-årig teckenspråkstolkutbildning 1986 i samarbete mellan Handelshögskolan i Köpenhamn, Døvas Center för Total Kommunikation och undervisningsministeriet. Förkunskaper i teckenspråk krävs inte. Det första året undervisas de studerande i teckenspråk, medan det andra året ägnas åt tolkning.

År 1989 startade en 1-årig Mun-Hand-System- och skrivtolkutbildning i samarbete mellan Landshøreinstituttet i Fredericia och undervisningsministeriet (tolkar för vuxendöva). Vad beträffar tolkar för dövblinda finns ännu ingen egentlig utbildning etablerad.

Den generella erfarenheten av de utbildningar som är genomförda sedan år 1986 i Danmark är att de är för korta. Speciellt vad beträffar teckenspråkstolkutbildningen uppstår problem då ett nytt främmande språk skall läras in på bara ett år. De studerandes teckenspråk blir inte internaliserat och begreppsmässigt tillräckligt omfattande för att egentlig tolkträning skall kunna genomföras på en professionell nivå. Dessutom är det inte möjligt att införliva tillräcklig tolkningspraktik i en så kort utbildning. Önskemål finns därför om att utöka tolkutbildningarna i Danmark med ett halvt år.

I Finland utvidgade man år 1988 den dåvarande teckenspråkstolkutbildningen till att även omfatta utbildning i tolkning för dövblinda och vuxendöva. Utbildningen är 3-årig och sker i samarbete mellan folkhögskolor och undervisningsministeriet. Undervisningen är liksom i Danmark uppdelad i teckenspråksinlärning och tolkning. En parallell svenskspråkig tolkutbildning planeras.

På Island startade år 1988 en 1-årig teckenspråkstolkutbildning i samarbete mellan Proskapjâlfaskôlinn, hälso- och undervisningsministerierna. Utbildningen förlängdes sedan med ett halvt år, på grund av att de studerandes teckenspråksfärdigheter inte var tillräckliga.

I Norge startades en 1-årig tolkutbildning år 1989 med utbildning för alla tre målgrupperna, döva, dövblinda och vuxendöva. Teckenspråkskunskap krävs före utbildningen. Utbildningen sker i ett samarbete mellan Statens Speciallaererhjøskole i Oslo och kultur- och vetenskabsdepartementet och planeras bli 3-årig. Den skall omfatta alla typer av tolkning. Kunskaper i teckenspråk skall då ej krävas före utbildningen.

Nordiskt projekt – aktuell aktivitet

När nya utbildningar etableras är det ett pionjär- och försöksarbete. Det är därför av stort värde att det skapas möjlighet för ett tätt och konkret samarbete mellan de nordiska ländernas tolkutbildningar och tolkanvändare. Nordiska Ministerrådet har därför beviljat tillskott till fortsatt utvecklingsarbete gällande tolkutbildningarna. Det är ett treårigt projekt som startade år 1989 med Døves Center for Total Kommunikation i Köpenhamn som projektansvarig institution.

Efter kontakter med alla brukarorganisationer och berörda utbildningsmyndigheter har följande delprojekt beslutats:

Teckenspråkstolkning
Teckenspråksundervisning
Tolkträning

Tolkning för vuxendöva
Utarbetande av detaljerad studieplan
Kommunikativa delelement i Mun-Hand-Systemet
Skrivtolkning

Tolkning för dövblinda
Utarbetande av detaljerad studieplan.

I april 1991 redovisades rapporter från tre av delprojekten:
- Förslag till studieplan för utbildning av tolkar för vuxendöva
- Rapport om skrivtolkning
- Förslag till studieplan för utbildning av dövblindtolkar

Förslagen till studieplaner är ej nationellt bindande, utan skall ses som rekommendation för hur de olika utbildningarna kan planeras och genomföras i resp. land.

1.2 Tolktjänstens organisation

Finland har i dag 8 tolkcentraler. Huvudmän är antingen kommun eller som i Helsingfors dövföreningen. Målet är att fram till år 2000 ha inrättat 15 tolkcentraler.

I Finland finns lagstadgad rätt till tolk enligt Förordning nr 759 om service och stöd på grund av handikapp (18 sept. 1987). 7-9 §§ som rör rätten till tolk träder i kraft den 1 januari 1994.

I Norge finns sedan år 1990 3 tolkcentraler på försök. Verksamheten beräknas permanentas.

I Danmark finns tolkförmedling endast i Köpenhamn.

På Island har "Lag om kommunikationscenter för döva och hörselskadade" trätt ikraft den 1 januari 1991. (A.nr 1/1990, 31 december 1990). Målet är att främja dövas jämställdhet, grundat på teckenspråket. Kommunikationscentrets uppgifter är att bedriva forskning i teckenspråket, att undervisa i teckenspråk och att erbjuda teckenspråkstolkning m.m.

I såväl Finland som i Norge och Danmark är kommunen kostnadsansvarig för tolkservice till sina invånare.

2 Övriga Europa

Någon tolkutbildning motsvarande den i Skandinavien finns inte. Dock finns i Belgien och Holland kortare utbildningar och i England en distansutbildning med återkommande undervisningsperioder.

I Grekland har en 2-årig tolkutbildning startat med medel från EG och med den svenska utbildningen som viss förebild.

Det kan förmärkas en ökad medvetenhet om behovet av såväl tolkutbildning som en organisation för tolktjänsten i vissa länder.

Bakgrunden till att dövas behov inte blir tillgodosedda på denna punkt är att synen på teckenspråket fortfarande i stor utsträckning är densamma som tidigare, dvs. teckenspråket är inte accepterat och den oralistiska synen är alltjämt i stor utsträckning förhärskande. Ett vaknande intresse finns dock, som exempel kan nämnas att teckenspråksforskning numera finns även i Hamburg, Tyskland. Under senare år genomförs med viss regelbundenhet seminarier om teckenspråksforskning med deltagare från flera olika länder. Såväl de olika dövförbunden som tolkar i olika länder arbetar nu för att förbättra situationen. De tolkar som finns är ofta personer som vuxit upp med teckenspråket, dvs. som har döva föräldrar. De kan också vara lärare för döva som behärskar teckenspråket.

EG stödjer WFDs olika regionala sekretariat. WFD uttyds World Federation of the Deaf och har sitt huvudsekretariat i Finland. Det regionala sekretariatet för Europa ligger i Skottland.

Det regionala sekretariatet har fått medel från EG för att starta arbetet med tolkfrågor inom EG-länderna. Sedan år 1987 har tre europeiska tolksymposier anordnats. Sverige har inbjudits att närvara vid dessa symposier.

Ett begynnande europeiskt samarbete mellan tolkar från olika länder har alltså inletts. Man samarbetar med AIIV (organisation för internationella konferenstolkar i talade språk) om certifikat.

3 USA

Även om de nordiska länderna ligger väl framme vad gäller tolkverksamheten uppfattas USA ofta som mer professionellt inriktat när det gäller utbildningstolkar. Tolkföreningarna är väletablerade, godkännandeprov och en organisation för tolklärare finns.

Dock är situationen sämre i USA vad gäller själva tolkservicen till döva i vardagliga situationer. Tolkcentraler bekostade av samhället saknas. Olika typer av stiftelser förmedlar tolkar. De flesta tolkar arbetar på frilansbasis, många är dövlärare eller teckenspråkslärare.

Lagen om tillgänglighet för handikappade, ADA (1990) gäller myndigheter och utbildningsanordnare. Vad gäller tolk i vardagssituationer är det inte ovanligt att döva själva får betala.

Det finns dock goda möjligheter för döva att studera i USA. Den lag om tillgänglighet som nämns ovan innebär att utbildningsanordnaren är skyldig att ordna tolk till döva. Det är vanligt att tolkar finns anknutna till högskolor och universitet. En utveckling har skett mot att döva väljer att studera vid institutioner där andra döva finns och som därmed har en uppbyggd tolkservice.

Exempel på sådana högskolor är Californian State University Northridge i Los Angeles och Rochester Polytechnical Institute, New York där ett 100-tal tolkar finns anställda.

Vid Gallaudet University i Washington är alla elever döva/hörselskadade och utbildning finns på alla nivåer från grundskola till högskola. Gallaudet har även en 4-årig tolkutbildning som leder till B.A. (Bachelor of Art). Krav på kunskap i teckenspråk före utbildningen finns inte.

Intresseorganisationerna för dels tolklärare, CIT (Conference of Interpreter Trainers) dels för tolkar RID (Registry of Interpreter for the Deaf) är väl etablerade och har funnits sedan 10 resp. 25 år. Gemensamt har de fått statliga medel för att framställa en läroplan för teckenspråkstolkutbildning. Såväl kraven på lärare som material beskrivs i läroplanen. Av tolkläraren krävs M.A.(Master of Art, 4 års utbildning) i tolkutbildning. Förslaget till utbildningen är att den skall vara 2-årig, att eleverna skall ha teckenspråkskunskaper före inträdet samt att ett test/intagningsprov skall genomföras före antagning.

KUNGL. BIBL.
1992-01-17
STOCKHOLM

Statens offentliga utredningar 1991

Kronologisk förteckning

1. Flykting- och immigrationspolitiken. A.
2. Finansiell tillsyn. Fi.
3. Statens roll vid främjande av export. UD.
4. Miljölagstiftningen i framtiden. M.
5. Miljölagstiftningen i framtiden. Bilagedel. Sekretariatets kartläggning och analys. M.
6. Utvärdering av SBU. Statens Beredning för Utvärdering av medicinsk metodik. S.
7. Sportslig och ekonomisk utveckling inom trav- och galoppsporten. Fi.
8. Beskattning av kraftföretag. Fi
9. Lokala sjukförsäkringsregister. S.
10. Affärstiderna. C.
11. Affärstiderna. Bilagedel. C.
12. Ungdom och makt. C.
13. Spelreglerna på arbetsmarknaden. A.
14. Den regionala bil- och körkortsadministrationen. K.
15. Informationens roll som handlingsunderlag - styrning och ekonomi. S.
16. Gemensamma regler - lagstiftning, klassifikationer och informationsteknologi. S.
17. Forskning och utveckling - epidemiologi, kvalitetssäkring och Spris utvecklingsprojekt. S.
18. Informationsstruktur för hälso- och sjukvården - en utvecklingsprocess. S.
19. Storstadens trafiksystem. Överenskommelser om trafik och miljö i Stockholms- Göteborgs- och Malmöregionerna. K.
20. Kapitalkostnader inom försvaret. Nya former för finansiell styrning. Fö.
21. Personregistrering inom arbetslivs-, forsknings- och massmedieområdena, m.m. Ju.
22. Översyn av lagstiftningen om träfiberråvara. I.
23. Ett nytt BFR - Byggforskningen på 90-talet. Bo.
24. Visst går det an! Del 1, 2 och 3. C.
25. Frikommunförsöket. Erfarenheter av försöken med en friare nämndorganisation. C.
26. Kommunala entreprenader. Vad är möjligt? En analys av rättsläget och det statliga regelverkets roll. C.
27. Kapitalavkastningen i bytesbalansen. Tre expertrapporter. Fi.
28. Konkurrensen i Sverige - en kartläggning av konkurrensförhållandena i 61 branscher. Del 1 och 2. C.
29. Periodiska hälsoundersökningar i vissa statliga, kommunala och landstingskommunala anställningar. C.
30. Särskolan -en primärkommunal skola. U.
31. Statens arkivdepåer. En utvecklingsplan till år 2000. U.
32. Naturvårdsverkets uppgifter och organisation. M.
33. Branden på Sally Albatross. Den 9-12 januari 1990. Fö.
34. HIV-smittade - ersättning för ideell skada. Ju.
35. Några frågor i anslutning till en arbetsgivarperiod inom sjukpenningförsäkringen. S.
36. Ny kunskap och förnyelse. C.
37. Räkna med miljön! Förslag till natur- och miljöräkenskaper. Fi.
38. Räkna med miljön! Förslag till natur- och miljöräkenskaper. Bilagedel. Fi.
39. Säkrare förare. K.
40. Marknadsanpassade service- och stabsfunktioner - ny organisation av stödet till myndigheter och regeringskansli. C.
41. Marknadsanpassade service- och stabsfunktioner - ny organisation av stödet till myndigheter och regeringskansli. Bilagedel. C.
42. Aborterade foster, m.m. S.
43. Den framtida länsbostadsnämnden. Bo.
44. Examination som kvalitetskontroll i högskolan. U.
45. Påföljdsfrågor. Frigivning från anstalt, m.m. Ju.
46. Handikapp, Välfärd, Rättvisa. S.
47. På väg - exempel på förändringsarbeten inom verksamheter för psykiskt störda. S.
48. Bistånd genom internationella organisationer. UD.
49. Bistånd genom internationella organisationer. Annex 1. Det multilaterala biståndets organisationer. UD.
50. Bistånd genom internationella organisationer. Annex 2. Sverige och u-länderna i FN - en återblick. UD.
51. Bistånd genom internationella organisationer. Annex 3. Särstudier. UD.
52. Alkoholbeskattningen. Fi.
53. Forskning och teknik för flyget. Fö.
54. Skola - skolbarnsomsorg - en helhet. U.
55. Sveriges nationalrapport till FNs konferens om miljö och utveckling - UNCED 1992. M.
56. Kompetensutveckling – en utmaning. A.
57. Arbetslöshetsförsäkringen – finansieringssystemet. A.
58. Ett nytt turistråd. I.
59. Konkurrens för ökad välfärd. Del 1. Konkurrens för ökad välfärd. Del 2. Konkurrens för ökad välfärd. Bilagor. C.
60. Olika men ändå lika. Om invandrarungdomar i det mångkulturella Sverige. C.
61. Statens bostadskreditnämnd - organisation och dimensionering. Bo.
62. Vissa särskilda frågor beträffande integritetsskyddet på ADB-området. Ju.

Statens offentliga utredningar 1991

Kronologisk förteckning

63. Tillsynen över hälso- och sjukvården. S.
64. Att förvalta kulturmiljöer. U.
65. Ett samordnat vuxenstudiestöd. U.
66. Hemslöjd i samverkan. I.
67. Samhall i går, i dag, i morgon. A.
68. Frikommunförsöket. Erfarenheter av försöksverksamheten med avsteg från statlig reglering m.m. C.
69. Frikommunförsöket. Erfarenheter av försöksverksamheten med avsteg från statlig reglering m.m. Särskild bilaga. C.
70. Ombudsman för barn och ungdom. S.
71. Teaterns kostnadsutveckling 1975-1990 med särskilda studier av Operan, Dramaten och Riksteatern. U.
72. En kreativ studiemiljö - högskolebiblioteket som pedagogisk resurs. U.
73. Vänersjöfarten. K.
74. Krediter för utveckling. UD.
75. Organiserad rasism. A.
76. Miljön och förpackningarna. M.
77. Miljön och förpackningarna. Livscykelanalyser för förpackningsmaterial - beräkning av miljöbelastning. Bilaga. M.
78. Krav på förändring – synpunkter från psykiskt störda och anhöriga. S.
79. Det framtida trafiksäkerhetsarbetet. K.
80. Kommunalt partistöd. C.
81. Fastighetsleasing. Ju.
82. Drivkrafter för produktivitet och välstånd. I.
83. FoU för industriell utveckling. Svensk kollektivforskning 1991. I.
84. Smuggling och tullbedrägeri. Fi.
85. Historiska arrenden – förslag till friköpslag. Ju.
86. Ny hyreslag. Bo.
87. Yrkesofficerarnas pensionsålder och åldersstruktur. Fö.
88. Stöd och samordning kring psykiskt störda – ett kunskapsunderlag. S.
89. Försäkringsrörelse i förändring 1. Fi.
90. Konkurrensneutral energibeskattning. Fi.
91. Forskning och utveckling för totalförsvaret. Kartläggning och probleminventering. Fö.
92. Rätt till bostad – om psykiskt stördas boende. S.
93. El från biobränslen. Det industriella utvecklingsarbetet. N.
94. ELSU 91. Förslag till omfattning, organisation och finansiering av det svenska elsäkerhetsarbetet. N.
95. Översyn av lagstiftningen på kärnenergiområdet. M.
96. Lantmäteriutbildningar i Luleå och Lund. Bo.
97. En väg till delaktighet och inflytande – tolk för döva, dövblinda, vuxendöva, hörselskadade och talskadade. S.

Statens offentliga utredningar 1991

Systematisk förteckning

Justitiedepartementet

Personregistrering inom arbetslivs-, forsknings- och massmedieområdena, m.m. [21]
HIV-smittade - ersättning för ideell skada. [34]
Påföljdsfrågor. Frigivning från anstalt, m.m. [45]
Vissa särskilda frågor beträffande integritetsskyddet på ADB-området. [62]
Fastighetsleasing. [81]
Historiska arrenden – förslag till friköpslag. [85]

Utrikesdepartementet

Statens roll vid främjande av export. [3]
Bistånd genom internationella organisationer. [48]
Bistånd genom internationella organisationer. Annex 1.
Det multilaterala biståndets organisationer. [49]
Bistånd genom internationella organisationer. Annex 2.
Sverige och u-länderna i FN - en återblick. [50]
Bistånd genom internationella organisationer. Annex 3.
Särstudier. [51]
Krediter för utveckling. [74]

Försvarsdepartementet

Kapitalkostnader inom försvaret. Nya former för finansiell styrning. [20]
Branden på Sally Albatross. Den 9-12 januari 1990. [33]
Forskning och teknik för flyget. [53]
Yrkesofficerarnas pensionsålder och åldersstruktur. [87]
Forskning och utveckling för totalförsvaret. Kartläggning och probleminventering. [91]

Socialdepartementet

Utvärdering av SBU. Statens Beredning för Ut-värdering av medicinsk metodik. [6]
Lokala sjukförsäkringsregister [9]
Informationens roll som handlingsunderlag - styrning och ekonomi. [15].
Gemensamma regler - lagstiftning, klassifikationer och informationsteknologi. [16].
Forskning och utveckling - epidemiologi, kvalitetssäkring och Spris utvecklingsprojekt. [17].
Informationsstruktur för hälso- och sjukvården - en utvecklingsprocess. [18].
Några frågor i anslutning till en arbetsgivarperiod inom sjukpenningförsäkringen. [35]
Aborterade foster, m.m. [42]
Handikapp, Välfärd, Rättvisa. [46]
På väg - exempel på förändringsarbeten inom verksamheter för psykiskt störda. [47]
Tillsynen över hälso- och sjukvården. [63]
Ombudsman för barn och ungdom. [70]
Krav på förändring – synpunkter från psykiskt störda och anhöriga. [78]
Stöd och samordning kring psykiskt störda – ett kunskapsunderlag. [88]
Rätt till bostad – om psykiskt störda boende. [92]
En väg till delaktighet och inflytande – tolk för döva, dövblinda, vuxendöva, hörselskadade och talskadade. [97]

Kommunikationsdepartementet

Den regionala bil- och körkortsadministrationen. [14]
Storstadens trafiksystem. Överenskommelser om trafik och miljö i Stockholms- Göteborgs- och Malmöregionerna. [19]
Säkrare förare [39]
Vänersjöfarten [73]
Det framtida trafiksäkerhetsarbetet. [79]

Finansdepartementet

Finansiell tillsyn. [2]
Sportslig och ekonomisk utveckling inom trav- och galoppsporten. [7]
Beskattning av kraftföretag. [8]
Kapitalavkastningen i bytesbalansen. Tre expertrapporter. [27]
Räkna med miljön! Förslag till natur- och miljöräkenskaper. [37]
Räkna med miljön! Förslag till natur- och miljöräkenskaper. Bilagedel. [38]
Alkoholbeskattningen. [52]
Smuggling och tullbedrägeri. [84]
Försäkringsrörelse i förändring 1. [89]
Konkurrensneutral energibeskattning. [90]

Utbildningsdepartementet

Särskolan -en primärkommunal skola. [30]
Statens arkivdepåer. En utvecklingsplan till år 2000. [31]
Examination som kvalitetskontroll i högskolan. [44]
Skola - skolbarnsomsorg - en helhet. [54]
Att förvalta kulturmiljöer. [64]
Ett samordnat vuxenstudiestöd. [65]
Teaterns kostnadsutveckling 1975-1990 med särskilda studier av Operan, Dramaten och Riksteatern. [71]

Statens offentliga utredningar 1991

Systematisk förteckning

En kreativ studiemiljö - högskolebiblioteket som pedagogisk resurs. [72]

Arbetsmarknadsdepartementet

Flykting- och immigrationspolitiken. [1]
Spelreglerna på arbetsmarknaden. [13]
Kompetensutveckling – en utmaning. [56]
Arbetslöshetsförsäkringen – finansieringssystemet. [57]
Samhall i går, i dag, i morgon. [67]
Organiserad rasism. [75]

Bostadsdepartemntet

Ett nytt BFR - Byggforskningen på 90-talet. [23]
Den framtida länsbostadsnämnden. [43]
Statens bostadskreditnämnd - organisation och dimensionering. [61]
Ny hyreslag. [86]
Lantmäteriutbildningar i Luleå och Lund. [96]

Industridepartementet

Översyn av lagstiftningen om träfiberråvara. [22]
Ett nytt turistråd. [58]
Hemslöjd i samverkan [66]
Drivkrafter för produktivitet och välstånd. [82]
FoU för industriell utveckling. Svensk kollektivforskning 1991. [83]

Näringsdepartementet

El från biobränslen. Det industriella utvecklingsarbetet. [93]
ELSU 91. Förslag till omfattning, organisation och finansiering av det svenska elsäkerhetsarbetet. [94]

Civildepartementet

Affärstiderna. [10]
Affärstiderna. Bilagedel. [11]
Ungdom och makt.[12]
Visst går det an! Del 1, 2 och 3. [24]
Frikommunförsöket. Erfarenheter av försöken med en friare nämndorganisation. [25]
Kommunala entreprenader. Vad är möjligt? En analys av rättsläget och det statliga regelverkets roll. [26]
Konkurrensen i Sverige - en kartläggning av konkurrensförhållandena i 61 branscher. Del 1 och 2. [28]
Periodiska hälsoundersökningar i vissa statliga, kommunala och landstingskommunala anställningar. [29]
Ny kunskap och förnyelse. [36]
Marknadsanpassade service- och stabsfunktioner - ny organisation av stödet till myndigheter och regeringskansli. [40]
Marknadsanpassade service- och stabsfunktioner - ny organisation av stödet till myndigheter och regeringskansli. Bilagedel. [41]
Konkurrens för ökad välfärd. Del 1.
Konkurrens för ökad välfärd. Del 2.
Konkurrens för ökad välfärd. Bilagor. [59]
Olika men ändå lika. Om invandrarungdomar i det mångkulturella Sverige. [60]
Frikommunförsöket. Erfarenheter av försöksverksamheten med avsteg från statlig reglering m.m. [68]
Frikommunförsöket. Erfarenheter av försöksverksamheten med avsteg från statlig reglering m.m. Särskild bilaga. [69]
Kommunalt partistöd. [80]

Miljödepartementet

Miljölagstiftningen i framtiden. [4]
Miljölagstiftningen i framtiden. Bilagedel.
Sekretariatets kartläggning och analys. [5]
Naturvårdsverkets uppgifter och organisation. [32]
Sveriges nationalrapport till FNs konferens om miljö och utveckling - UNCED 1992. [55]
Miljön och förpackningarna. [76]
Miljön och förpackningarna. Livscykelanalyser för förpackningsmaterial - beräkning av miljöbelastning. Bilaga. [77]
Översyn av lagstiftningen på kärnenergiområdet.[95]

ALLMÄNNA FÖRLAGET

BESTÄLLNINGAR: ALLMÄNNA FÖRLAGET, KUNDTJÄNST, 106 47 STOCKHOLM,
TEL: 08-739 96 30, FAX: 08-739 95 48.
INFORMATIONSBOKHANDELN, MALMTORGSGATAN 5 (VID BRUNKEBERGSTORG), STOCKHOLM.

ISBN 91-38-10922-0 ISSN 0375-250X